

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Eda ÇİÇEK GÜNGÖR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2024

**BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN
İNCELENMESİ**

Eda ÇİÇEK GÜNGÖR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Eda ÇİÇEK GÜNGÖR

29.08.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Maliye Bilim Dalı öğrencisi Eda ÇİÇEK GÜNGÖR tarafından hazırlanan “BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ” başlıklı tez çalışması 29/08/2024 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul Ret

Başkan: Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ
Çankaya Üniversitesi

☒

☐

Üye: Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ
Emekli

☒

☐

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Bilgen TAŞDOĞAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

☒

☐

BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Eda ÇİÇEK GÜNGÖR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2024

ÖZET

Ekonomik büyüme kapitalist dünya ekonomilerinde birincil hedef olarak kendini göstermektedir. Dünya genelinde ülkeler ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabilmek için çeşitli politikalar izlemektedirler. Büyümenin, ülkelerin gelişmesi ve ekonomik olarak büyümeleri için gerekli olduğuna dair geçmişten günümüze kadar gelen yaygın bir inanış ve güçlü bir literatür bulunmaktadır. Bunun tersi olarak ekonomik büyümenin insanlığın gelişimi için tek çare olmadığı hatta ekonomik büyüme kavramının gezegen ve insanlar için tehlikeli olduğunu savunan bir düşünce mevcuttur. Tezde konu edilen Büyümesizlik Teorisi 1970’li yıllarda Roma Kulübü tarafından savunulmaya başlanmış ve günümüzde taraftarları artmaya başlamıştır. Teoriye göre, ekonomik büyüme günümüz dünyasında çevresel sürdürülebilirlik ve refahı sağlamak konusunda eksik kalmaktadır. Büyüme uğruna gezegenin kaynakları tahrip edilmekte ve insanlar aşırı tüketim ortamında yaşamaya mahkûm edilmektedir. Tezde Büyümesizlik Teorisini daha iyi anlayabilmek için ilk olarak ekonomik büyüme kavramının teorik çerçevesinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde mevcut büyüme fetişinin ekonomik, sosyal ve çevresel maliyetleri üzerinde durulmaktadır. Ardından, Büyümesizlik Teorisinin kavramsal kökleri ve temel prensipleri açıklanarak teoriye yönelik olumlu ve olumsuz görüşlere yer verilmektedir. Tezin son bölümü olan dördüncü bölümde ise Büyümesizlik Teorisinin Türkiye açısından uygulanabilirliği incelenerek tartışılmaktadır. Bu tez, ekonomik büyümenin gezegenin refah ve huzuru için tek çare olmadığını, Büyümesizlik Teorisinin doğa ve insanların uyum içinde yaşayabileceği bir çerçeve sunduğunu göstermek için yazılmıştır. Tezde, Büyümesizlik Teorisinin Türkiye açısından uygulanabilirliği tartışılarak, Türkiye’de Büyümesizlik Teorisine dair gerekli olan altyapının bulunduğu gösterilmek istenmiştir.

Bilim Kodu : 112006
Anahtar Kelimeler : Büyümesizlik Teorisi, Ekonomik Büyüme, Türkiye, Çevresel Sürdürülebilirlik, Refah
Sayfa Adedi : 147
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ

THE THEORY OF DEGROWTH AND ITS ANALYSIS IN TERMS OF TURKEY
(Master Thesis)

Eda ÇİÇEK GÜNGÖR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2024

ABSTRACT

Economic growth is the primary goal of the capitalist economies. Countries pursue various policies to achieve their economic growth targets. There is a widespread belief and a strong literature until now that growth is necessary for countries to develop and grow economically. On the contrary, there is an idea that economic growth is not the only solution for the development of humanity and that the concept of economic growth is dangerous for the planet and people. The Degrowth Theory, which is the subject of this thesis, was started to be advocated by the Club of Rome in the 1970s and its supporters have started to increase. According to the theory, economic growth falls short of ensuring environmental sustainability and well-being in today's world. For the sake of growth, the planet's resources are being destroyed and people are condemned to live in an environment of overconsumption. In order to better understand the Degrowth Theory, the thesis first discusses the theoretical framework of the concept of economic growth. The second chapter focuses on the economic, social and environmental costs of the current growth fetish. Then, the conceptual roots and basic principles of the Degrowth Theory are explained and positive and negative views on the theory are presented. The last part of the thesis, the fourth chapter, examines and discusses the applicability of the Degrowth Theory for Turkey. This thesis is written to show that economic growth is not the only solution for the welfare and peace of the planet and that the Degrowth Theory offers a framework in which nature and humans can live in harmony. By discussing the applicability of the Degrowth Theory for Turkey, the thesis aims to show that Turkey has the necessary infrastructure for the Degrowth Theory.

Science Code : 112006
Key Words : The Theory of Degrowth, Economic Growth, Türkiye,
Environmental Sustainability, Welfare
Page Number : 147
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ

TEŞEKKÜR

Gerek bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde gerekse alana ve hayata olan bakış açımın şekillenmesinde en büyük emek sahibi olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ'a çok teşekkür ederim. Ayrıca öncelikli olarak eğitim hayatıma başladığım günden bu yana hiçbir desteğini benden esirgemeyen sevgili anneme ve babama, tez yazım sürecindeki zorluklarla baş etmemde bana yardımcı olan ve her konuda beni destekleyen biricik eşim Furkan'a, tezimle ilgili bütün işlemlerde ve hayatta attığım bütün adımlarda arkamda duran canım kardeşim Mustafa'ya, tüm neşesiyle yanımda olan minik kardeşim Elanur'a ve her pes ettiğimde kaldıran sevgili arkadaşım Fatma Nur'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. BÜYÜME KAVRAMI.....	5
2.1. Ekonomik Büyüme Kavramının Teorik Çerçevesi.....	5
2.1.1. Büyüme Teorileri	5
2.1.1.1. Merkantilizmde büyüme	6
2.1.1.2. Fizyokratlara göre büyüme	7
2.1.1.3. Anaakım büyüme teorileri.....	7
2.1.1.3.1. Klasik okulda büyüme teorileri.....	8
2.1.1.3.2. Keynesyen okulda John Maynard Keynes’e göre ekonomik büyüme.....	11
2.1.1.4. Karl Marx’a göre büyüme	12
2.1.1.5. Joseph Alois Schumpeter’e göre büyüme	14
2.1.1.6. Modern büyüme teorileri.....	15
2.1.1.6.1. Harrod-Domar büyüme modeli	15
2.1.1.6.2. Solow (Neoklasik) büyüme modeli.....	16
2.1.1.6.3. İçsel büyüme modelleri (Yeni ekonomik büyüme).....	18
2.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki İlişki.....	21

2.2.1. Kalkınma Kavramı ve Sürdürülebilir Kalkınma	22
2.2.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Benzerlik	30
2.2.3. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Fark	31
3. BÜYÜME FETİŞİZMİNİN EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL MALİYETLERİ	35
3.1. Büyüme Fetişizminin Açıklanması.....	35
3.2. Büyüme Fetişizminin Emek Üzerindeki Etkisi	37
3.3. Büyüme Fetişizminin Doğa Üzerindeki Etkisi	42
3.3.1. Büyümenin Doğa Üzerindeki Etkisine Klasik Ekonomiden Bir Örnek: Çevresel Kuznets Eğrisi	46
3.3.2. Büyümenin Doğa Üzerindeki Etkisine Alternatif Ekonomiden Bir Örnek: Donat Ekonomisi.....	49
3.4. Büyüme Fetişizminin Toplum Üzerindeki Etkisi	54
4. BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ (DEGROWTH)	59
4.1. Büyümesizlik Teorisinin Kavramsal Kökleri	59
4.1.1. Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları Raporu	61
4.1.2. Georgescu-Reogen'in Kalıcı Etkisi.....	66
4.1.3. Serge Latouche'nin Görüşleri	68
4.1.4. Schumacher ve Budist Ekonomi	70
4.2. Büyümesizlik Teorisinin Temel Prensiplerinin Açıklanması.....	73
4.3. Büyümesizlik Teorisinin Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyümeyle İlişkisi.....	77
4.4. Büyümesizlik Teorisinin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Açından İncelenmesi	81
4.5. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Görüşler	88
4.5.1. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Olumlu Görüşler.....	88
4.5.2. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Olumsuz Görüşler	90
5. BÜYÜMESİZLİK TEORİSİNİN TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ	95

5.1. Türkiye'nin Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma Açısından İncelenmesi ...	95
5.1.1. Türkiye'nin Büyüme Verilerinin İncelenmesi	97
5.1.2. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Açısından Değerlendirilmesi	98
5.1.2.1. Türkiye'de yoksulluğun incelenmesi	99
5.1.2.2. Türkiye'de sağlık, kaliteli yaşam ve nitelikli eğitim konularının incelenmesi	100
5.1.2.3. Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğinin incelenmesi	102
5.1.2.4. Türkiye'nin insana yakışır iş anlamında incelenmesi	103
5.1.2.5. Türkiye'nin ekolojik açıdan incelenmesi	104
5.2. Büyümesizlik Teorisinin Ele Aldığı Başlıklar Açısından Türkiye'nin İncelenmesi	106
5.2.1. Türkiye'nin Büyüme Dinamikleri ile Refah Arasındaki İlişkinin Kurulması	106
5.2.2. Türkiye'nin Çalışma Saatleri Açısından İncelenmesi	107
5.2.3. Türkiye'de Adalet ve Demokratik Karar Alma Süreci	108
5.2.4. Türkiye'de Emek ve Bakım Emeginin Değerlendirilmesi	109
5.3. Büyümesizlik Teorisinin Prensiplerinin Türkiye'ye Uygulanabilirliği Açısından Değerlendirilmesi	111
5.3.1. GSYH Büyümesinin İncelenerek Türkiye'de Büyümesizlik Teorisinin Uygulanabilirliği	111
5.3.2. Gelir ve Servet Eşitliği Açısından Türkiye'de Büyümesizlik Teorisinin Uygulanabilirliği	113
5.3.3. İnsan Faaliyetlerinin Çevresel Etkisi Açısından Türkiye'de Büyümesizlik Teorisinin Uygulanabilirliği	115
5.4. Büyümesizlik Teorisinin Genel Çerçeve de Türkiye Açısından Değerlendirilmesi	118
6. SONUÇ	123
KAYNAKLAR	129
ÖZGEÇMİŞ	147

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Nüfus ve Çıktı Büyüme Hızlarında Görülen Uyumsuzluk	10
Tablo 5.1. Türkiye'nin Yıllara Göre Büyüme Oranları (1999-2023).....	97
Tablo 5.2. Yıllara Göre Sürekli Yoksulluk Oranı ve Bir Önceki Yıla Göre Fark %, (2019-2023)	99

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Adam Smith'in Büyüme Modeli: İş Bölümü ve Büyüme	8
Şekil 2.2. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri.....	28
Şekil 2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Üç Daire Modeli.....	29
Şekil 2.4. Ekonomik ve Toplumsal Gelişimde Çevresel Kısıt.....	29
Şekil 3.1. Yıllara Göre Dünya Büyüme ve İşsizlik Oranları (%) 2000-2021	40
Şekil 3.2. Belirlenmiş Yıllara Göre Dünyada CO ₂ Emisyonu (Milyar Ton)	44
Şekil 3.3. Çevresel Kuznets Eğrisi.....	47
Şekil 3.4. Donatın Katmanları	51
Şekil 3.5. Donat: 21. Yüzyılın Pusulası	52
Şekil 3.6. Küresel Gelir ve Servet Eşitsizliği, 2021	55
Şekil 4.1. Büyümenin Sınırları İçin Değişkenler	63
Şekil 4.2. Fil ve Salyangoz	75
Şekil 5.1. Yıllara Göre Türkiye'de CO ₂ Emisyonları (Bin Ton)	116

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	Araştırma ve Geliştirme
BMİDÇS	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
CDS	Credit Default SWAP (Kredi Temerrüt Takası)
CO₂	Karbondioksit
COP	Conference of the Parties (Taraflar Konferansı)
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GİGM	Göç İdaresi Genel Müdürlüğü
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HES	Hidroelektrik Santrali
HIV/AIDS	Human Immunodeficiency Virus/ Acquired Immune Deficiency Syndrome (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü/Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu)
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Konferansı)
İGE	İnsani Gelişme Endeksi
MGM	Meteoroloji Genel Müdürlüğü
MIT	Massachusetts Institute of Technology (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü)

OECD	Organization for Economic Co-operation and Development (İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı)
SBB	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
SBSGM	Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü
TCSB	Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN	United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNDP	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu)
WCED	World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu)
WIL	World Inequality Lab (Dünya Eşitsizlik Laboratuvarı)
WWF	World Wild Fund for Nature (Dünya Doğayı Koruma Vakfı)
YSK	Yüksek Seçim Kurulu

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme dünyada birçok ülke tarafından refahı artırmanın ve vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirmenin bir yolu olarak görülmektedir. Gelir ve refah artışı, istihdam artışı, yoksulluğun azaltılması, sosyal ve politik meselelerin işleyişi, rekabet gücünün artırılması gibi birçok konuda ekonomik büyümenin gerekli bir politika olduğu konusunda dünyada ve akademik literatürde güçlü bir inanış mevcuttur. Bu inanış doğrultusunda hükümetler ve politikacılar genellikle ekonomik büyümeyi bir hedef olarak belirleyerek politikalarını bu hedef doğrultusunda gerçekleştirirler.

Ekonomik büyüme genellikle Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) üzerinden hesaplanmaktadır. GSYH, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam parasal değerini göstermektedir. Ekonomik büyüme de genellikle GSYH'nin zaman içindeki değişim oranı olarak ölçülmektedir. GSYH hesaplanırken tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve net ihracat hesaplamaya dâhil edilmektedir. Fakat ara mallara yapılan harcamalar, transfer ödemeleri ve gönüllü çalışma ve ev içi üretim GSYH hesaplamasına dâhil edilmemektedir. Yani GSYH hesaplaması piyasada alınıp satılamayan işlemleri hesaplamaya dâhil etmemektedir. Örneğin, bir kurumda emek sektörüne dâhil bir kişinin temizlik için yaptığı hizmet GSYH hesaplamasına dâhil edilirken, kadınların ev içi emeği GSYH'ye dahil edilmemektedir.

GSYH kavramına yönelik birçok eleştiri bulunmaktadır. GSYH kavramı, gelir dağılımını doğru bir şekilde yansıtmamaktadır. Yalnızca toplam ekonomik faaliyetleri ölçmektedir. Bir ülkenin GSYH'si artarken, bu artışın büyük bir kısmının ülkenin en zenginlerine gitmesi, GSYH hesaplamasında bir fark meydana getirmemekte fakat gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir. Diğer yandan toplumun refah seviyesini de yansıtmamaktadır. Yaşam memnuniyeti, eğitimin kalitesi ve sağlık hizmetlerine erişim gibi kavramlar hesaplamaya dâhil edilmemektedir. GSYH, çevresel etkileri de dikkate almamaktadır. İklim değişikliği, kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi konular GSYH hesaplamalarında göz ardı edilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi de GSYH'ye dâhil edilmeyen başka bir alanı oluşturmaktadır. Yasa dışı faaliyetlerden ve kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirler hesaplamaya dâhil edilmediğinden ekonomilerin tam durumunu göstermemektedir.

GSYH tüm bunların yanı sıra kültürel ve sosyal farkları da dikkate almamaktadır. Bir ülkenin genel mutluluğu gibi kavramlar hesaplamaya dâhil edilmemektedir. Özetle, bir ülkenin sosyal, demokratik ve çevresel durumu GSYH hesaplamalarında görmezden gelinmektedir. Tezde ilk olarak teoriyi daha iyi anlayabilmek için detaylı bir şekilde büyüme kavramı açıklanmış ve kalkınma kavramıyla arasındaki farklılıklar sergilenmiştir. Sonrasında Ekonomik büyümenin görmezden geldiği ekonomik, sosyal ve çevresel maliyetler üzerinde durulmuştur.

Büyümesizlik Teorisi, GSYH hesaplama yöntemine ve ekonomik büyüme tutkusuna yönelik bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. 1972 yılında Roma Kulübü'nün yayımladığı, Büyümenin Sınırları isimli raporda ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve gezegenin sınırları hakkında önemli uyarılarda bulunulmuştur. 1970'li yıllarda teorinin doğmasıyla yeni bir tartışma alanı ortaya çıksa da ilerleyen yıllarda teoriye duyulan ilgi azalmıştır. Fakat 2000'li yıllardan itibaren kendini daha belirgin bir şekilde göstermeye başlayan iklim krizi sorunlarıyla birlikte teori tekrar etkinlik kazanmıştır. Büyümesizlik Teorisi, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmadığını ve gezegen sınırlarını da ihlal ettiğini savunmaktadır. Büyümesizlik Teorisine göre ekonomik büyümeden vazgeçilmesi gerekmektedir. Büyümesizlik Teorisi yalnızca ekonomik büyümeden vazgeçilmesi anlamına gelmemektedir. Bunun yanında sosyal refahın artırılması, ekolojik sürdürülebilirlik ve adalet gibi insan merkezli birçok konuyu da ele almaktadır.

Büyümesizlik Teorisi, gezegen sınırlarına saygı duyulması ve doğal kaynakların aşırı kullanımın terkedilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Böylelikle doğal kaynaklar gerektiği kadar kullanılacak ve çevre kirliliğinde azalma sağlanabilecektir. Büyümesizlik Teorisi, üretim ve tüketimin bilinçli olarak azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Bilinçli olarak azaltılan üretim ve tüketim ile birlikte daha az mal ve hizmet tüketimi meydana gelecek ve bu durum çevresel baskıyı azaltacaktır. Büyümesizlik Teorisi uygulanırken sosyal refahın artırılması da oldukça önemlidir. Uygulanacak politikalarla birlikte gelir eşitsizliğinin azaltılması ve toplumsal refahın artırılması amaçlanmaktadır.

Büyümesizlik Teorisi, GSYH gibi hesaplamalarında birçok hata bulunan, insan refahını, kadının ev içi emeğini ve gezegen sınırlarını görmezden gelen uygulamalardan vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Teorinin hayata

geçirilebilmesi için toplumsal değerlerin ve kültürel normların değiştirilmesi gerekmektedir. Bu yolda büyüme odaklı ekonomik modelden vazgeçilerek çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refaha dayalı bir model oluşturulması gerekmektedir. Tezin dördüncü bölümünde, Büyümesizlik Teorisinin kavramsal köklerine ve temel prensiplerine yer verilerek tezin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Teori literatür tarafından nispeten yeni yeni dikkatleri üzerine topladığından bu alanda çeşitli olumlu ve olumsuz görüşler bulunmaktadır. Bölüm sonunda bu görüşlere de yer verilmektedir.

Türkiye ekonomisinde son yıllarda ekonomik büyümeye büyük bir önem verilmektedir. Ülke politikalarında ve hükümet programlarında ekonomik büyüme merkezi bir hedef olarak yer almaktadır. Kalkınma planları, altyapı yatırımları, yatırım teşvikleri ve ihracat stratejileri büyük oranda ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde planlanmaktadır. Türkiye'nin büyüme performansı yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemiş, iç ve dış faktörlerden etkilenmiştir. Fakat büyüme her zaman politika hedeflerinin merkezinde yer almıştır.

Türkiye'de pandemi sonrasında ekonomik büyümede bir toparlanma görülmesine rağmen ülkede yüksek enflasyonist bir ortamın bulunması, gelir dağılımının bozuk olması ve yoksulluk sorununun bulunması gibi durumlar nedeniyle ekonomik büyümenin kalitesi tartışılmakta ve literatürde yoksullaştıran büyümenin varlığından söz edilmektedir. Türkiye, toplumsal ve coğrafik yapısı göz önüne alındığında Büyümesizlik Teorisinin yapı taşlarını içinde barındıran bir ülkedir. Fakat tezin politikalarının yerine getirilmesinde birçok ön koşul bulunmaktadır. Öncelikli olarak Türkiye'nin içine eklemlendiği kapitalist üretim ve tüketim sarmalından çıkması gerekmektedir.

Tezin son bölümünde Türkiye, büyüme ve sürdürülebilir kalkınma açısından incelenmiştir. Büyümesizlik Teorisinin önemli ve gerekli gördüğü konular üzerinde Türkiye'nin mevcut durumunun bir çerçevesi çizilmiş ve tezin uygulanabilirliğine dair başlıklara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise Büyümesizlik Teorisinin gezegen ve Türkiye için gerekliliğiyle birlikte günümüz dünyasında Türkiye'de uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmaktadır.

2. BÜYÜME KAVRAMI

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramının Teorik Çerçevesi

Ekonomik büyüme günümüzde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için büyük bir öneme sahiptir. Geçmişten günümüze gelinceye kadar birçok farklı anlayış tarafından farklı şekillerde tanımlanmış ve bu kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Dünyada ekonomi politikalarının başarısını etkileyen en önemli kriterlerden biri büyüme olarak görülmektedir. Ekonomik büyümenin önemi her dönemde güncelliğini korumuş ve politika yapıcıları tarafından birincil hedef olarak görülmüştür (Manga ve Cengiz, 2020:33). Basit ve temel bir şekilde ekonomik büyümeyi tanımlamamız gerekirse; bir ülkede üretim kapasitesinin genişlemesi ile birlikte üretim ve buna bağlı olarak milli gelirin artması büyüme olarak tanımlanmaktadır (Özsağır, 2008:2). Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme reel gayrisafi yurtiçi hasıladaki artış olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 2008:9). Bir ülkedeki üretim hacminin değişimini izleyen en önemli göstergelerden biri GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla) göstergesidir.

Ekonomik büyüme, herhangi bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artış olarak ifade edilmektedir. Fert başına reel gelir artışını da ifade etmekte olan ekonomik büyüme kavramı, temelde ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesinde meydana gelen uzun dönemli artışları ifade eder. Üretim kapasitesinde meydana gelmekte olan bu artışlar kurumsal yapılanma ve ileri teknoloji ile yakından ilişkilidir (Akiş, 2015:7).

Tarihten günümüze kadar merkantilistlerden Adam Smith'e, Karl Marx'dan Keynes'e kadar birçok iktisat okulu ve düşünür ekonomik büyümeyi tanımlayarak ekonomi yazınının gündemine taşımıştır.

2.1.1. Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorilerinin temeli klasik iktisada dayanmaktadır. İktisat literatüründe büyüme genellikle klasik ve modern büyüme teorileri olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Merkantalist ve fizyokratik büyüme teorileri, klasik okulun öncülleri olarak kabul edilmektedir. Klasik okulun temel düşünceleri, merkantalist ve fizyokratik düşünceden farklıdır. Ancak ekonomik düşüncenin gelişmesinde önemli oldukları için klasik ekonomi teorisine giden yolda önemli bir basamağı oluşturmaktadırlar. Bu nedenle ilgili bölümde öncelikle merkantalist ve

fizyokratik büyüme teorilerinden bahsedilerek daha sonra klasik ve Keynesyen büyüme teorilerine yer verilecektir.

2.1.1.1. Merkantilizmde büyüme

Merkantilizm, Avrupa’da 1450-1750 yılları arasında, Ortaçağ ve Fizyokrasi arasında kurulan ve gelişen bir iktisadi anlayışı ifade etmektedir (Özgüven, 1975:22). Merkantilizmin ortaya çıkmasına feodalizmin yıkılışı ve merkezi devletlerin kuruluşu başta olmak üzere ekonomik ve sosyal yapının değişmesi, Rönesans, yeni buluşların yapılması, matbaanın bulunması ve yaygınlaşması gibi birçok neden gösterilebilir (Dinler, 2016:328).

Merkantilizm, milletlerin zenginliğini ülkenin elinde bulundurduğu değerli madenlere bağlamaktadır. Merkantilistlere göre altın ve gümüş devleti zenginleştirirken, aynı zamanda devletin gücünü de artırmaktadır. Merkantilist çağ boyunca maddi duruma oldukça önem verilmiştir. Bu dönemde kıymetli madenleri işletmek, altın ve gümüşün bölgeden çıkışını önlemek ve yine bu altın ve gümüşün ülkeye girişini sömürgelerden sağlamak amaçlanmıştır. Bu dönemde sanayi ve ticaret organize edilerek ihracatın geliştirilmesi hedeflenmiş, sanayi mallarının ucuza elde edilmesi amaçlanarak ihracat imkânlarının artırılması hedeflenmiştir (Özgüven, 1975:24).

Merkantilist dönemde büyük bir sömürgecilik politikası başlamış, bir ülkenin zenginleşmesi için diğer ülkenin sömürülerek fakirleştirilmesi gerektiği düşüncesi savunulmuştur. Dönemde Amerika kıtasının keşfi ile birlikte Meksika’nın gümüşü, Peru’nun altını giderek önem kazanmış, altın ve gümüşün Avrupa’ya akması ile birlikte fiyatlar giderek yükselmiştir. Bu akıntıda en çok zarar gören ise işçiler olmuştur. Fiyatlar sabit kalırken, hayat maliyetleri giderek artmaya başlamıştır (Özgüven, 1975:25).

Merkantilist dönemin üretim teknolojisinde en önemli maliyet unsurları hammadde ve ücret ödemeleri olmuştur. Bu anlamda ucuz hammadde sağlanması için Afrika ve Asya’nın kaynaklarına göz çevrilmiş, Amerika’nın keşfi ile sömürgecilik ortamı giderek genişlemiştir. Yerli halklar, hammadde üretiminde emek maliyeti sorununu çözmüştür. Amerika’nın keşfi sonrası zaten sınırlı bir nüfusa sahip olan kıtada istilalar sonucu nüfus giderek azalmış fakat bu sorun Afrika’dan kıtaya esir getirilerek çözülmüştür (Alkin, 1981:20).

2.1.1.2. Fizyokratlara göre büyüme

Fizyokratik düşünce Fransızların Merkantilist uygulamalara tepkisi ile şekillenmeye başlamış, 18. Yüzyılın sonlarına doğru ise en yoğun ve en ilgi duyulan halini almıştır. Fizyokratlara göre, dünyada Tanrı tarafından oluşturulmuş, kusursuz bir düzen vardır. Toplumun işleyişinin fiziksel olaylarda olduğu gibi doğal düzende devam etmesi gerektiği ve devletin ekonomiye bu nedenle müdahale etmemesi gerektiği savunulmaktadır. Fizyokratların bu düşüncesi Vincent de Gournay tarafından "bırakın yapsın-bırakın geçsin, dünya kendi kendine yürür." cümlesiyle ifade etmiştir. Bu ifade liberal ekonominin simgesi olarak günümüze kadar gelmiştir. Fizyokratlar, devletin ve bireylerinin bütün zenginlik kaynağının toprak ve tarımsal ürünler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tarıma yapılacak olan desteğin ise ulusal refah açısından tek yol olduğunu savunmuşlardır. Fizyokratlar, insanların odağını değerli madenlerden ayırarak ilginin büyüme ve kalkınma üzerinde yoğunlaşmasını istemişlerdir (Dinler, 2016:329).

Fizyokratik büyüme modeli, ilk olarak François Quesnay'in yayınladığı Ekonomik Tablo isimli çalışma sonucu bir ülkenin ekonomik yapısı ve birimlerini kanın insan vücudunda dolaşmasına benzeterek açıklamıştır. Fizyokratlar, klasiklerden önce liberal iktisadi anlayışa ilişkin açıklamalarda bulunarak birçok klasik iktisatçıya yol göstermiştir (Dinler, 2016:329).

Fizyokratlar, merkantilistlerin aksine servetin ve büyümenin kaynağı olarak değerli madenleri ve dış ticareti değil, üretimi yani tarımı göstermişlerdir. Fizyokratlara göre bir devletin ekonomik büyüme sağlayabilmesi için önemli olan alan tarımdır. Devletler bu anlamda tarımsal açıdan gelişmelidir.

Fizyokratlar, servetin kaynağının mübadeleden değil, üretimden doğduğunu savunmuşlardır. Ürün artışının sağlanması için tek kaynak tarımdır. Bu nedenle büyümeyi sağlayan en önemli faktör tarımdır. Büyüme daha fazla üretim sonucu elde edilen bir çıktıdır (Özsağır, 2008: 3-4).

2.1.1.3. Anaakım büyüme teorileri

Anaakım büyüme teorileri klasik okul ve Keynesyen okul olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle klasik okul içinde Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo'nun büyüme ile ilgili görüşlerine yer

verilmektedir. Keynesyen okulda ise John Maynard Keynes'in büyüme hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir.

2.1.1.3.1. Klasik okulda büyüme teorileri

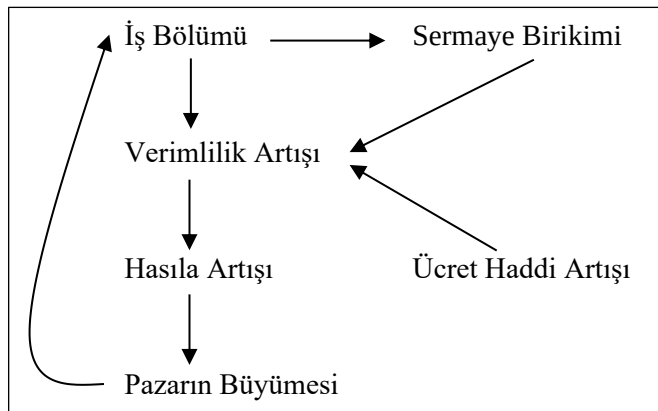
Adam Smith'e göre büyüme

Klasik büyüme teorilerinin içinde incelediğimiz, merkantilist ve fizyokratik büyümeden sonra tam olarak iktisadi büyüme konusunu işleyen ilk iktisatçı Adam Smith'dir.

Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Deneme* isimli kitabında ele aldığı büyüme modeli, sanayi devriminin ve sonrasındaki süreçte beliren büyüme hızının, yeniliklerin ve iş bölümünün artması gibi özelliklerin ışığında gelişmiştir (Ünsal, 2016:39).

Adam Smith'de fizyokratlara benzer olarak doğal düzeni savunmuştur. Fakat ona göre ekonomik hayatı düzenleyen görünmez el, tanrısal bir niteliğe sahip olmayan, bireyin çıkarlarını gözetken ve çıkar maksimizasyonunu hedefleyen rasyonellik ilkesi olmuştur. Bireyler kendi çıkarlarını maksimize ederken aynı zamanda toplumun refah düzeyinin de artmasını sağlarlar. Adam Smith, çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireylere "homo economicus" adını vermiştir (Alkin, 1981:22).

Adam Smith'e göre büyümenin temel taşları iş bölümü ve uzmanlaşmadır. Ekonomik büyüme, üreticilerin üretken işlerin küçük bölümlerinde uzmanlaştığı, böylece üretkenlik süreçlerinde büyük kazanımlar elde ettiği iş bölümünde yatmaktadır (Foley ve Mıchl, 2014: 16).

Şekil 2.1. Adam Smith'in Büyüme Modeli: İş Bölümü ve Büyüme

Kaynak: Ünsal, 2016: 45.

Şekil 2.1.'de iş bölümünün sermaye birikimini artırdığı, sermaye birikiminin ve iş bölümünün birlikte verimlilik artışını sağladığı görülmektedir. Verimlilik artışıyla birlikte hâsıla artışı sağlanırken aynı zamanda ücret haddi artışı da sağlanmaktadır. Ücret haddinin artmasıyla birlikte tekrar verimlilik artışı sağlanmaktadır. Tüm bunlar pazarın büyümesi ile sonuçlanmakta ve pazar büyümesi de döngüsel olarak tekrar iş bölümünü sağlamaktadır.

Şekil 2.1.'de iktisadi büyümenin döngüsel olarak sürekli arttığı anlamı çıkarılabilirse de Adam Smith'e göre büyüme, sürekli ve sınırsız bir olgu değildir. Adam Smith'e göre, ekonomik büyümenin "tam zenginlik aşaması" olarak adlandırdığı bir üst sınırı vardır. Bu sınıra ulaşıldığında artık hâsıla ve zenginlik değişmez ve büyüme durur. Adam Smith bu duruma durağan durum adını vermiştir (Ünsal, 2016:46).

Teknolojik ilerleme de Adam Smith tarafından büyümenin sağlanması için önemli bir unsur olarak görülmektedir. Teknolojik ilerlemenin işçilerin işlerini daha kısa sürede yapmalarını sağlayacağını öne sürmüştür.

Thomas Robert Malthus'a göre büyüme

Thomas Robert Malthus, 1798 yılında yazdığı *Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme* isimli kitabında, büyüme ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Thomas Malthus, büyüme modelini nüfus ve hâsıla çıktı büyüme hızları arasındaki ilişki açısından incelemiştir. Malthus'a göre bu iki faktör arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Bireylerin nüfus artış hızı geometrik bir artışla ilerlerken, hâsıla artışı aritmetik olarak artmaktadır. Bu yüzden zaman içinde nüfus giderek artarken, kişi başına çıktı miktarı giderek azalacak ve büyüme durma noktasına gelecektir (Doğan, 2014:367).

Malthus'un büyüme modeli iki ana temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki toprak arzının esnek olmadığı ve azalan verimlerin geçerli olduğu durumdur. İkincisi ise, nüfus artış hızının toplumun refahı üzerinde negatif bir etkisinin olmasıdır. Malthus'a göre bir taraftan nüfus artarken diğer taraftan toprak/nüfus oranı azalacaktır. Buna ek olarak artan nüfus ücretlerin düşmesine neden olacaktır (Duman, 2018:46).

	1798	1823	1848	1873	1898	1923	1948
Çıktı(Y)	Y	2Y	3Y	4Y	5Y	6Y	7Y
Nüfus(N)	N	2N	4N	8N	16N	32N	64N
Fert Başına Çıktı ($y=Y/N$)	y	y	0.75y	0.5y	0.31y	0.19y	0.11y

Tablo 2.1. Nüfus ve Çıktı Büyüme Hızlarında Görülen Uyumsuzluk

Kaynak: Ünsal, 2016: 51

Malthus'un nüfusta ve çıktıda meydana gelen artışa ilişkin görüşleri fert başına çıktının zaman içinde azaldığı Tablo 2.1'de gösterilmiştir. Tabloya göre nüfus her 25 yılda bir iki katına çıkmıştır. Fakat fert başına düşen çıktı 1948 yılında 1823 yılındakinin 0.11'i kadar gerçekleşmiştir (Ünsal, 2016: 51). Tablo 2.1.'den hareketle nüfus artışı nedeniyle fert başına düşen çıktının azalacağı ve bunun sonucunda ise Malthus'a göre büyümenin durma noktasına geleceği görülmektedir.

Malthus, toprakta azalan verimlerin ortaya çıkacağını, toprağın giderek artan nüfusa kaynak sağlayamayacağını ifade etmektedir (Deliktaş, 2001). Malthus'a göre, artan nüfus bir süre sonra ihtiyaçları karşılanamaz hale getirecek ve insanlık bunun sonucunda bir felakete sürüklenecektir (Güneş, 2005: 124). Nüfusun artması ile birlikte ücret düzeyinin de azalacağını söyleyen Malthus, ücretlerin belirli bir noktadan sonra bireylerin dayanamayacağı noktaya kadar azalacağını ve bunun açlık ve sefalet ile sonuçlanacağını savunmaktadır (Güneş, 2009: 134).

David Ricardo'ya göre büyüme

David Ricardo, büyüme ile ilgili görüşlerini 1813 yılında yazdığı *Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri* isimli kitabında ele almıştır. Sanayi devriminin başlarında sermaye birikimi ve tasarruflar hızlı bir şekilde artmakta, buna ek olarak sanayi alanındaki teknik ilerlemeler sürekli olarak üretime uygulanmaktaydı. Tarım kesiminde ise aksine bir durum söz konusuydu. Tarım kesiminde verim düşük, ücretler ise asgari düzeydeydi. Ricardo, bu durumdan hareket ederek nüfus artışının tahıl talebini ve buna bağlı olarak tarımsal üretime olan ilgiyi artıracağını öne sürmüş, buna bağlı olarak da önce yoğun tarım metotlarına, daha sonra durumu kötü olan topraklara başvurulacağını, yine bu durum nedeniyle tarımsal ürünlerin artık daha güç ve yüksek maliyetlerle elde edileceğini öne sürmektedir (Alkin, 1981: 42).

Tarımsal üretimde maliyetin artması sonuç olarak besin maddelerinin fiyatlarında artışa neden olacaktır. Tarım sektöründe yaşanan bu durumla birlikte doğal ücret haddi yükselerek rant artışlarının da yanına eklenmesiyle karları düşürecektir. Karların düşmesi yalnızca tarım sektöründe değil, sanayi sektöründe de görülecektir. Karlar azalırken sermaye birikimi de azaldığından yatırımlar düşerek ekonomiyi durgun bir duruma getirecektir. Ricardo'ya göre ekonominin bulunduğu bu durgunluk noktasında nüfus artık artmaz, net yatırımlar sıfırdır ve ekonomik büyüme durmuştur (Alkin, 1981: 42). Ricardo'ya göre bu durumda Azalan Verimler Kanunu etkilidir.

Ricardo'ya göre iktisadi faaliyette toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler olmak üzere üç grup insan vardır. Bunlar sırasıyla kar, rant ve ücret geliri elde etmektedirler. Bu gruplar içinde araziyi sahiplerinden alarak kiralayan ve işçi çalıştıran kapitalistlerin tek amacı kâr elde etmektir. Kapitalistler, işçiler yoluyla elde ettikleri karı sermayelerine ekleyerek daha fazla üretim yapmaya ve daha çok işçi çalıştırmaya odaklanmaktadır. Bu anlamda büyüme sürecinden sürekli olarak olumlu etkilenen tek kesim arazi sahipleridir. Ricardo'nun büyüme analizinde uzun dönemde işçilerin ekonomik durumlarına önemli bir gelişme olmaksızın kapitalistlerin durumları sürekli olarak kötüleşmektedir. Bu anlamda Ricardo modeli, arazi sahipleri ile kapitalistler arasındaki çatışma üzerine kurulmuştur (Ünsal, 2016:64-66).

2.1.1.3.2. Keynesyen Okul'da John Maynard Keynes'e göre ekonomik büyüme

Keynes genel olarak kısa dönemli ekonomide makro denge ile ilgili önermelerde bulunsa da uzun dönemli ekonomik büyümeye dair bir incelemesi bulunmamaktadır. Keynesyen iktisatta uzun dönem büyüme analizi Harrod-Domar modeli ile tamamlanmıştır (Doğan, 2014:69). John Maynard Keynes'in büyümeye dair görüşlerini kısa dönemli analizle açıklamıştır. Çünkü amacı uzun dönemli büyümeyi incelemek değildir. Ekonomiyi kısa dönemde sabit girdilerle eksik istihdamdaki dengeden tam istihdamdaki denge noktasına nasıl getireceğini incelemiştir (Aksu, 2014:363-364).

Keynes, bir ekonomiyi durgunluktan nasıl kurtaracağı üzerinde durarak bu şekilde büyümeyi artırma amacı gütmüştür. Bu anlamda Keynes, ekonominin arz yönündense talep yönüne ağırlık vermiştir. Çünkü Keynes'e göre ekonomiyi durgunluktan kurtarmak için talep artışına ihtiyaç vardır (Özsağır, 2008:6).

Keynesyen modelde, milli gelir (Y) toplam talebi ifade etmektedir, tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracat (X-M) ile birlikte Keynesyen modelde bir büyüme denklemi meydana getirilmiştir.

$$Y=C+I+G+(X-M)$$

Bu formüle göre toplam talebi oluşturan unsurlardaki artış ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Keynes, tüketim harcamalarındaki artışın milli geliri artıracağını savunarak, milli gelir ile tüketim harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik bağı olduğunu söylemektedir. Keynes, aynı zamanda yatırım artışının gelire etkisini çarpan etkisiyle açıklamaktadır. Yatırımlarda meydana gelecek küçük bir artış çarpan etkisiyle birlikte yapılan yatırımdan daha büyük oranda gelir elde edilmesini sağlayacaktır. Böylelikle yatırımlarda meydana gelen artış ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Keynes, ekonominin talep yönüne ağırlık verilmesi gerektiğini ve kamu harcamalarının artırılması yoluyla talebin canlanabileceğini savunmaktadır. Net ihracat konusunda ise dış ticaretin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayabilmesi için ihracatın ithalattan fazla olması gerekmektedir (Şenkardeşler, 2021: 508).

Keynes'in üzerinde durduğu büyüme, uzun dönemli bir büyüme değil kısa dönemli bir büyümedir. Keynes'in amacı uzun dönemli büyümeyi incelemek değildir. Kısa dönemde sabit girdilerle birlikte ekonomiyi eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine getirmeyi amaçlamaktadır. Keynesyen büyüme modelinde bir ekonomiyi durgunluk halinden çıkararak büyümeyi artıran kaynakların ne şekilde kullanılıp geliştirileceğine ağırlık verilmiştir. Fakat büyüme sürecinde bir ekonomide oluşabilecek sorunlara ve büyüme sürecine etki eden faktörlere yer verilmemiştir. Yine büyüme kavramını açıklarken az gelişmiş ülkeler değil gelişmiş ülkeler kullanılmış olup bu bakımdan az gelişmiş ülkelerin büyüme süreci görmezden gelinmiştir. Keynesyen büyüme teorisine yöneltlen bir diğer eleştiri ise teknolojik yatırım, yatırımın getirdiği yenilikler ve beşeri sermayeye yer verilmemiş olmasıdır (Aksu, 2014:362).

2.1.1.4. Karl Marx'a göre büyüme

Karl Marx'a göre servet emektendir, servet insandandır. Bu ifadeden hareketle zenginliği yaratan tek şeyin emek olduğu ve emeğin ise yalnızca insana ait olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse Karl Marx'ın iktisadi büyüme analizinde emeğin yeri büyüktür (Divitçioğlu, 2013: 9).

Aslında Marksist ekonomik görüş, kapitalist ekonomik sistemin işleyişini açıklarken aynı zamanda bu kapitalist sistemi eleştirel açıdan incelemektedir. Marksist sisteme göre emek sömürüsü ve emek kesiminin fazla çalıştırılması sermaye kesiminin kâr kaynağını oluşturmaktadır. Yani sermayenin elde ettiği kar, emek sömürüsünün bir sonucudur (Azgün, 2022: 70).

Karl Marx'ın büyüme anlayışı temelde iki teoriye dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki emek-değer teorisi ikincisi ise artık değer teorisidir. Emek değer teorisine göre, bir malın değeri, o malı üretmek için kullanılan (harcanan) sosyal emek ile ölçülür. Yani emek-değer teorisine göre üretilen malın değeri emek gücü ile belirlenmektedir. Marx'ın ikinci teorisi olan artık değer teorisine göre, kapitalistler üretimlerini gerçekleştirmek için emeği bir ücret karşılığında kiralarlar. Fakat kapitalist üretici, emek kesiminin ürettiği değerın çok az bir kısmını çalışanlara geri öder ve büyük bir kısmını alıkoyar. Kapitalistlerin alıkoydu bu ücrete artık değer adı verilir. İşçiye verdiği ücrete ise geçimlik ücret adı verilmektedir. İşçiler kendilerine verilen bu geçimlik ücret karşılığında çalışmak zorundadır. Çalışmadıkları takdirde kendileri yerine çalışacak yedek bir sanayi ordusu mevcuttur (Azgün, 2022:71).

Karl Marx, teknolojiye verdiği önemle bilinmektedir. Dinamiklik ve süreklilik gerektiren büyüme modelinde yatırım (I) ve nüfus artışı (n) ile birlikte içsel bir etken olarak teknolojik yenilikleri de (A) incelemiştir (Gürak, 2004: 69).

$$g = Y/Y = f(I, n, A)$$

Marx, teknolojiyi ele alışıyla bilinmesine rağmen, önemseydiği teknolojik yeniliğin büyümeyi nasıl etkilediği değil, büyümenin kaynağı olan emek sömürüsünü nasıl artırdığı olmuştur (Gürak, 2004: 69).

Marx'ın kurduğu modelde büyüme hızını etkileyen üç faktör vardır. Bunlardan birincisi artı değer oranı, ikincisi kâr oranı ve üçüncüsü ise sermayenin organik bileşimidir. Büyümeyi kâr oranı belirlerken, kâr oranı artı değer ve sermayenin organik bileşimine bağlıdır. Marx, artı değer oranının sabit olduğunu, zaman içinde teknolojik ilerlemeler nedeniyle sermayenin organik bileşiminin artacağını ve bu durumun kaçınılmaz olarak kâr oranlarını düşüreceğini varsaymaktadır. Yani zamanla sabit sermaye yatırımları artacak fakat artı değer sabit kaldığından kâr oranları düşecektir. Böyle bir durumda büyüme oranı da düşecektir (Gürak, 2004:69-70).

Marx’a göre kapitalist üretim tarzı büyüme, kriz, sömürü ve sermaye birikimi gibi birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Marx’ın bu konuları ele alış biçimi kapitalizmin çelişkilerini gündeme getirmektedir. Kapitalist sistemde emek ve sermayenin sınıf mücadelesi, üretilen metaları satın alması beklenen emek kesiminin yoksulluğu krizlerin kapitalizmle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Marksist görüşe göre, kapitalizmde krizlerin nedeni kapitalist üretim biçimleridir. Bu krizler aynı zamanda büyüme dinamiklerini de etkilemektedir (Karataş vd., 2022: 49).

2.1.1.5. Joseph Alois Schumpeter’e göre büyüme

Schumpeter, ekonomik büyüme konusunda iki kavram geliştirmiştir. Bunlardan birincisi yenilikler, ikincisi ise girişimcilerdir. Schumpeter, yeniliklerin büyümenin kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Doğan, 2014: 368).

Schumpeter’e göre yenilikler aşağıdaki beş alanı kapsamaktadır (Ünsal, 2016: 71):

- 1) Yeni bir malın üretilmesi ya da mevcutta bulunan bir malın yeni bir çeşidinin üretilmesi
- 2) Yeni bir üretim metodunun kullanılması
- 3) Yeni bir pazarın keşfedilmesi
- 4) Yeni bir hammadde bulunması ya da yarı mamul kaynağının bulunması
- 5) Bir endüstrinin yeniden organize edilmesi.

Schumpeter’e göre yukarıda sıralanan yenilikler, girişimciler tarafından uygulanır. Yeniliklerin girişimciler tarafından hayata geçirilmesiyle büyüme süreci başlar. Schumpeter’e göre büyümenin asıl sebebi sermaye ve nüfustaki artışlar değil, girişimciler tarafından hayata geçirilen yeniliklerdir. Bir girişimcinin yeniliği hayata geçirerek kâr elde etmesi diğer girişimcilerinde bu yeniliği taklit ederek diğer alanlarda da yeniliklerin ortaya çıkmasına vesile olur. Buna bağlı olarak ekonomide otonom yatırım harcamalarında artış meydana gelir. Üretim faktörlerinin farklı şekillerde kullanılmasını sağlayan bu yatırımlar ekonominin büyümesine yol açar (Ünsal, 2016: 78).

Schumpeter’in büyüme teorisinde üzerinde durduğu bir diğer önemli kavram ise “yaratıcı yıkım”dır. Girişimcilerin uyguladığı yeniliklerin etkisiyle birlikte birçok piyasa daralır ya da yok olur. Yeni piyasalar gelişerek farklı firmaları bünyesine çeker

ve bir sektör yaratılırken, diğer sektör yok edilir. Bu durum ekonominin yaratıcı yıkım sürecinde büyümesi ile sonuçlanır (Doğan, 2014:368).

2.1.1.6. Modern büyüme teorileri

Klasik iktisadi düşüncede büyüme genel olarak sermaye birikimi, iş bölümü ve makineleşmeye bağlı olarak ele alınmıştır. Modern büyüme teorilerinde ise teknolojik ilerleme, insan sermayesi, kurumsal faktörler, inovasyon ve devlet müdahaleleri gibi konularda ekonomik büyüme araştırmalarına dahil edilmektedir.

2.1.1.6.1. Harrod-Domar büyüme modeli

Keynes, 1936 yılında yayınlanan Para, Faiz ve istihdamın Genel Teorisi isimli kitabında piyasa mekanizmasının kendiliğinden tam istihdamı sağlayamayacağını söylemiş, yatırım yalnızca toplam talep üzerindeki etkisini incelemiş, yatırımın sermaye birikimi üzerindeki etkisini ise göz ardı etmiştir. Kısa dönemli statik bir analiz yapmıştır. Keynes'in sermaye birikimini ve doğrudan büyüme kavramını görmezden gelmesi Roy F. Harrod tarafından 1937 yılında kaleme alınan *Keynes ve Geleneksel Teori* isimli makalede eleştirilmiştir. Bu makale Harrod'un *Dinamik Büyüme Üzerine Bir Deneme* isimli makalesini yazmasına neden olmuştur. Harrod bu makalede, yatırımın toplam taleple birlikte sermaye birikimi üzerindeki etkisini de inceleyerek, piyasa mekanizmasının büyümekte olan bir ekonomide kendiliğinden tam istihdamı sağlayıp sağlayamadığını incelemiştir. Harrod'un çalışmalarından yaklaşık 10 yıl sonra Evsey D. Domar tarafından Harrod modeline oldukça benzeyen araştırmaların yapılması bu büyüme modelinin Harrod-Domar modeli olarak anılmasına neden olmuştur (Ünsal, 2016: 84).

Harrod-Domar modeli, tek mallı ve iki faktörlü bir piyasa ekonomisinden meydana gelmektedir. Ekonomide hem tüketimde hem de yatırımda kullanılmak üzere tek bir mal üretilmektedir. Tek bir maldan üretilen miktar, ekonomideki reel geliri belirlemektedir. Ekonomide paraya yer verilmemektedir ve parasal fiyatlar yoktur. Modelde kamu kesimine yer verilmemiş, devletin ekonomik etkinliklerde bulunmadığı varsayılmıştır. Ekonomide özel karar alma mekanizmaları etkindir. Ekonomide dışa açıklık yoktur (Turan, 2008: 27).

Harrod-Domar büyüme modelinde net yatırımların ikili etkisi dikkate alınmıştır. Net yatırımlar üretime doğru bir talep meydana getirirken aynı zamanda

çıktı üretmek içinde ekonominin kapasitesini artırmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomide herhangi bir zamanda meydana gelen net yatırımın talep ve kapasite etkisi oluşacaktır (Parasız, 2003: 89).

Harrod-Domar modeline göre yatırımların artması çift yönlü bir etki oluşturarak bir yandan kapasite artışına neden olurken bir yandan da talep etkisine neden olmaktadır. Bu noktada talep etkisi, yatırım ve tüketici harcamalarını artırmaktadır. Denge büyüme oranı yatırımlarda meydana gelen büyüme oranının hasılda meydana gelen büyüme oranına eşit olması demektir. Böyle bir sorunun çözümü ise üç şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, mal piyasasında arz ve talebin dengelenmesidir. Harrod-Domar modeline göre ekonomiler bu dengeyi sağlayabilecek büyüme oranına sahiptir. İkincisi, yatırım ve tasarrufun dengelenmesidir. Modele göre bu dengenin de sağlanması mümkündür. Fakat kapitalist üretim biçimi hem mal hem de işgücü piyasasında bu büyüme dengesini sağlayamaz. Bu nedenle denge bıçak sırtındadır. Bir ekonomide planlanan yatırımlar gerçekleşen yatırımların üstünde ise talep fazlası meydana gelecek ve enflasyon oluşacaktır. Tersisi gerçekleştiğinde ise deflasyon meydana gelecektir. Harrod-Domar modelinde ekonomiler bir kez negatif büyüme yoluna girdiyse, bu durumu düzeltmek çok zordur (Doğan, 2014:369).

Harrod-Domar büyüme modeli, toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkiyi saptayarak büyüme hızını marjinal tasarruf oranı ve sermaye-hasıla katsayısı ile açıklamaktadır. Harrod-Domar modelinde büyüme oranı şu şekilde açıklanmaktadır (Özsağır, 2008: 7):

$$g = s/c$$

Formülde ekonomik büyüme oranı (g), tasarruf oranı (s) ve sermaye çıktı oranı kullanılmaktadır. Bir ekonomide büyüme oranı sermaye-hasıla oranı ile marjinal tasarruf oranına bağlıdır. Bahsedilen büyüme oranı marjinal tasarruf oranı ile doğru orantılı iken sermaye hasıla katsayısının değeri ile ters orantılıdır. Diğer bir ifadeyle ekonomide marjinal tasarruf oranının büyük olduğu, sermaye-hasıla katsayısının ise küçük olduğu durumda büyüme hızı artacaktır (Özsağır, 2008: 7).

2.1.1.6.2. Solow (Neoklasik) büyüme modeli

Neoklasik büyüme modeli Solow'un 1956 yılında kaleme aldığı *İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı* isimli makalesinde ele alınmıştır. Domar modeline eleştiri

niteliği taşıyan model Neoklasik düşüncenin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Solow büyüme modeli, ekonomilerin büyüme dinamiklerini sermaye birikimi, tasarruf, iş gücü artışı ve teknolojik yenilik gibi kavramlar ile açıklayan dışsal bir büyüme modelidir. Solow büyüme modelinde genel olarak ekonomilerin ve kişi başına düşen gelirin uzun dönemdeki performansı incelenmiştir. (Karataş vd., 2022: 57).

Solow, uzun dönemli büyüme modelini Neoklasik iktisat adına geliştiren ilk kişidir. Emek ve sermayenin azalan kâr yasasına bağlı olduğunu söyleyen Solow, gelişmiş ekonomilerde sermaye yoğunluğunun emeğin verimliliğini artıracak ve bununla büyümeye hızlandıracağını söylemiştir. Üretimlerin emek yoğun olduğu az gelişmiş ekonomilerde ise yapılan her yeni sermaye yatırımının daha fazla çıktıya neden olacağını ve ekonomilerin son aşamada büyümeyi artıramadığı durağan duruma geleceklerini söylemektedir. Az gelişmiş ekonomiler bu durumdan yalnızca teknolojik gelişme ile çıkabilirler. Solow bu anlamda uzun dönemli büyümenin tasarruf oranlarından bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Büyümenin kaynağı faktör artışlarından ziyade toplam faktör verimliliğindeki artıştır (Özyiğit, 2022: 11).

Solow ekonomik büyüme modeli tek sektörlü ve sürekli zamanlıdır. Bir ekonomide yalnızca $Y(t)$ ifadesiyle gösterilen composite(bileşik) bir mal üretilmektedir. Üretilen bu mal hem tüketim hem de yatırım malıdır. Y ile ifade edilen hem üretim miktarı hem de ekonomide yaratılan reel gelirdir. Solow modelinde ekonomide para yer almadığından parasal fiyat yoktur. Piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir. Ekonomi dışı kapalıdır ve arz/talep fazlası oluşmaz. Solow büyüme modelinde kamu kesimine yer verilmemiştir. Devlet iktisadi etkinliklerde bulunmaz. İktisadi etkinliklerin tümü özel sektör tarafından yürütülür. Üretim özel sektör tarafından yalnızca fiziki sermaye (K) ve emek (L) girdileri kullanılarak gerçekleştirilir. Faktör girdileri ve çıktı arasındaki ilişki neoklasik bütüncül üretim fonksiyonu ile açıklanır (Turan, 2008: 45).

$$Y(t) = F [K(t), L(t), t]$$

Yukarıdaki denklem neoklasik üretim fonksiyonunu ifade etmektedir. Modelde ele alınan değişkenlerin tamamı sürekli fonksiyonlu olduğundan zamanın sürekli olarak yazılmasına gerek yoktur ve fonksiyon $Y = F (K, L)$ şeklinde yazılır (Turan, 2008: 45).

Temelde Solow büyüme teorisine dayanmakta olan Neoklasik büyüme modeli, ilerleyen yıllarda birçok iktisatçının katkılarıyla genişletilmiştir. Bu anlamda Neoklasik büyümenin temel varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Özsağır, 2008: 7):

- Kapalı ekonomi olmalıdır.
- Rekabete dayalı piyasa ekonomisi olmalıdır.
- İktisadi aktörler rasyonel davranmalıdır.
- Üretim fonksiyonu açısından sabit getiriyi öngören bir üretim teknolojisi söz konusudur.
- Üretim faktörleri olan sermaye ve işgücü için ölçeğe göre azalan getiri söz konusudur.

2.1.1.6.3. İçsel büyüme modelleri (Yeni ekonomik büyüme)

Neoklasik büyüme modelinde ele alınan toplumsal üretim fonksiyonu temel alınarak, bazı varsayımlarında değişiklikler yapılmış ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme açısından önemi biçimsel modellerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Bu modeller yeni ekonomik büyüme modelleri olarak adlandırılabilirdiği gibi aynı zamanda içsel büyüme modelleri olarak da anılmaktadır (Yardımcı, 2006: 99).

İçsel büyüme modellerinin açıklanmasında AK modeli oldukça önemlidir. Modelin AK olarak isimlendirilmesinin nedeni $Y=AK$ denklemidir. Burada A teknoloji düzeyini gösteren pozitif bir sabitken, K geniş anlamda fiziki, beşeri ve teknik bilgiyi ifade etmektedir (Kaya, 1999: 389). AK modelinde sermayenin azalan marjinal getirisine dayalı varsayım kaldırılmıştır. Modele göre dışsal teknolojik gelişmenin olmadığı bir durumda dahi uzun dönemde kişi başına büyümenin sürdürülebileceği gösterilmektedir. Model Rebelo tarafından 1991 yılında geliştirilmiş ve Romer ve Lucas tarafından da kabul edilmiştir (Ay ve Yardımcı, 2008: 42).

İçsel büyüme modellerinin Paul M. Romer'in 1986 yılında yayımladığı *Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme* başlıklı makalesiyle başladığı kabul edilmektedir. Romer, bu söz konusu modeli Kenneth Arrow'un 1962 yılında yayınlanan bir

makalesinden yararlanarak geliştirdiği için modele Arrow-Romer modeli adı verilmektedir.

Romer, *Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme* isimli makalesinde teknolojik ilerlemeyi, daha etkin bir şekilde üretimi mümkün kılan yeni bilgi olarak tanımlamaktadır. Arrow-Romer modelinde teknolojik ilerlemenin firmaların bilinçsiz bir ürünü olduğu varsayılır. Bu fikrin arkasında Arrow'un geliştirdiği yaparak öğrenme ve bilginin yayılması varsayımları yatmaktadır. Bu varsayımlardan ilki olan yaparak öğrenme varsayımına göre, firmaların yaptığı yatırımlar yalnızca firmaların sahip olduğu sermaye stokunun artmasına değil, firmaların bilgi stoklarının da artmasına yol açar. İkinci varsayım olan bilginin yayılmasından kastedilen ise her bir firmanın bilgi stokuna diğer firmanın sıfır maliyetle hemen ulaşabilmesidir. Bilginin yayılması varsayımından dolayı tüm firmaların bilgi düzeyleri yani teknolojik düzeyleri aynıdır (nsal, 2016: 238).

Romer büyümeyi karlarını artırmaya çalışan firmaların yatırım kararlarında ortaya çıkan teknolojik gelişmeye bağlamaktadır. Bir girdi olarak kabul edilen teknolojinin ayırt edici özelliği ne geleneksel bir mal ne de bir kamu malı olmasıdır. Teknoloji rekabete konu edilmeyen kısmen dışlanabilir bir maldır (Romer, 1990: 71).

Modelde teknolojik gelişme, iktisadi karar alma birimlerini daha fazla sermaye birikimine teşvik ederek işgücü başına üretimin artmasına yardımcı olur. Romer modeline göre iktisadi birimlerin piyasa teşviklerini yakından takip etmesi sonucu teknolojik gelişme meydana gelmektedir. Modelde teknolojiyi içsel bir faktör haline getiren, teşvik edilen bu girişimlerdir. Teknolojik gelişimler bilgi stoku yoluyla da artış göstermektedir. Romer, mal farklılaşması ve serbest piyasanın gelir-servet etkisinin yanı sıra büyüme etkisi de oluşturacağını söylemektedir. Piyasalar geliştikçe bir yandan Ar-Ge faaliyetleri genişlerken diğer bir yandan da büyüme artacaktır (ifti ve Aykaç, 2011: 164).

İçsel büyüme modellerinde önemle üzerinde durulan bir diğer büyüme modeli ise Lucas'ın beşeri sermaye ve büyüme modelidir. Lucas'ın beşeri sermaye tanımı, işgücünün eğitim düzeyiyle açıklanmaktadır. Beşeri sermaye yatırımları Lucas'a göre, formel eğitime ve işyerinde yetiştirme alanlarına yapılan yatırımlar olarak tanımlanır. Lucas Solow modelini beşeri sermayeyi içine alan bir şekilde geliştirmiştir. Lucas, 1988 yılında kaleme aldığı *Ekonomik Kalınmanın Mekanikleri zerine* isimli

alışmasında uzun dönemde büyümenin kaynağının beşeri sermaye olduğunu ifade etmiştir. Beşeri sermaye uzun dönemde sınırsız bir şekilde artırılırsa, sürdürülebilir büyüme gerçekleşir (Taban, 2010: 58).

Lucas modelinde ekonomi dışa kapalıdır ve tek sekt rl d r. Modelde beşeri sermaye, işgücü ve fiziki sermayenin verimliliğini artırmaktadır. Lucas'a göre beşeri sermayeden ziyade fiziksel sermaye birikimi büyümesi ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Lucas aynı zamanda farklı beşeri ve fiziksel sermayeye sahip ekonomiler arasında bir geçiş dinamiği oluşturmuştur. Başlangıçta beşeri ve fiziksel sermaye birikim oranları düşük olan ekonomiler, yüksek olan ekonomilere göre sürekli olarak düşük kalır. Çünkü zengin ülkelerde beşeri sermaye birikimi ve dışsalılıkların yüksek olması nedeniyle söz konusu faktörün getirisi daha fazladır. Bahsedilen getiri ise işçilerin ücretleridir. Zengin ülkelerde işçiler, fakir ülkelere göre daha yüksek ücretler almaktadır. Lucas,  lkeler arası büyüme ve gelir farklılıklarını açıklamak için beşeri sermaye ve donanım farklılıklarını kullanmaktadır (Yardımcı, 2006: 101).

Yeni ekonomik büyüme modellerine önemli bir katkı, büyümeyi ticaret politikaları ve dış ticaret ile ilişkilendiren, Gene M. Grossman ve Elhanan Helpman'dan gelmiştir. Büyümenin ticaret politikaları ve dış ticaret ile olan ilişkisini teknolojik ilerleme üzerinden açıklamışlardır.

Grossman ve Helpman, Ar-Ge yoluyla karşılaştırmalı üstünlük yaratılmasını ve dünya ticaretinin zaman içindeki gelişimini incelemek için çok ülkeli dinamik bir genel denge modeli kurmuşlardır. İleriye dönük potansiyel üreticiler Ar-Ge yatırımları yapar ve k r fırsatlarının olduğu her an pazara girerler. Ticaretin hem endüstri içi hem de endüstriler arası bileşenleri mevcuttur ve farklı ülkelerde aracılarn yatırım ve tasarrufları için karşılarına çıkan farklı teşvikler dış ticarete yol açar. Ar-Ge yoluyla elde edilen ürünler dış ticaretin sağladığı imk nlarla Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan ekonominin karşılaştırmalı üstünlük sağlayarak büyümesine yol açacaktır (Grossmann ve Helpman, 1989: 1262).

Grossman ve Helpman, 1991 yılında yayımlanan Global Ekonomide İnovasyon ve Büyüme isimli kitaplarında dinamik karşılaştırmalı üstünlük modellerini açıklamışlardır. Grossman ve Helpman'a göre uluslararası ticaret yapısı, ülkelerin hayata geçirdikleri Ar-Ge yatırımları ve yeni buluşların miktarına göre zamanla

değişmektedir. Modelde ekonomik büyümenin kaynağı, gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetleri sonucu ara malların çeşitliliğini veya kalitesini artıran yenilik olgusudur. Modelde büyük ve yenilikçi iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisi incelenmektedir (Türker, 2009: 89). Dış ticaretin olumlu yönlerinden faydalanan Ar-Ge sektörü, ekonomide rekabeti artırarak büyümeyi sağlar. Ar-Ge faaliyetlerine yeteri kadar önem göstermeyen ülkeler eğer serbest dış ticaret politikaları uygularsa ihtiyaç duydukları teknolojik gelişmeyi dış ticaret yoluyla elde ederek azami düzeyde uzun dönemde büyüme sağlayabilirler (Grossman ve Helpman, 1991:43-46; akt. Erdoğan ve Canbay, 2016:39).

İçsel büyüme modellerinden Aghion-Howitt'in "ürün niteliği modeli"ne bakacak olursak, modelin Schumpeterci bir model olduğunu görürüz. Modele göre Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan emeğin yeni fikirler üretme ve ürettiği fikrin ara mal niteliğini artırma hızı ne kadar yüksek olursa, ekonomik büyüme o kadar hızlı gerçekleşir. Buna ek olarak işgücünün büyük olması ve rekabetçi kümedeki üreticilerin maliyetleri ne kadar yüksek olursa, işgücünün büyük olduğu ekonominin büyüme hızı da o kadar yüksek olur (Ünsal, 2016: 261).

2.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki İlişki

Ekonomik kalkınma kavramı genellikle ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle ilişkilendirilmektedir. Kalkınma, ülkelerin ekonomik büyümesine ek olarak sosyo-kültürel ve siyasal olarak birçok yönden gelişmesini ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma kavramı genel olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmış ve gelişmekte olan ülkelerin odağı haline gelmiştir. Ülkede yaşayan bireylerin refah seviyeleri ve yaşam koşulları kalkınma kavramı ile yakından ilişkili olduğundan, ekonomiler ekonomik kalkınmanın sağlanmasını bir hedef olarak belirlemektedir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 250).

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramı birbiriyle yakından ilişkili olan fakat aynı anlama gelmeyen iki alanı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, ekonomik büyüme ve kalkınma aynı anlama gelmemektedir. Ekonomik büyüme daha çok niceliksel göstergelerle ifade edilmektedir. Kişi başına gelir, üretim, tüketim, dış ticaret hacmi ve gelir-gider dengesinin korunması gibi konular ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerdir. Kalkınma ise daha geniş bir istatistiksel yelpazeyle birlikte ülkelerin sosyo-kültürel göstergelerine odaklanmaktadır. Ülkedeki yaşam beklentisi,

okuryazarlık oranı, eğitim, sağlık ve çevre gibi birçok faktör kalkınmayı yakından ilgilendirmektedir. Büyüme ve kalkınma arasındaki güçlü bağ, zaman zaman iki kavramın birbiriyle karıştırılmasına neden olmaktadır. İki kavram birbirini etkilemekle birlikte aynı değildir. Örneğin her ekonomik büyüme beraberinde ekonomik kalkınmayı getirmeyebilir.

2.2.1. Kalkınma Kavramı ve Sürdürülebilir Kalkınma

Ekonomik kalkınma, kısaca bir toplumun ulaşabildiği sosyo-ekonomik imkânların bütünüdür. Bir toplumun meydana getirdiği sosyal ve siyasal yapı, üretim düzeyi, eğitim seviyesi, sağlık, insan hakları, demokratikleşme ve mülkiyet hakları ekonomik kalkınmanın konusunu oluşturur (Karagül ve Açıkgöz, 2009: 472).

Kalkınma genel olarak literatürde az gelişmişlik olgusuyla birlikte anıldığından, öncelikle az gelişmişlik kavramını incelemekte fayda vardır. Ekonomik anlamda az gelişmiş ülkeleri tanımlamak için birçok ölçüt kullanılmıştır. Örneğin, “sanayii gelişmemiş, ihracatı sınırlı, ilkel tarım yöntemlerini kullanan, kentleşmemiş ve para ekonomisi yayılmamış” gibi ölçütler az gelişmişliğin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Az gelişmiş ülkeler genel olarak bu özelliklerinin dışında nüfus başına reel milli geliri diğer ülkelere göre az olan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ekonomik kalkınma, nüfus başına reel milli gelirin artırılması olarak da tanımlanabilir. Ekonomik kalkınma bir sermaye birikimi sorunu olmakla birlikte, yalnızca bir sermaye birikiminden ibaret olan mekanik ve tekboyutlu bir kavram değildir. Buna ek olarak sosyo-kültürel ve siyasal gelişmeleri de içinde barındıran çok boyutlu bir kavramdır. Sosyo-kültürel yapıda, siyasette, eğitim ve sağlık gibi alanlarda gereken değişiklikler yapılmadığı takdirde ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi olanaksızdır (Aren, 2008: 352).

Kalkınma için tek bir tanım kullanmak mümkün olmasa da birçok iktisatçıya göre kalkınma; yoksul ülkelerin modernleşmesi yolunda ulaşılması gereken bir hedeftir. Kalkınma bu anlamda ekonomik, siyasi ve kültürel unsurları içinde barındıran kısmen yakın zamanlı bir kavramdır. Kalkınma bugünkü anlamını 1940’ların sonunda almıştır. Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerde bulunan imkânların az gelişmiş ülkelere yenilenerek bu bölgelerde yoksulluğun azaltılması amaçlanmıştır (D’Alisa vd, 2020: 52).

Kalkınma ekonomisinde adından sıkça söz ettiren Amartya Sen'e göre kalkınma dört temel kavram üzerine kurulmuştur. Bunlar; fayda eleştirisi, eyleyen kavramı, yetkinlik yaklaşımı ve özgürlük kavramıdır. Sen, kalkınma anlayışında toplumsal ilerlemenin ölçütünün araştırır. Ana akım iktisatta bu ölçüt fayda ile açıklanmaktadır. Fakat Amartya Sen bu kavramın yetersiz olduğunu düşünerek faydanın eleştirisinde bulunur. Bu eleştiriyi ise yetkinlik kavramı üzerinden yapar. Yetkinlik yaklaşımı ile bireylerin amacının tanımlanmış fayda olmadığını öne sürer. Bireylerin farklı hayat tarzları vardır ve bu hayat tarzlarını elde edebilmek için farklı kısıtları bulunmaktadır. Farklı kısıtlar altında bireylerin kendi hayat tarzlarına ulaşabilmesi ise özgürlük olarak tanımlanmaktadır. Sen'e göre kalkınmanın amacı özgürlük üzerine düşünmek olmalıdır (Kaçanoğlu, 2020: 95-96).

Sen'e göre kalkınma yalnızca parasal büyüklüklere indirgenen bir kavram değildir. Kalkınma, gelir veya büyüme gibi parasal büyüklüklerden ziyade insanların nelere ulaşabildikleri ve ne olabildikleri ile ilgilidir. Gelir artışı ve büyümenin yanı sıra bireylerin yetkinliklerini geliştiren politikalarla birlikte kalkınmanın sağlanması gerekmektedir. Bu anlamda gelişmiş ülkelerde yetkinlik yoksunlukları saptanmalı ve toplum için var olabilmenin iktisadi, sosyal ve siyasal koşulları oluşturulmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler ise bu hedefe ek olarak yetkinliklerin geliştirilmesini kamu politikası haline getirmelidir. Sen, özgürlüğü kalkınma politikasının merkezine alarak bunu hem bir araç hem de bir amaç olarak kullanmıştır. Özgürlüklere odaklanmak demokrasi, politik katılım, yoksulluk ve eşitlik gibi birçok konuda kalkınmanın önünü açar. Sen'in kalkınma anlayışında üzerinde durduğu bir diğer önemli konu ise toplumsal cinsiyet eşitliğidir. İktisadi koşullar kadınların hayatlarını büyük oranda olumsuz etkilemektedir ve özellikle azgelişmiş ülkelerde yaşayan kadınlar temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz durumdadır. Yine azgelişmiş ülkelerde geleneksel toplum yapısından kaynaklı olarak kadınların işgücüne katılımı oldukça düşüktür. Sen'e göre, kadınların istihdam olanaklarının artırılması ile yetkinlikleri artacak ve bu durum hem azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının önündeki engelleri azaltacak hem de kadınların sosyal statülerini güçlendirecektir (Kaçanoğlu, 2020: 96-97).

Kalkınma kadar önem arz eden bir diğer kavram ise "sürdürülebilir kalkınma" kavramıdır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının doğuşu iktisatçılar tarafından daha eskilere dayandırılmış olsa da tanım olarak dünya literatürüne girişi 1987 Brundtland

Raporu olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan ``Ortak Geleceğimiz`` isimli raporda tanımlanmıştır. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma, ``bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınmadır`` (WCED, 1987: 41). Rapora göre, kalkınmanın ana hedefinde insan ihtiyaçlarının ve isteklerinin tatmin edilmesi vardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki çok sayıda insanın gıda, giyim, barınma ve iş gibi temel ihtiyaçları karşılanmıyor ve bu insanlar temel ihtiyaçlarının ötesinde daha iyi bir yaşam kalitesi için özlem duyuyorlar. Sürdürülebilir kalkınma, herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve daha iyi bir yaşam için duyulan özlemi gidermeyi hedefler (WCED, 1987: 41-42).

Brundtland raporunda sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri ise şu şekilde açıklanmıştır (WCDE, 1987: 41):

- Büyümeyi canlandırmak.
- Büyümenin kalitesini değiştirmek.
- Temel insan ihtiyaçlarını karşılamak.
- Sürdürülebilir bir nüfus seviyesi sağlamak.
- Kaynak tabanını korumak ve geliştirmek.
- Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek.
- Karar verme aşamasında çevre ve ekonomiyi birleştirmek.

Sürdürülebilir kalkınmaya verilen önem Brundtland Raporu'yla resmi bir çerçeveye oturtulmuş ve bunu izleyen süreçte, sürdürülebilir kalkınma konusunun üzerinde özenle durulmuştur. 1992 yılında gerçekleşen Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı da sürdürülebilir kalkınma konusunda yaptığı vurgular açısından önemlidir.

27 maddeden oluşan Rio Deklarasyonu'ndaki maddeler, sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma alanlarında devletler arasında ortak bir vizyon ve iş birliği çağrısını içermektedir. İnsan hakları merkezli yaklaşımla, doğal kaynakların verimli ve sağlıklı bir şekilde kullanılması teşvik edilirken, kalkınmanın adaletli bir şekilde dağıtılması ve fakirlikle mücadelede ortak hareket edilmesi gerektiği

vurgulanmaktadır. Çevresel politikaların ulusal sınırları aşmayacak şekilde belirlenmesi, küresel çevre sorunlarının çözümünde etkili olabilecek uluslararası iş birliği ve adaletli sorumluluk paylaşımı gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, kadınların ve gençlerin aktif katılımı, yerel toplumların rolü ve barışın çevresel koruma ile ayrılmaz bağlantısı vurgulanarak, sürdürülebilir kalkınma için kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. (UN, 1992):

1992 yılında yapılan Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ardından izleyen 10 yıl içinde sürdürülebilir kalkınma adına yapılan çalışmalar sektöre uğramış ve yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine 2002 yılında Johannesburg'da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi düzenlenmiştir.

2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde sürdürülebilir kalkınma konusu çevre ve kalkınma ile ilgili konuların merkezinde yer almıştır. Johannesburg planında sürdürülebilir kalkınma konusu 10 başlık altında toplanan bir dizi hedefler altında tartışılmıştır. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2018: 8):

- Yoksulluğun azaltılması.
- Üretim ve tüketimin sürdürülemez hale gelen kalıbını değiştirmek.
- Küreselleşen dünyada sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilmesi.
- Afrika için sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması.
- Gelişmekte olan küçük ada ülkelerinin sürdürülebilir kalkınmalarının sağlanması.
- Sağlık alanında sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilmesi.
- Sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal çerçevesinin oluşturulması.
- Ekonomik ve sosyal kalkınmanın doğal kaynak tabanını korumak ve iyi bir şekilde yönetmek.
- Sürdürülebilir kalkınma için uygulama araçlarını belirlemek.

Zirvede soyut ve genel nitelik taşıyan vaatlerin konuşulmasının aksine somut projeler tartışılmış ve geliştirilmiştir. Zirveye devletlerin yanı sıra özel sektör kuruluşları ve sivil toplum örgütleri de katılmıştır (Bozlağan, 2005: 1025). Zirvede özellikle nüfus artışı karşısında doğal kaynakları korumanın ve yaşam koşullarını

iyileştirmenin zorluğu ele alınırken, sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması için yoksulluğun ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında eğitim, sağlık, tarım, temiz suya erişim ve çevrenin korunması gibi konulara öncelik verilirken sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük engellerden birinin adaletsiz gelir dağılımı olduğu vurgulanmıştır (Çobanoğlu ve Ergün, 2012: 106).

1992 yılında düzenlenen Rio Zirvesi'nin üzerinden 10 yıl geçtikten sonra 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi düzenlenmiş, üzerinden 20 yıl geçmesinin ardından ise 2012 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma (Rio+20) Konferansı düzenlenmiştir. Çeşitli devlet ve hükümet başkanlarının yanı sıra birçok sivil toplum kuruluşu da zirveye katılım sağlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanmasının önündeki en büyük engelin yoksulluk olduğunun vurgulanmasıyla birlikte, acilen insanlığın yoksulluktan ve açlıktan kurtarılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yine sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarıyla başarılı olabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel yönleriyle ele alınmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır (UN, 2012: 1).

2012 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma (Rio+20) Konferansı'nda genel olarak yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğal kaynak temelinin korunması ve sürdürülmesi, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim modellerinden vazgeçilerek sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerinin teşvik edilmesi, sürdürülebilir ve hakkaniyetli ekonomik büyümenin sağlanması, eşitsizliklerin azaltılması ve temel yaşam standartlarının yükseltilmesi, ekosistemin korunması, insan haklarına saygılı bir sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra zirvede cinsiyet eşitliği, özgürlük, barış ve güvenlik, kadınların güçlendirilmesi ve demokratik toplumlar oluşturmak gibi konularda önemle üzerinde durulan alanları oluşturmuştur (UN, 2012:1-3).

2015 yılında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 193 ülkenin imzası ile kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri açıklanmıştır. 2015 yılında açıklanan bu hedeflerde 17 temel hedef göze çarpmaktadır. Bunlar (UN, 2015: 14):

- Yoksulluğun bütün biçimleriyle birlikte her yerde sona erdirilmesi,
- Açlığı sonlandırmak, gıda güvenliğini sağlamak, daha iyi beslenme koşulları oluşturmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek,
- Herkes için sağlıklı yaşam ve her yaş için refah ortamını sağlamak,

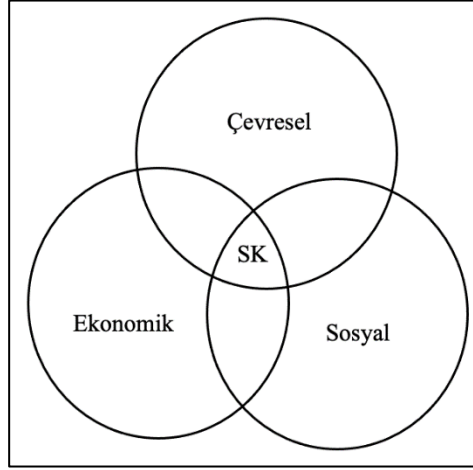
- Herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatları oluşturarak, kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitimi sağlamak,
- Cinsiyet eşitliğini sağlayarak tüm kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek,
- Herkes için temiz suya ve sağlığa sürdürülebilir erişim oluşturmak,
- Herkes için erişilebilir, uygun fiyatlı, güvenilir ve sürdürülebilir modern enerjiyi sağlamak,
- Kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, herkes için tam ve üretken istihdam ve insana yakışır işin sağlanması,
- Dirençli bir altyapı inşa ederek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi ve yeni buluşları teşvik etmek,
- Ülkeler içinde ve ülkeler arasındaki eşitsizlikleri gidermek,
- Şehirleri ve insanların yerleşim alanlarını güvenli, güçlü ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak,
- Sürdürülebilir üretim ve tüketim modellerini oluşturmak,
- İklim değişikliği ve etkileri için acilen harekete geçmek,
- Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmak,
- Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını sağlamak, eski haline getirmek, ormanları sürdürülebilir bir şekilde yönetmek, çölleşmeyle mücadele etmek, arazi bozulmalarını durdurmak ve tersine çevirerek biyolojik çeşitlilik kaybını önlemek,
- Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak,
- Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak.

Şekil 2.2. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: UN: 2015

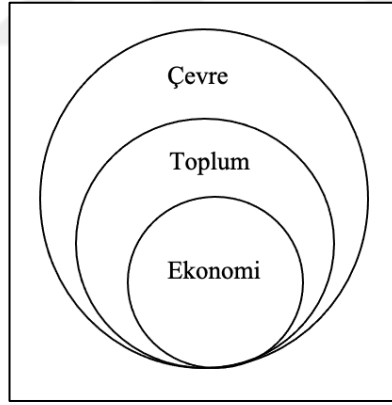
Sürdürülebilir kalkınma genel olarak incelendiğinde çevre, toplum ve ekonomi üçgeninde hareket ettiği görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunun kıt kaynakların kullanımı ile ilgili olduğu görülmektedir. Ekonomik olarak sürdürülebilir bir sistemin oluşturulabilmesi için mal ve hizmetlerin devamlılık esasına göre üretilmesi, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren ve sektörden kaynaklanan dengesizliklerden uzak durulması, iç ve dış borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetlerin yeterli olması ve eşit dağılımı gerekmektedir. Buna ek olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının yanı sıra politik sorumluluk ve katılıma uygun ortamın oluşturulması gerekmektedir. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için ekosistem değişen koşullara uyum sağlamalı, yenilenebilir kaynakların istismarından kaçınılmalı, biyolojik çeşitlilik, atmosfer dengesi ve diğer ekosistem unsurlarına saygılı bir sistem oluşturulması gerekmektedir (Tıraş, 2012:61).

Şekil 2.3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Üç Daire Modeli

Kaynak: Aksu, 2011:6

Şekil 2.3.’ten anlaşılacağı gibi çevresel, ekonomik ve sosyal ortam sürdürülebilir kalkınma için son derece önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma çevresel, ekonomik ve sosyal dairenin tam ortasında yer almaktadır. Çevresel, ekonomik ve sosyal olarak kalkınma sağlanmadıkça sürdürülebilir kalkınma kavramından söz edilemez.

Şekil 2.4. Ekonomik ve Toplumsal Gelişimde Çevresel Kısıt

Kaynak: Aksu, 2011: 6

Şekil 2.4’te sürdürülebilir kalkınma açısından çevrenin ne kadar önemli olduğu anlatılmaktadır. Çevre toplum ve ekonominin üstünde onları kaplayan bir etki oluşturmaktadır. Yani çevresel açıdan doğru politikalar uygulanmadığı ve sürdürülebilir kalkınma sağlanmadığı sürece toplumsal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması mümkün değildir (Aksu, 2011: 6).

Sürdürülebilir kalkınma kavramına ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yönelik birçok eleştiri bulunmaktadır. Anaaakım iktisat teorisi ekonomik büyümenin

tüm sorunları çözebileceği üzerinde durmaktadır. Fakat yoksulluk, eşitsizlik ve açlık sorunlarının hüküm sürdüğü günümüz dünyasında büyümenin yanında bu gibi kavramlarında iyileştirilebilmesi açısından sürdürülebilir kalkınma kavramı ileri sürülmüştür. Özellikle Brundtland Raporundan sonraki süreçte sürekli olarak sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Fakat günümüzde yoksulluk, açlık ve eşitsizlik gibi sorunlar hala fazlasıyla mevcuttur.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarında ülkelerin sosyo-ekonomik durumları göz ardı edilmektedir. Belirlenen hedeflerin kapsamı oldukça geniş olduğundan hedefleri gerçekleştirmek açısından özellikle az gelişmiş ülkeler kaynak yetersizliği sorunuyla karşı karşıya kalabilirler (Yılmaz ve Yücel, 2022: 700).

Kapitalist bir düzende sürdürülebilir kalkınma planlarını uygulayabilmek pek mümkün değildir. Çünkü kapitalist düzen yapısı gereği kârlılığı esas almaktadır. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma, kapitalist bir düzende ancak kârın yüksek olduğu sektörlerde karı maksimize edecek şekilde uygulanabilir bir hal almaktadır. Doğal çevrenin korunması, sosyal eşitliğin ve adaletin sağlanması çoğunlukla yüksek maliyetli ve kâr oranlarının düşük olan alanları temsil etmektedir. Dolayısıyla kapitalist düzende sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulanması zorlaşmaktadır (Çokişler ve Çokişler, 2017: 5).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya atılmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen, gezegenin manzarası giderek kötüleşmeye devam etmektedir. Enerji tüketimi ve bunun getirdiği kimyasal atıklar büyük bir hızla artmaktadır (Başkaya, 2016:33).

Sürdürülebilir kalkınmanın büyümeyi destekleyen yapısı insanların ve gezegenin korunması konusundaki büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme paradigmaları aşırı üretim ve tüketime dayanmaktadır. Böylesi bir ortamda sürdürülebilir kalkınma amaçlarının hayata geçirilmesi oldukça zordur.

2.2.2. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Benzerlik

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları her ne kadar birbirinden farklı kavramlar olsa da aralarında çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın ilk benzer özelliği her ikisinin de ülkeler açısından bir amaç olmasıdır. Her ülke ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak için çabalar. Ekonomik büyüme

ve kalkınma arasındaki benzerlik klasik kalkınma anlayışından kaynaklanmaktadır. Kalkınma, sosyal boyutunu kazanmadan önce milli gelirdeki artış ile ifade edildiğinden iki kavram sıkça birbirine benzetilmiştir.

İktisadi kalkınma bir ülkedeki milli gelirin artırılmasının yanı sıra sosyo-kültürel alanları da kapsamaktadır. Bu anlamda ekonomik büyüme de milli gelirin artırılması üzerinde durduğundan aralarında bu konuda bir benzerlik söz konusudur.

Ekonomik büyüme her zaman ekonomik kalkınmayı getirmese de literatürde birçok kaynakta ekonomilerin gelişmesinin kaynağının GSYH büyümesi olduğu söylenmektedir. Bu açıdan bakıldığında ekonomik büyüme ve kalkınma arasında büyük bir benzerlik olduğu göze çarpmaktadır. Yine literatürde iki kavramın karıştırılmasının en büyük nedenlerinden biri budur.

Ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki benzerliklerden biri de ikisinin de refah artışını hedef olarak belirlemesidir. Ekonomik büyümede refah artışı ikincil bir hedef olarak karşımıza çıksa da ikisi arasında bu konuda bir benzerlik söz konusudur.

Ekonomik büyüme çoğu zaman teknolojik yenilikleri beraberinde getirdiğinden bazı kurumsal ve kültürel değişiklikler de meydana gelmektedir. Örnek vermek gerekirse internetin yaygınlaşması yeni iş alanlarının oluşturulması, siyasi katılımın artması ve şeffaflığın artması gibi olumlu etkiler bırakarak kalkınmanın artmasını da sağlamaktadır. Bu durum bazı kaynaklarda büyüme ve kalkınmanın birbirini beslediği anlamına gelmektedir (Gürak, 2004: 306).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki genel olarak literatürde pozitif olarak algılanmaktadır. Ekonomik büyümenin kalkınmayı pozitif olarak etkilediğinin düşünülmesinin sebebi ise ekonomik kalkınmanın daha kapsamlı bir süreç olmasına rağmen ekonomik büyümeyi de içine alan bir kavram olmasıdır (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 260).

2.2.3. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Arasındaki Fark

Kalkınma ekonomik büyüme ile yakından ilişkili bir kavram olmakla birlikte ekonomik büyümeden daha geniş kapsamlıdır. Ekonomik büyüme milli gelir artışını ifade ederken, ekonomik kalkınma kavramı daha geniş kapsamlı olarak büyümenin yanı sıra sosyo-kültürel, çevresel, yapısal ve kurumsal açıdan birçok alanda gelişmeyi ele almaktadır (Şaşmaz vd., 2019: 851).

Büyüme kavramı ekonomideki artışları ifade ederken, ekonomik kalkınma kavramı bu artışların yanı sıra ekonomide bir dönüşümü ve iyileşmeyi ifade etmektedir. Ülkelerin sosyal refahlarının, kültürel faaliyetlerinin ve politik bakışlarının geliştirilerek artırılmasını ifade etmektedir.

Büyüme kavramında çevresel faktörler göz önünde bulundurulmazken, sürdürülebilir kalkınma kavramında çevre önem arz etmektedir. Özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik hayata çevrenin sürdürülebilmesi konusundan hareketle bakarak, çevrenin kapsayıcı etkiye sahip olduğunu ve çevresel sürdürülebilirliğin zorunlu olduğunu öne sürer.

Ekonomik büyüme niceliksel artışları ele alırken, ekonomik kalkınma kavramı niceliksel artışların yanı sıra niteliksel artışları da konu almaktadır. Ekonomik büyüme belirli bir dönemde üretim faktörleri başına devamlı olarak verimliliğin artması ve bu yolla bir ülkenin kişi başına düşen gelirinin yükselmesiyle, ekonomik kalkınma yalnızca üretim ve kişi başına gelirin artması değil sosyo-ekonomik ve toplumsal yapının da gelişmesi anlamına gelmektedir.

Ekonomik büyümede var olan iktisadi yapı göz önünde bulundurulurken, ekonomik kalkınma kavramında var olan iktisadi yapının ötesinde bunun değiştirilerek daha iyi bir yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Kalkınma genel olarak az gelişmiş ülkeler tarafından dikkate alınan, bu ülkelerin yoksulluktan nasıl kurtarılacağı ve gelir seviyelerinin yükseltilerek nasıl daha iyi bir yaşama kavuşacağı üzerinde dururken, ekonomik büyüme az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş bütün ülkelerin hedef olarak belirlediği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik büyüme genel olarak üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak biçimde bir araya getirilmesi üzerinde duran bir denge sorunu iken, ekonomik kalkınma iki aşamalı bir süreçtir. Ekonomik kalkınmanın ilk aşamasında, üretim için gerekli olan kaynaklar ve altyapılar oluşturulmaktadır. İkinci aşama ise, toplumun kültürel ve siyasi yapısındaki gelişmeler etrafında şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında kalkınma kavramı sadece ekonomik boyutla sınırlı değildir. İktisadi kalkınma ekonomik büyümeyi de içine almakla birlikte diğer sosyo-kültürel alanı da içine alan bir terimdir (Karataş ve Çankaya, 2010: 33).

3. BÜYÜME FETİŞİZMİNİN EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL MALİYETLERİ

3.1. Büyüme Fetişizminin Açıklanması

Fetişizm TDK'da *''ilkel toplumlarda doğaüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesnelere tapınma, tapınakçılık, putperestlik.''* gibi anlamlara gelmektedir. (TDK, 2023). Bu tanımdan hareketle büyüme fetişizminin büyümeye tapmak ve sonsuz bir şekilde büyümeye inanmak olduğu anlaşılabılır.

Büyüme günümüzde bir fetiş haline gelmiştir. Ekonomik büyüme tutkusu çevresel tahribata neden olarak iklim krizini tetiklemekte, büyümenin motoru olan üretim ve tüketimin artması kaynakların tükenmesine neden olmaktadır. Günümüz kapitalist dünyasının benimsediği büyüme fetişizmi aynı zamanda gelir dağılımında adaletsizliklere de yol açmaktadır.

Büyüme kavramı günümüzde büyük ölçekte GSYH kavramına indirgenmiş, bunu izleyen kalkınma kavramının da bakış açısı daralarak yalnızca GSYH kavramına odaklanmaya başlamıştır. Aslında kalkınma ortaya sunduğu tahayyülde sosyal ve kültürel hayata katkı sağlamayı, çevreyi korumayı ve yoksulluğu azaltmayı hedeflemektedir.

Günümüzde neredeyse tüm ülkeler tarafından dikkate alınan büyüme, kapitalist bir büyümedir. Elde edilen büyüme sermaye ve servet büyümesidir. Yeterli ve güvenceli istihdam meydana getirmez, gelir ve servet adaletsizliğini artırır ve çevreye zarar verir. GSYH büyümesi, öncelikli olarak ticari işlem değerleri üzerinde durur, insanlara ait maliyet ve faydaların yanı sıra işçilerin çalışma koşullarını da görmezden gelir. GSYH büyümesi yalnızca piyasa işlemlerinin değeri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Mal ve hizmet üretimini piyasaların etkinliğinin ölçütü olarak gören kapitalist büyüme bu etkinliği hesaplarken malları üretmekte olan işçilerin ne durumda oldukları ile ilgilenmez. Piyasada bir işlem olarak görülen emek gücü, sadece bu özelliği ile bilinir ve bu şekilde hesaplamaya dâhil edilir (Durmuş,2012: 37-42).

Büyüme fetişizmi çevreyi olumsuz etkilerken, sosyal refahı da tehdit etmektedir. Kaynaklara olan talep, kapitalizmin temel bir kuralı haline gelen sürekli büyüme tutkusu altında artmaktadır. Ekonomik sistemleri besleyen büyüme tutkusu

çevresel ve ekolojik maliyetlerin görmezden gelinmesine neden olmaktadır (Koçak ve Gökten, 2022:21).

Ekonomik büyümenin soruna yol açtığı en büyük iki alanı çevre kirliliği ve eşitsizlikler oluşturmaktadır. Genel olarak ana akım iktisatta ekonomik büyümenin gelir artışı sağlayacağı ve bu yolla bireylerin çevresel hassasiyetinin artacağı ve çevre kirliliğinin azalacağı savunulmaktadır. Fakat günümüzde çevre kirliliğinden sorumlu ülkelere bakıldığında, büyümesi yüksek ülkeler olduğu göze çarpmaktadır. ABD, Almanya, Rusya, Kanada, Japonya ve İngiltere gibi G8 ülkeleri küresel anlamda en çok CO2 emisyonuna neden olan ve çevreyi en çok kirleten ülkelerdir. Bunun tersine ise yoksullukla mücadele eden Sahra Altı Afrika ülkeleri çevresel kirlilikten en az sorumlu ülkeleri oluştururken yoksullukla mücadele etmektedirler. Sahra Altı Afrika'da nüfusun yaklaşık %42'si yoksulluk sınırının altında yaşıyor (UN, 2023). Bu açıdan bakıldığında büyümenin ana akım iktisadın belirttiğinin tersine bir şekilde işlediği göze çarpmaktadır.

Sanayi devrimiyle birlikte hayatımıza giren büyüme fetişizmi sanayileşme, kentleşme, talep ve hızlı nüfus artışıyla özdeşleşmiştir. Büyüme fetişizmi nedeniyle öncelikle kömür tüketiminde artış meydana gelmiş, bunu doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtlardaki artış izlemiştir. 19. Yüzyılda 1 milyar tonun üzerine çıkan CO2 salınımı, 20. Yüzyılın ortalarında 5,1 milyara ve 2018 yılına gelindiğinde 37,1 milyar tona kadar yükselmiştir. Gezegenin sınırlı kaynakları sınırsız ekonomik büyüme karşısında giderek azalmaya başlamış, bunun sonucunda küresel ısınma, iklim değişikliği ve çölleşme gibi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Şahinöz, 2021, 18).

Sanayi toplumlarından itibaren ekonomik büyüme kavramı ülkelerin ulusal hedefi haline gelmiş, son yıllarda ise gelişmekte olan ülkeler tarafından önemle takip edilir olmuştur. Büyümenin fetiş haline gelmesine ilk tepkiler hızlı büyüme sağlayarak bunun olumsuz etkilerini daha erken görmeye başlayan batı ülkelerinden gelmiştir. Batı ülkelerinde doğal kaynaklar büyüme fetişizmi dolayısıyla hızla tükenmeye başlamış ve bundan kaynaklı olarak çevre ve her türlü canlının yaşamı tehlikeye girmeye başlamıştır (Şahinöz, 2021: 18).

Büyüme fetişizmi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok zengin yanlısı olarak gelişim göstermekte ve bu durum gelir dağılımında adaleti zedelemektedir. Zengin yanlısı ekonomik büyüme yüksek gelir grubunun refahını

arttırırken, düşük gelir grubunun refahını giderek azaltmaktadır. 2022 Dünya Eşitsizlik Raporu verilerine göre en zengin %10 küresel gelirin %52'sini, en yoksul %50'lik kesim ise küresel gelirin yalnızca %8,5'ini alıyor. Yine aynı raporda servet eşitsizliklerine bakıldığında dünya nüfusunun en yoksul yarısı toplam servetin yalnızca %2'sini elinde bulundururken, en zengin %10'luk kesim toplam servetin %76'sını elinde bulundurmaktadır. Bölgesel olarak eşitsizliklere bakıldığında büyüme oranlarının ve refahın oldukça düşük olduğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın dünyanın en eşitsiz bölgesini oluşturduğu ve buna karşın büyüme oranlarının ve refahın yüksek olduğu Avrupa ülkelerinde eşitsizliğin daha az olduğu göze çarpmaktadır (WIL, 2022). Bu anlamda büyüme fetişizminin getirdiklerini yanı sıra gelir ve servetin eşit dağılım göstermemesi de küresel anlamda eşitsizliklerin giderek artmasına neden olmaktadır.

3.2. Büyüme Fetişizminin Emek Üzerindeki Etkisi

Ekonomik büyümenin emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik ilerleme olmak üzere dört adet belirleyicisi bulunmaktadır. Merkantilist dönemden günümüze gelinceye kadar emeğin büyüme üzerindeki etkisi her dönemde önemli olmuştur. Merkantilist dönemde Amerika'nın keşfi sonrası Afrika ülkelerinden köleler getirilerek Amerika'nın işçi sorunun çözülmesi, fizyokratların tarımdan kaynaklı üretim artışından sağlanan büyüme anlayışı yine tarımda çalışan emekçilerle ilgilidir. Adam Smith, büyümenin temelini iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayandırarak zamandan tasarruf etmeyi ve emek verimliliğini artırmayı planlamış, bu yolla sermaye stokunda ve yatırımlarda artış meydana geleceğini ve büyümenin artacağını vurgulamıştır.

Malthus'a gelindiğinde büyüme ve nüfus artışı arasında bir bağ kurmuş, artan nüfusun bir süre sonra ihtiyaçları karşılanamaz hale getireceğini dile getirmiştir. Malthusçu anlayışta nüfusun artmasıyla birlikte işgücüne olan ihtiyacın da azalacağı, buna bağlı olarak çalışmak isteyen kişi sayısının çokluğunun yanında çalışılacak iş miktarının az olmasından kaynaklı olarak ücretlerin giderek azalacağı ve bir noktadan sonra bunun dayanılmaz hale geleceğini ifade etmektedir. Tüm bunların sonucunda da büyümenin durma noktasına geleceğini ifade etmektedir. Ricardo ise büyümenin emek sektörü üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Ricardo'nun büyüme analizinde kapitalistler, işçiler sayesinde karı elde ederek daha fazla üretim yaparlar ve bunun

sonucunda daha çok işçi çalıştırırlar. Fakat uzun dönemde işçilerin gelirleri beklenen düzeyde artmaz. Ricardo modelinde kapitalistler ve sermaye sahipleri arasında bir çatışma mevcuttur ve bu savaştan karlı çıkan ise sermaye sahipleri olmaktadır.

Karl Marx, servetin emekten ötürü oluştuğunu, zenginliğin kaynağının da yalnızca emek olduğunu vurgulamaktadır. Marksist anlayışa göre büyümenin temel kaynağı artı değer/emek sömürüsü ve işçilerin çok fazla çalıştırılmasıdır. Marx'ın temel teorilerinden biri olan emek-değer teorisine göre bir malın değeri onun için harcanan sosyal emek ile belirlenmektedir. Marx'ın ikinci temel teorisi ise artık değer teorisidir. Buna göre kapitalistler emek için bir ücret belirler fakat bu ücret değeri emeğin ürettiği değerden oldukça altındadır. Yani kapitalist büyüme sürecinde emeğin değeri sömürülmektedir ve işçiler belirlenen geçimlik ücret düzeyinde çalışmak zorunda bırakılırlar.

Solow, gelişmiş ekonomilerde sermaye yoğunluğuna bağlı olarak emekteki verimliliğin artacağını ve bunun büyümenin itici gücü olacağını vurgulamaktadır. Lucas, büyümeyi beşeri sermaye modeliyle açıklamış ve beşeri sermaye tanımını işgücü ve eğitim düzeyi üzerinden yapmıştır. İçsel büyüme modellerinden Aghion-Howitt modelinde Ar-Ge faaliyetlerinde aktif olan emeğin yeni fikirler bulma ve bu fikirlerin ara mal niteliğini artırma hızı ne kadar yüksek olursa ekonomik büyüme de o kadar yüksek olur (Ünsal, 2016:261). Yani bu modelde de emeğin rolü oldukça kuvvetlidir.

Emek faktörünün büyüme üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve büyüme sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu büyüme teorilerinden yola çıkarak görmek mümkündür. Emeğin büyümeyi pozitif etkilediği açıktır. İncelenmesi gereken başka bir alan ise emeğin büyümeden aldığı paydır.

1980'li yıllardan itibaren hızla kendini gösteren küreselleşmeyle birlikte dünya rekabetçi bir ortama girmiştir. Üretim yapmakta olan iktisadi birimler daha fazla kâr elde edebilmek için maliyetlerini minimum düzeye çekmişlerdir. Bu anlamda işgücü maliyetlerini de en aza indirmeyi hedefleyen firmalar, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle birlikte üretim artışı sağlamıştır fakat istihdam oranlarında ciddi azalışlar meydana gelmiştir (Uslu, 2020).

Ekonomik büyüme GSYH'de meydana gelen yüzdesel artışlarla ifade edilmektedir. Fakat bu tanım yeterli ve doğru değildir. Tanımda emek ve emekçilerin

çalışma koşulları görmezden gelinir. GSYH büyümesi yalnızca belirli piyasa işlemlerinin değeri üzerinden ölçülür. Ölçme yöntemi malların değişim değerine dayandırıldığı için kullanım değeri göz ardı edilir. Özgün bir biçimde faydalı mal üretimi GSYH büyümesinde gösterilmez (Durmuş, 2012: 62).

GSYH haneîçi emek ve gönüllü emek gibi pek çok yararlı faaliyeti hesaplamağa dâhil etmemektedir. Bunun nedeni bu faaliyetlerde paranın el değıştirmiyor olmasıdır. Eğer bir birey çamaşırlarını kendi yıkarsa ortaya çıkan emek GSYH'ye dâhil edilmez. Fakat aynı birey yıkadığı çamaşır karşılığında bir gelir elde ederse emeği GSYH'ye dahil edilir (D'Alisa vd., 2020: 158).

Emek sömürüsü, insanların çalışmaları neticesinde emeklerinin karşılığı olan değeri elde edememeleri anlamına gelmektedir. Buradaki emek sömürüsünde kişinin eline geçmesi gereken gelire işverenler tarafından el koyulması söz konusudur. Emek sömürüsü, insan ticareti yoluyla da yapılmaktadır. İnsan kaçakçıları bireyleri ele geçirerek onların zorla çalıştırılmasına ve bu çalışma karşılığında çok düşük bir ücretle hayatlarını sürdürmelerine neden olmaktadır (Dündar, 2020:328).

Walk Free'nin 2024 yılında 2023 yılı verileri de dahil edilerek yayınladığı Küresel Kölelik Endeksi'ne göre tüketim kültürü ve mal talebinde yaşanan artış zorla çalıştırılan kişi sayısını artırmıştır. İşçiler tedarik zincirinin her aşamasında ve çeşitli sektörlerde istismar edilmektedir; ancak zorla çalıştırma faaliyetlerinin çoğu, hammadde çıkarma ve üretim aşamaları gibi en alt kademelerde gerçekleşmektedir. Dünyada 50 Milyon insan modern kölelik koşulları altında yaşamaktadır. Bu sayı 2018 yılından bu yana 10 Milyon artış göstermiştir. 50 Milyon insanın 28 Milyonu zorla çalıştırılmakta, 22 milyonu zorla evlendirilmekte ve 12 milyonu da çocuklardan oluşmaktadır. Modern köleliğin en yaygın olduğu 10 ülke ise sırasıyla Kuzey Kore, Eritre, Moritanya, Suudi Arabistan, Türkiye, Tacikistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya, Afganistan ve Kuveyt'tir (Walk Free, 2023).

Her ekonomik büyümenin istihdam yaratmadığına (istihdamsız büyüme) ilişkin en iyi örnek aşağıdaki grafik üzerinden verilebilir.

Şekil 3.1. Yıllara Göre Dünya Büyüme ve İşsizlik Oranları (%) 2000-2021

Kaynak: World Bank ve ILO, 2023

Şekil 3.1’de yıllara göre dünya genelinde gerçekleşen büyüme ve işsizlik oranları yüzdesel olarak bir arada verilmiştir. Şeklin genel yapısına bakıldığında büyüme oranlarında dalgalanmaların gerçekleştiği buna karşın işsizlik verisinin daha doğrusal seyrettiği görülmektedir. Genel bir varsayım olarak büyüme oranının arttığı yıllarda işsizlik oranının azalacağı söylenmektedir. Şekilden hareketle büyüme oranının arttığı 2002 yılında işsizliğinde arttığı görülmektedir. Yine 2003 yılında dünya büyüme oranında artış gözlenirken aynı yılda dünya işsizlik verilerinde de artış izlenmiştir. Şekilde büyük değişikliklerin meydana geldiği iki kriz dönemi dikkat çekmektedir. 2008 krizi sonrası dünya büyüme ve işsizlik verilerinde doğru orantı gözlenmektedir. Fakat kriz yıllarında büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkinin belirginleşmesinin nedeni bu dönemlerde genel olarak dünya üzerinde ekonomik yapının tümünden kötüye gitmesidir. Şekilde görülen ikinci bir kriz dalgası ise Kovid-19 salgınıyla birlikte gelmiştir. Kovid-19 döneminde ekonomilerin durma noktasına gelmesi büyüme oranlarında düşüşe neden olmuş, sokağa çıkma yasakları ise işsizliğin artmasıyla sonuçlanmıştır. Şekilden hareketle büyüme verilerinin işsizlikle ilişkisinde güçlü bir bağ olmadığı görülmektedir. Büyüme verilerindeki dalgalı seyri işsizlik

verileri takip etmemiş ve genel anlamda büyüme işsizliği azaltmada güçlü bir faktör haline gelmemiştir.

İktisat literatüründe Okun Yasası olarak ifade edilen denklemde, işsizlik ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Bu düşüncedeki temel faktör büyümenin yatırımları artıracağı, artan yatırımların da istihdam oluşturarak işsizliği azaltacağı yönündedir (Salman ve Kılıç, 2019:306). Fakat Şekil 3.1’de de görülebileceği üzere büyüme artsa da işsizlik oranlarında büyük oranda bir iyileşme meydana gelmemiştir. Okun Yasası başlangıçta ABD üzerinden açıklanmışsa da daha sonra başka ülkelerde geçerliliğine dair birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan biri Türkiye ekonomisi bağlamında yapılmış ve araştırma sonucunda Türkiye’de gerçekleşen büyümenin istihdam oluşturmadığı ve dolayısıyla işsizlik verilerine önemli bir pozitif etki sağlamadığı anlaşılmıştır (Barışık vd., 2010:88). Altunöz tarafından gerçekleştirilen diğer bir araştırma sonucunda ise işsizliğin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisine rastlansa da büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi güçsüz kalmıştır (Altunöz, 2015:29).

Böylece, işgücü piyasasında karşımıza çıkan bir diğer konu ise istihdam yaratmayan büyümedir. Ekonomik anlamda büyüme rakamlarının yakalanmasına rağmen, büyümenin istihdama fayda sağlayamıyor olması veya istenilen etkiyi göstermiyor olması istihdamsız büyüme olarak adlandırılmaktadır. Genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen yüksek büyümenin yanında yüksek işsizlik verilerinin görülmesi istihdamsız büyümenin örneğidir. Bu durumda meydana genel büyüme reel sektör büyümesi değildir ya da dış kaynakların fazla kullanımı dolayısıyla elde edilmiş bir büyümedir (Doğan ve Timur, 2015: 236).

İstihdamsız büyüme de istihdamın artmaması, gelirin adaletli bölünmemesi gibi sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu şekilde gerçekleşen bir büyüme senaryosunda işçi sınıfının yaşam koşullarının ve çalışma koşullarının giderek kötüye gittiği izlenmektedir. İşçi sınıfı istihdamsız büyüme sonucu gelir adaletsizliklerine maruz kalırken, yoksulluk artmaya başlar.

Büyüme aşamasında gelirin dağılımı ile ilgili sorunlar meydana gelebilir. Büyümekte olan bir ekonomide elde edilen gelir toplum bireyleri, bölgeler ve sosyal sınıflar arasında eşit dağılmıyorsa emek piyasası bundan olumsuz etkilenir (Çaşkurlu, 2014: 43).

Sonuç olarak fetişleştirilmiş bir ekonomik büyümenin işçi sınıfı ve emek üzerindeki etkileri sınırlı kalabilir. Emek bir yandan aşırı çalıştırılarak sömürölüp tahrip edilebilir, diğery yandan beklendiğı gibi özellikle de nitelikli istihdam yaratılmayabilir. Özellikle de neoliberalizm döneminde istihdamsız büyüme bir olgu haline gelmiştir.

3.3. Büyüme Fetişizminin Doğa Üzerindeki Etkisi

Büyümenin son yıllarda fetiş haline gelmesinin çevre üzerinde de bazı etkileri bulunmaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim biçimi büyüme verilerine olumlu yansımış olsa dahi iklim krizini destekler bir nitelik oluşturmaktadır. İnsanlık tarihinden bu yana insanlar çevre ile etkileşim içindedir. Fakat çevrenin insanlara sağladığı imkânlar sınırsız değildir. Çevresel tahribatın kaynağı aşırı üretim ve tüketim faaliyetleri gerçekleştirilirken doğaya verilen zararın görmezden gelinmesidir (Tosunoğlu, 2014: 134).

Sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışı gibi konular dolayısıyla çevresel sorunlar 1980’den itibaren dünya gündeminde yer almaya başlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi’nden sonraki süreçte makineleşme ve beraberinde meydana gelen üretim artışı dolayısıyla fosil yakıt kullanımında artış görölmüştür. Yüksek enerji kullanımı, çevre kirliliğinin de artmasına neden olmuştur. Enerji, sürdürülebilir büyümenin en önemli koşullarından biridir (Akusta ve Cergibozan, 2020: 430). Bu nedenle büyüme artarken enerji kaynaklarında azalış ve çevresel sorunlarda artış gözlenmektedir.

Büyümenin bazı yan etkileri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tüketimcilik, ikincisi küreselleşme ve üçüncüsü ise gelişmekte olan ölkelerin ihracata dönük politikalarıdır. Bu üç etki büyümenin iktisadi, siyasi ve beşeri tahribatını açıklamaktadır. Dünyada birçok insan gıda, giyim, eğitim, sağlık ve barınma gibi konularda yetersiz kalmaktadır. Fakat dünyanın küçük bir azınlığı olan en zengin yüzde 10-15’lik kesimin aşırı tüketimi ve çevresel olarak yıkıcı atıklarıyla büyümeyi desteklerken çevresel tahribatı artırmaktadırlar (Down, 2013: 278).

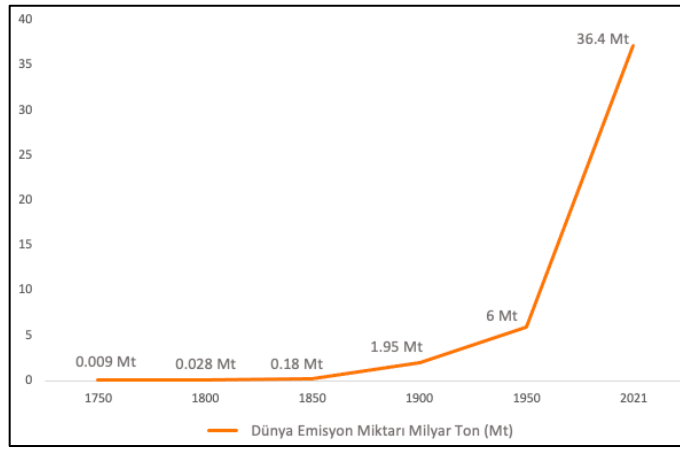
Büyümenin çevresel tahribat açısından incelenmesinin birçok örneğı bulunmaktadır. Bunlardan ilki büyüme ve kalkınma sağlanırken, ekosistemin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu ve ek olarak insan ihtiyaçlarının da dikkate alındığı sürdürülebilir kalkınma kavramıdır. İkinci kavram ise sürdürülebilir kalkınma

kavramından sonra ortaya çıkan “yeşil büyüme” kavramıdır. Yeşil büyüme perspektifi, bir taraftan ekonomiyi büyütürken bir taraftan da ekolojik krizlerle mücadele etmemiz gerektiğini, döngüsel bir ekonomi için çaba göstermemiz gerektiğini savunur (Woerden, 2022). Yeşil büyüme kavramı birçok alanda yeşil ekonomi ile karıştırılmaktadır. Yeşil ekonomi, bir ekonomide eşitlik ve adaleti geliştirirken, aynı zamanda çevresel tehditleri de ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Yeşil büyüme ise ekonomik büyümenin sürdürülmesi üzerinde durmaktadır. Yeşil büyüme, ekonomik büyümenin devam sürecinde doğal kaynakların etkinliğinin artırılması ve bu kaynakların doğal dengeyi ön planda tutacak şekilde kullanılması üzerinde durmaktadır (Yalçın, 2017: 104).

Yeşil büyüme kavramının ortaya çıkışı 2005 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu dolayısıyla olmuştur. Komisyon, Asya ülkelerinde daha az emisyon oranları ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Fakat uzun süreli çevre koruma faaliyetlerinin yüksek bir maliyeti vardır. Bu durumdan ülkelerin ekonomik büyümelerinin olumsuz etkileneceğinden endişe duyulmuştur. Duyulan endişe yeşil büyüme kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeşil büyüme ile ekonomilerin sonsuza kadar büyümesi hedeflenmektedir. Yeşil büyüme literatüründe savunulan yenilenebilir enerjiye geçiş mümkün, fakat dünya ekonomisi şuan ki oranlarda büyümeye devam ederse yenilenebilir enerjiye geçiş 1,5 veya 2°C’nin altında kalacak bir hızda gerçekleştirilemez. Daha çok büyüme daha çok enerji anlamına gelmektedir. Ekolojik yıkımı durdurmak için elimizde kısıtlı bir süre bulunmaktadır ve bu süreçte ekonomik büyüme talebini karşılayacak yenilenebilir enerji kapasitesine ulaşmak imkânsız denilebilecek kadar zordur (Hickel, 2020: 153).

Karbon dioksit, metan, azot ve su buharından oluşan sera gazları, atmosferde var olan ve yeryüzü sıcaklığını dengeleyerek gezegende yaşamamıza imkân sağlayan gazlardır. Sera gazlarının yarıdan fazlasını CO₂’nin oluşturmasından kaynaklı olarak iklim değişikliği ile ilgili kaynaklar genel olarak CO₂ miktarını göz önünde bulundururlar. Özellikle Sanayi Devrimi’nden sonraki süreçte su buharı dışındaki sera gazlarında özellikle de karbondioksit miktarında önemli derecede artış meydana gelmiştir. Artış, geçtiğimiz yüzyılda yeryüzü sıcaklığının 1.1°C artmasına neden olmuştur (Erdoğan, 2018: 704).

Şekil 3.2’de zaman içinde küresel karbondioksit emisyonlarının nasıl değiştiği gösterilmiştir. 18. Yüzyılın ortalarından günümüze küresel düzeyde emisyonlarda artışların meydana geldiğini görüyoruz. Sanayi Devrimi öncesindeki süreçte emisyonların çok düşük olduğunu, artışın 20. Yüzyılın ortalarına kadar nispeten yavaş ilerlediğini görmekteyiz. 1950 yılında dünya 6 milyar ton CO₂’yi atmosfere saldı. 1990 yılında artış neredeyse 4 katına çıkarak 22 milyar tonun üzerine çıktı. Emisyonlar hızlı bir şekilde artmaya devam etti ve şu an küresel düzeyde her yıl 34 milyar tondan fazla CO₂ salınıyor. Emisyonların bölgesel dağılımına bakıldığında, 20. Yüzyılın ortalarına kadar küresel emisyonların büyük bir çoğunluğunun Avrupa ve ABD tarafından üretildiği görülmektedir. 1900’lü yıllarda emisyonların %90’dan fazlası Avrupa ve ABD’de üretilirken, bu ülkeler 1950’li yıllarda her yıl emisyonların %85’inden sorumlu olmaya başlamışlardır. Fakat son yıllarda emisyon üretim miktarlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Asya’da ve en önemlisi Çin’de emisyonlarda yüksek artışlar görülmeye başlanmıştır (Ritchie vd., 2020).

Şekil 3.2. Belirlenmiş Yıllara Göre Dünyada CO₂ Emisyonu (Milyar Ton)

Kaynak: Rosado vd., 2022

1990’lı yıllardan itibaren iklim değişikliği dünyanın gündeminde söz sahibi olmaya başlamıştır. İlk olarak 1992 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzalanmıştır. 1997 yılında Kyoto Protokolü, 2015 yılında ise Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu toplantılarda bir taraftan insan kaynaklı iklim değişikliği konusu tartışılırken diğer taraftan uluslararası emisyon ticareti gibi konular gündeme gelmiştir. BMİDÇS kapsamında sözleşmeye taraf olan ülkeler COP,

diğer bir adıyla Taraflar Konferansı düzenlemeye başlamışlardır. COP zirveleri yaklaşık 30 yıldır düzenleniyor ve dünya basını tarafından büyük ilgi görüyor. COP zirvelerinde sözleşmeye taraf olan 197 ülke hükümeti, iklim değişikliği ile ilgili kendi hedeflerini belirliyor ve hedeflerin muhasebesi yapılıyor. Fakat elde edilen veriler bu görüşmelerin iklim değişikliğini önleme konusunda yetersiz kaldığını gösteriyor. Şekil 3.2.'den hareketle görüşmelerin emisyon miktarını azaltma konusunda başarısız olduğu görülmektedir.

1997 yılının aralık ayında Kyoto Protokolü imzalanarak CO₂ emisyonlarını azaltma konusunda adımlar atılmıştır. 2007-2012 yıllarını kapsamalı hedeflenen anlaşmada 2012 yılı sonunda CO₂ salınımlarının 1990 yılındaki seviyesinin %5 altına çekilmesi taahhüt edilmiştir. Anlaşmada temel iki grup vardır. Birinci grup ABD gibi dünyanın gelişmiş ekonomilerini içinde barındırırken, ikinci grup ise Çin, Hindistan gibi ülkelerin içinde bulunduğu gelişmekte olan ekonomilerdir. Anlaşmaya göre %5 azaltımdan sorumlu tutulanlar birinci grupta yer alan gelişmiş ekonomilerdir. Fakat ikinci grup olan gelişmekte olan ekonomilerin azaltım konusunda bir sorumluluğu yoktur. Bu durum gelişmiş ekonomilerin en büyüğü olan ABD'nin anlaşmayı kabul etmemesine neden olmuştur. Kyoto Protokolünü başarısız kılan etkenlerden biri, salımların azaltılmasının dolaylı yönden ülkelerinin büyüme oranlarını olumsuz etkileyeceği yönündeki görüştür (Ünver, 2017: 7). Kyoto Protokolü, devletlerin kısa vadeli ekonomik büyümeye çevrenin korunmasından daha çok değer verdiği ve kirliliği azaltmanın kısa vadeli maliyetleri faydalarından fazla olduğu sürece sorunların çözölemeyeceğini göstermektedir (Napoli, 2012: 195).

Yeşil büyüme kavramı, mevcut olan serbest piyasa dinamiklerini karbona bağımlı olmayan bir büyüme modeline dönüştürebileceğini iddia etmektedir. Böyle bir büyüme kavramı için fosil yakıt yerine daha cazip ve finansal olarak elverişli bir alternatif olan yenilenebilir enerji piyasasına geçişi savunmaktadır. Yeşil büyüme, iklim krizi sorununu iktisadi hareketlerden kaynaklanmış bir sorun olmaktan çıkarıp daha çok sosyal bir sorun haline indirgemektedir. Fosil yakıt temelli ekonomilerden yeşil ekonomilere geçişte meydana gelecek finansal ve sosyal yükün işçi sınıfı üzerine dayatılmasını öngörmektedir. Fakat bu durum Eko-Marksizme'e göre yeşil kemer sıkma politikasına yol açarak sanayi devriminin başında olduğu şekilde yoğun direnişlere ve nüfus hareketlerine neden olacaktır. Bu anlamda yeşil büyüme kavramı

ile gezegensel sorunlar yalnızca bir uluslararası ilişkiler problemi olarak görülmekte ve sosyal ve sınıfsal açıdan meydana gelecek etkiler göz ardı edilmektedir (Ünver, 2017:15).

Gelişmekte olan ülkelerin önceliğinin büyüme olması, bu ülkelerin büyüme sırasında çevreye verdikleri zararı ölçmelerini engellemektedir. Bu ülkelerde gelir düzeyinin düşük olmasıyla birlikte çevre standartlarının da düşük olması, gelir düzeyini artırmak için her türlü sanayi faaliyetlerine ihtiyaç duymaları büyüme merkezine alarak çevre bilincinin geri kalmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise uygulanan koruma politikalarının firmaların üretim maliyetini artırması, uygulanması gereken politikalar önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle ekonomik büyüme gerçekleşirken, doğaya verilen zarar artmaktadır (Ertürk, 2016: 6).

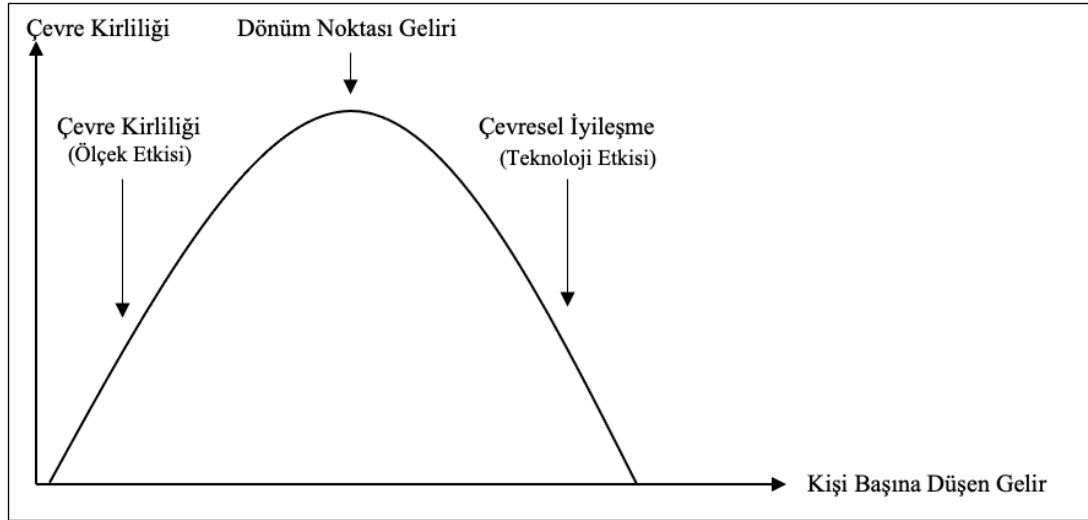
3.3.1. Büyümenin Doğa Üzerindeki Etkisine Klasik Ekonomiden Bir Örnek:

Çevresel Kuznets Eğrisi

Çevresel kalitede dünya genelinde meydana gelen bozulma, birçok kişinin bu konu ile ilgili endişe duymasına neden olmuş ve çevre sorunlarına yönelik artan kamuoyu endişesi, çevre kirliliğinin artmasında etkili olan nedenleri araştırmaya başlamıştır. Ekonomik büyüme kavramının çevresel etkileri de geçtiğimiz son 30 yılda iktisatçıların artan bir şekilde ilgisini çekmiştir. Tüm çalışmaların ortak noktası, çevresel kalitenin ekonomik büyümenin erken evrelerinde bozulduğu, daha sonraki evrelerde ekonomi büyüdükçe düzeldiği iddiasında birleşmiştir. Başka bir ifadeyle, çevresel baskı, büyüme ve kalkınmanın ilk aşamalarında gelirden daha hızlı artarken, daha yüksek gelir seviyelerine ulaşıldığında GSYH büyümesine göre yavaşlamaktadır. Gelirde yaşanan değişme ve çevresel kalite arasındaki bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi olarak adlandırılmaktadır. Bu eğri adını gelir eşitsizliği ve ekonomik gelişme arasında benzer bir ilişki olduğunu öne süren Kuznets'in 1955 yılında gerçekleştirdiği çalışmadan almaktadır (Dinda, 2004: 432).

Kuznets, ilk olarak gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki kurmuş, kişi başına gelir arttıkça, gelir eşitsizliğinin de ilk başta arttığını, fakat daha sonra bir dönüm noktasından itibaren azalmaya başladığını öne sürmüştür. Kuznets, gelir dağılımının gelir artışının ilk aşamalarında daha eşitsiz olduğuna fakat ekonomik büyüme arttıkça gelir dağılımının daha eşit bir hale geldiğine dikkat çekmektedir. Kuznets'in bu çalışması literatüre Kuznets Eğrisi olarak bilinen çan şeklinde bir "Ters

U” eğrisi olarak geçmiştir. 1991 yılında Kuznets’in bu çalışması çevresel kalite seviyeleri ile kişi başına düşen gelir ölçümleri arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılan bir araç haline geldi (Yandle vd., 2002: 2).

Şekil 3.3. Çevresel Kuznets Eğrisi

Kaynak: Yandle vd., 2002:2

Çevresel Kuznets Eğrisini açıklayan bazı teorik nedenler bulunmaktadır. Bunlardan ilki çevresel kaliteye yönelik talebin gelir esnekliğidir. Buna göre çevrenin kirlenmesinde etkili olan bir ürün düşük gelir seviyelerinde normal bir mal olarak gözlemlenirken, gelirin artan seviyelerinde düşük mal olarak gözlemlenmektedir. Sonuç olarak artan gelirle birlikte çevresel zarara neden olan mallara yönelik talep azalmaktadır. İkincisi ise ölçek, kompozisyon ve teknoloji etkileridir. Gelir artışı yoluyla çevresel kirlenmenin büyümenin ilk aşamalarında görülmesinin ve tepe noktasından sonra azalan bir seyir izlemesinin nedenini Gorssman ve Kueger (1991) yılında bu üç etkiye bağlamıştır (Albayrak ve Gökçe, 2015: 286).

Böylece, büyüme sürecinin başlangıcında çıktıyı artırmak için daha fazla girdi gerekir ve üretim sürecinde daha fazla doğal kaynak kullanılır. Daha fazla çıktı daha fazla atık ve emisyon anlamına geldiğinden çevre kalitesinde düşüş gözlemlenir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin başlangıç sürecinde çevre üzerinde olumsuz bir ölçek etkisi meydana gelmektedir. Bunun tersine ekonomik büyümenin bir kompozisyon etkisiyle çevre üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Çevresel bozulma, ekonomik yapının kırsaldan kente ve tarımdan sanayiye geçişe doğru bir yol

çizer ve bu süreçte kirlilik artar. Fakat enerji yoğun sanayiden hizmet ve bilgi tabanlı teknoloji yoğun bir sanayiye geçiş politikalarıyla birlikte çevresel kirlilik azalmaya başlar. Gelir arttıkça ekonomik yapıda değişimler meydana gelir ve daha az kirliliğe neden olan temiz faaliyetlere olan ilgi giderek artar. Büyümesi artan bir toplum Ar-Ge faaliyetlerine yönelik harcamaları karşılayabilir duruma geldiğinden ekonomik büyüme ile birlikte teknolojik ilerleme gerçekleşir ve çevreye zarar veren kirli ve modası geçmiş teknolojilerin yerini çevreye duyarlı teknolojiler alır. Bu durum ekonomik büyümenin teknik etkisi olarak adlandırılmaktadır (Dinda, 2004: 435).

Şekil 3.3.'te görüldüğü gibi çevresel kirlilik döneminde ölçek etkisi kendini gösterirken, çevresel iyileşme döneminde teknoloji etkisi görülmektedir. Çevresel Kuznets Eğrisi bir ülkenin zenginleşme sürecinin başlangıcında çevresel bozulmanın artacağı, fakat belirli bir gelir düzeyinin üzerine çıkıldıktan sonra çevresel bozulmanın azalacağı ve çevre kalitesinin artacağı yönündedir. Ancak çevresel bozulmalar yalnızca gelirle ilişkilendirilemez. Çevre kalitesini etkileyen nüfus, dış ticaret, ekonomik faaliyet ve bu ekonomik faaliyetlerin alansal dağılımı gibi birçok etken bulunmaktadır. (Erdoğan vd., 2015: 115).

Çevresel Kuznets Eğrisine göre, herkesin daha adil, zengin ve çevresel açıdan sağlam bir topluma ulaşabilmesi için öncelikle çevreye zarar vermesi ve yüksek eşitsizlik düzeylerine katlanması gerekmektedir. Teoriye geçtiği günden bugüne ters U eğrisi, hızlı bir şekilde sembolik bir şemaya dönüşmüştür. Özellikle yoksul ülkelerin gelirlerini zengin bireylerin elinde toplaması gerektiği ve bu şekilde GSYH büyümesinin artacağı düşüncesi yeni kalkınma anlayışında büyük bir yer edinmiştir. Fakat çarpıcı bölgesel olaylar, eğrinin hatalı olduğunu gözler önüne sermiştir. 1960'lı yılların ortasından 1990'lı yıllara kadar süren Güney Kore, Endonezya, Malezya ve Japonya gibi ülkelerin hızlı ekonomik büyüme ile birlikte düşük eşitsizlik oranlarını ve azalan yoksulluğu bir araya getirmeleri Kuznets eğrisinin çatlaklarını ortaya çıkarmıştır. Başka bir açıdan bakıldığında 1980'lerin başlarından itibaren eğrinin zorlu ölçek etkisi alanını başarıyla aştıkları düşünülen yüksek gelirli ülkelerin gelir dağılımında adaletsiz bir ortamda bulunduklarının görülmesi, Kuznets eğrisinin bir başka açığını ortaya çıkarmıştır (Raworth, 2019:189). Bu nedenle Çevresel Kuznets Eğrisi pek çok yönden eleştirilere maruz kalmaktadır.

Çevresel Kuznet Eğrisinin uygulamasına yönelik eleştirilerden bir diğeri çevreye verilen zararların kolaylıkla ortadan kalkmadığı ve geri döndürülemez olabileceği yönündedir. Bunun yanı sıra Çevresel Kuznets Eğrisini daha kolay hayata geçirebileceği düşünülen gelişmiş ülkeler fiziksel sermaye ve kirlilik yoğun üretimlerini kendi ülkelerinde azaltarak, bu tür malları dış yatırımlar yoluyla geliştirmekte olan ülkelerde üretmektedirler. Bu durumda gelişmiş ülkelerde çevresel bozulma azalmış gibi görülürken, geliştirmekte olan ülkeler nezdinde kirlilik artmaktadır. Çevresel Kuznet Eğrisine yönelik deneysel bulgular gelir seviyesindeki artışla birlikte çevre kirliliğinde bir azalmaya işaret etse dahi gelir seviyesindeki artıştan kaynaklanan tüketim artışı çevre kirliliğini tekrar artırabilmektedir. Özellikle Gini Katsayısı verilerinin verdiği sonuçlar dünyadaki gelir dağılımının oldukça bozuk ve adaletsiz olduğunu göstermektedir. Dünyada düşük gelirli bireylerin yüksek gelirli bireylere göre çoğunlukta olması küresel kirlilik anlamında artışa neden olmaktadır (Stern vd., 1996).

Bir ülkenin bıraktığı maddi ayak izi dikkate alındığında yakın zamanlı uluslararası verilere göre, 1990-2007 yılları arasında yüksek gelirli ülkelerde büyüme arttıkça bıraktıkları ayak izinin de arttığı görülmektedir. Avustralya, ABD, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallıkta maddi ayak izinin %30'dan fazla arttığı görülmektedir. Hollanda, İspanya ve Portekiz'de bu artış %50'nin üzerinde seyretmiştir. Çevresel Kuznets Eğrisinde bahsedilen önce yükselen sonra düşüşe geçen seyir gerçekleşmemiş ve ayak izi büyük oranda artmıştır (Raworth, 2019: 232).

3.3.2. Büyümenin Doğa Üzerindeki Etkisine Alternatif Ekonomiden Bir Örnek: Donat Ekonomisi

2017 yılında Kate Raworth'un kaleme aldığı “ Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist” isimli kitap yoluyla alternatif ekonomide ses getiren donat ekonomisi, Türkçeye Akın Emre Pilgir tarafından “21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu: Simit Ekonomisi” olarak çevrilmiştir.

Kate Rowarth, “Donat Ekonomisi” ile birlikte donatı insanların bildiği haliyle bir yiyecek olarak değil, daha çok sınırları belirli olan ve mevcut sınırları zorlayan bir metafor olarak ele almıştır (Yalçın ve Çetin, 2021: 332). Kate Rowarth bu kitabıyla iktisat alanının yaşaması gereken değişime vurgu yapmıştır. Çalışmada önerilen modelde, toplumsal taban ve ekolojik tavan arasında adil ve güvenli bir yaşam içinde

yaşamak tasvir edilmektedir. Rowarth kitabında ele aldığı 21. Yüzyılda iktisatçı gibi düşünmenin yedi yolunu: hedefi değiştir, büyük resmi gör, insan doğasını geliştir, sistemleri kavra, bölüştürmek için tasarla, yenilemek için yarat ve büyüme konusunda agnostik ol şeklinde sıralamaktadır (Raworth, 2019).

Raworth, kaleme aldığı kitabında donatı, Türkçeye çevrilmiş haliyle simidi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Simit özü itibariyle şöyledir: kimsenin altına inmemesi gereken bir toplumsal tabanla kimsenin ötesine geçmemesi gereken küresel baskıların yarattığı ekolojik tavan. Herkesin güvenli ve adil bir şekilde yaşayacağı alan bu ikisi arasında kalmaktadır. Simidin iç halkası (yani toplumsal tabanı) kimsenin eksik bırakılmaması gereken on iki temel ihtiyacı sıralar. Bu on iki temel ihtiyaç şunlardır: Yeterli miktarda gıda; temiz su ve düzgün bir sıhhi temizlik; enerjiye ve temiz yemek pişirme imkânlarına erişim; eğitime ve sağlığa erişim; düzgün barınma şartları; asgari bir gelir ve düzgün bir iş; son olarak bilgi ve toplumsal destek ağlarına erişim (Raworth, 2019: 17).”

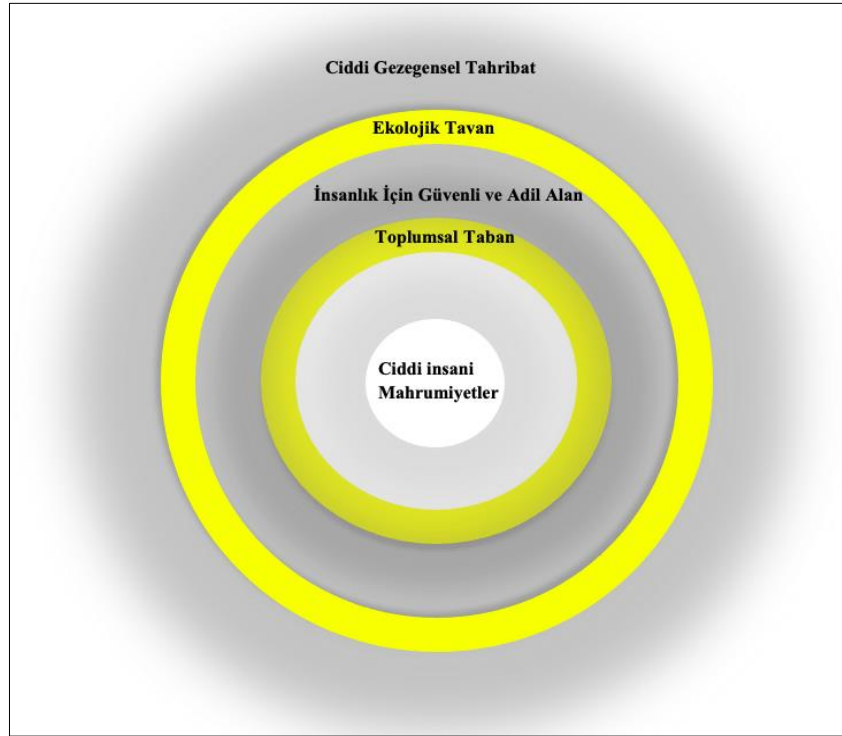
Donat Ekonomisi, iktisadın en temel göstergelerinden biri olan GSYH’nin eksik ve hatalı olduğunu öne sürmektedir. GSYH hesaplamalarına dâhil edilen iktisadi aktivitelerin meydana getirdiği çevresel zararlar GSYH hesaplamalarında dikkate alınmazken meydana gelen zararları gidermeye yönelik harcamalar GSYH hesaplarına dâhil edilmektedir (Türkmen, 2022: 164).

Donat, aşımaların ve eksikliklerin küresel ölçeğini göstererek ve ölçerek insan refahının mevcut durumunun değerlendirilmesi için bir pusula görevi görmektedir. Günümüzde milyonlarca insan, beslenme ve sağlık hizmetlerinden barınma, gelir ve enerjiye kadar sosyal kuruluşların kabul gördüğü asgari standartların çok gerisinde kalan bir hayat sürmektedir. Buna ek olarak insan faaliyetleri en az dört gezegen sınırının aşılmasına neden olmuştur: iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, nitrojen ve fosfor yüklemesi ve arazi dönüşümü. İçinde bulunduğumuz yüzyılda insanlığın refahını iyileştirmek, sosyal eksikliklerin ve ekolojik aşırılıkların aynı anda ortadan kaldırılmasına bağlıdır (Raworth, 2017a: 49).

Donat ekonomisi, Antroposen¹’de insan refahı arayışı için dört temel çıkarım yapıyor. İlk olarak insan refahının gezegen sağlığına olan bağımlılığını vurguluyor.

¹ Antroposen, Yunanca insan anlamına gelen “anthropos” ve yeni anlamına gelen “ceinos” kelimelerinden oluşmaktadır. Kökenleri incelendiğinde antroposen kısaca yeni insan çağı anlamına gelmektedir. İçinde bulunduğumuz gezegenin insan merkezli yeni bir çağa girdiği ifade etmek için kullanılmaktadır (Erdoğan, 2022).

Holosen, dünya tarihinde insanlığın gelişebileceğinin kanıtlandığı tek dönemdir. Bu sebeple, önümüzdeki yüzyılda insanlar için onurlu ve fırsat dolu bir yaşam sağlamak için yapılması gereken ilk şey Holosen benzeri koşulların sürdürülmesidir. Bu koşullar: istikrarlı bir iklim, koruyucu ozon tabakası, temiz hava, temiz okyanuslar ve gelişen biyolojik çeşitliliktir. İkincisi ise eşitsizliklerle mücadeledir. Donat ekonomisi insan refahını teorileştirirken, her türlü eşitsizlikle mücadele etme hedefiyle hareket etmektedir. Üçüncüsü, Donat ekonomisi GSYH büyümesine yönelik yaygın siyasi önceliğin yerini, ekonomileri yerelden küresele döndürmeyi amaçlayan bir ekonomik vizyona bırakması üzerinde durmaktadır. Dördüncü ve son olarak arazinin etkin bir haritasının çıkarılması gerekmektedir (Raworth, 2017a: 49).

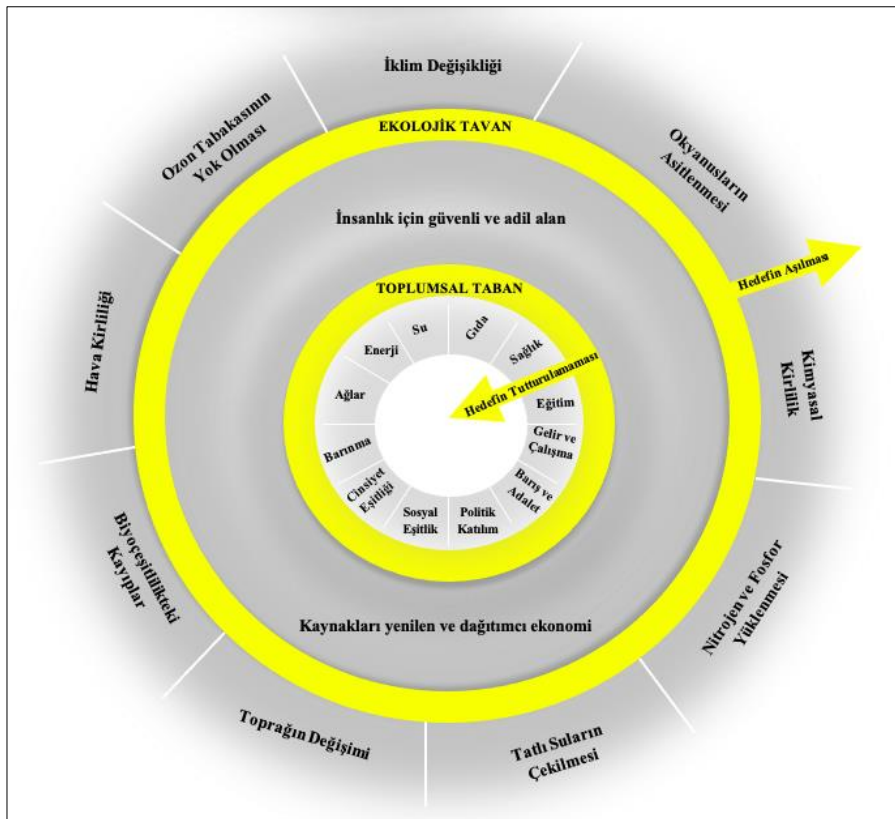
Şekil 3.4. Donatın Katmanları

Kaynak: Raworth, 2019:31

Dünya, doğru kullanıldığı takdirde birçok yenilebilir kaynağı içinde bulundurmaktadır. Fakat bu kaynakların yer aldığı gezegenin sınırları bulunmaktadır. İnsan eylemleri sonucunda gezegen sınırları aşılmakta ve ekolojik tahribat meydana gelmektedir (Atalay, 2022: 523). Şekil 3.4'ten hareketle Kate Raworth, donat, kimsenin altına geçmemesi gereken bir toplumsal tabanla, kimsenin üzerine çıkmaması gereken bir ekolojik tavan olarak resmetmiştir (Raworth, 2019: 31).

Şekil 3.4.'te gösterilen ciddi insani mahrumiyetler, insanların onurlu ve fırsat dolu bir yaşama dair ihtiyaçlarda yetersiz kaldığı alanı ifade etmektedir. Amaç bütün insanları bu delikten kurtararak donatın iç kısmı olan insanlık için güvenli ve adil alana çıkarmaktır. Donatın dış dairesi, dünyadaki yaşamı destekleyen sistemleri koruyan ve sonuç olarak insan refahını belirleyen gezegensel sınırlardan meydana gelmektedir. Önemli olan gezegenin sınırları ölçüsünde herkesin ihtiyaçlarını karşılamaktır. İlerleme büyüme ile eş anlamlı değildir, bunun yerine insanların temel ihtiyaçları ile gezegenin ekolojik sınırları arasındaki dengeyi korumaktır (Rua, 2022).

Donat ekonomisine göre dünya, ekolojik tavan ve toplumsal taban arasındaki alanda kalmayı başarırca tüm bireyler zenginlik ve refah içinde yaşayabilecek, gezegenin sınırları aşılmayacak ve insanlık için güvenli ve adil bir alan meydana gelmiş olacaktır (Ross, 2019: 83).

Şekil 3.5. Donat: 21. Yüzyılın Pusulası

Kaynak: Raworth, 2019: 62

Şekil 3.5.'te resmedilen donatın iç halkası kimsenin mahrum edilmemesi gereken 12 temel ihtiyacı sıralamaktadır. Bunlar: su, gıda, sağlık, eğitim, gelir ve çalışma, barış ve adalet, politik katılım, sosyal eşitlik, cinsiyet eşitliği, barınma, bilgi

ve toplumsal destek ağlarına erişim ve adalettir. Yani donatın toplumsal tabanının altında refah kaybına neden olacak etkiler bulunmaktadır. Ekolojik tavanın ötesinde ise iklim değişikliği, ozon tabakasının yok olması, okyanusların asitlenmesi, nitrojen ve fosfor yüklemesi, kimyasal kirlilik, hava kirliliği, biyoçeşitlilik kayıpları, toprak değişimi ve tatlı suların çekilmesi bulunmaktadır. Bu iki sınırın arasında güvenli ve adil bir alan bulunmaktadır. Hem ekolojik açıdan hem de toplumsal açıdan sağlıklı bir yaşam ancak bu alanda olursa elde edilebilir. 21. Yüzyılda yaşayanların görevi insanlığın tamamını bu güvenli ve adil alanın içine yerleştirmektir (Raworth, 2019: 63).

Ekonomik büyüme kavramının doğa üzerindeki etkisine bir alternatif olarak ele alınan donat ekonomisi, büyüme kavramının birçok toplumu derin bir eşitsizliğe ve ekolojik çöküşe ittiği üzerinde durmaktadır. Çok sayıda insan günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyor, aynı zamanda gezegene çok fazla baskı uygulanıyor. Bu durum iklim değişikliğine ve biyolojik çeşitliliğin bozulmasına neden olmaktadır (Ross, 2019:83).

Raworth'un savunduğu donat ekonomisine göre, 60 yıldan uzun bir süredir GSYH artışının yeterince ilerlediğimize yönelik bir gösterge olduğu ve sürekli olarak yükselen bir çizgiyle temsil edildiği yönünde bir inanç mevcuttur. Fakat içinde bulunduğumuz yüzyılda GSYH göstergesinin ötesinde bir göstergeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada donat ekonomisinin vaat ettiği güvenli ve adil alanda kalmak, ekolojik hassasiyetleri göz önünde bulundurarak dinamik bir denge kurmaktan söz etmektedir. Ekonomik ilerleme düşüncesini GSYH büyümesinin sınırsızca büyüme alanından kurtarıp donatın içinde dengeli bir gelişimle ilişkilendirmek gerekmektedir (Raworth, 2019:71).

Pek çok yüksek gelirli ülkede, GSYH büyüme tahminleri, hükümetleri endişelendirecek derecede düzleşmekte ve büyümeye dayalı ekonomilerde krizlere neden olmaktadır. Ana akım iktisat, GSYH büyümesine bir zorunluluk olarak bakmaktadır fakat gezegende hiçbir şey sonsuza kadar büyüme yeteneğine sahip değildir. Son yıllarda görülen ekonomik eğilim, yüksek gelirli fakat düşük büyüme oranları gösteren ülkelerde GSYH kavramının tartışılmasına neden olmaktadır. Bunun nedeni ülkeleri geliştirse de geliştirmese de ekonomilerin büyümeleri gerektiğine dair duyulan yüksek inançtır. Fakat içinde bulunduğumuz gezegenin gelişmeye ve

korunmaya ihtiyacı vardır. Donat ekonomisi, dünyayı büyüme konusunda agnostik olmaya, sosyal, finansal ve politik olarak sınırsız büyümeye bağımlı olan ekonomileri büyümesiz yaşamaya, ekonomiyi yeniden inşa etmeye davet etmektedir (Raworth, 2017b: 221).

3.4. Büyüme Fetişizminin Toplum Üzerindeki Etkisi

Ekonomi bilimi tarihten günümüze değin toplumların ve bireylerin yaşamını büyük ölçüde etkilemektedir. Buna ek olarak ekonomik büyüme kavramı da toplumu birçok açıdan etkilemektedir. Gelir dağılımı, büyüyen ekonomilerde toplumsal cinsiyet eşitliği ve büyümenin çevresel etkisi toplum bireylerini yakından ilgilendirmektedir.

Ekonomik büyümenin toplum üzerindeki etkisinin en baskın görüldüğü alanı gelir dağılımı oluşturmaktadır. Gelir eşitsizliği, en yoksul ülkelere kadar ekonomide mücadele edilmesi gereken temel problemlerden biridir. Dünyada artmakta olan gelir eşitsizliği ve yoksulluk büyüyen ekonomilerin de önemli bir sorunu haline gelmiştir.

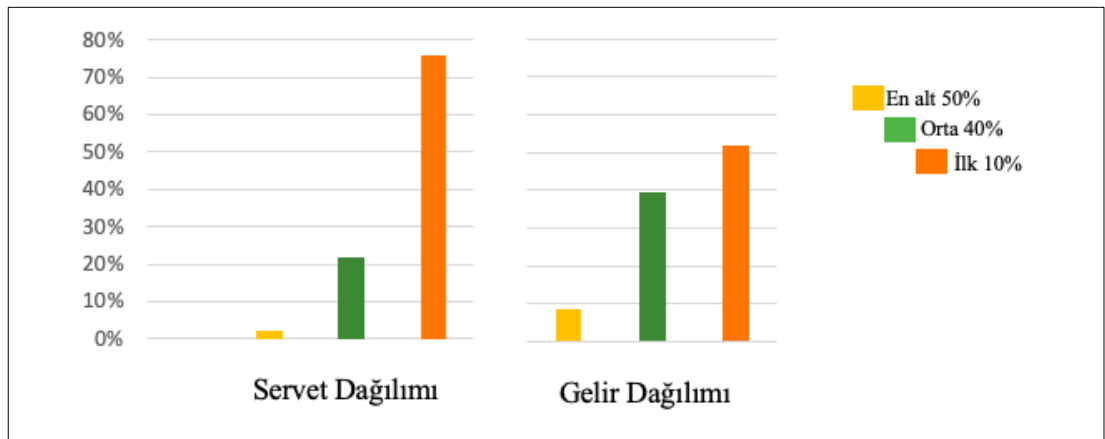
Ülkeler arası gelir adaletsizlikleri uzun yıllardır var olmasına rağmen özellikle 1980’li yıllardan itibaren küreselleşme kavramıyla birlikte hız kazanmıştır. Buna ek olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki gelir adaletsizliklerinde de artışlar meydana gelmiştir. Kısıtlamaların kaldırılması ve tümünden dışa açılma, gelişmekte olan ekonomilerin kırılğan içyapılarını dışa açık bir hale getirmiştir. Küreselleşme kavramıyla birlikte dünyada eşitsizlik ve yoksulluğun artması küreselleşmenin olumsuz etkilerini de gözler önüne sermektedir (Danışoğlu, 2004: 217).

Gelir dağılımı ile büyüme arasında klasik ve modern olmak üzere iki yaklaşım mevcuttur. Klasik ekonomi kısa vadede gelir eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerine artıcı bir etkisi olduğunu vurgularken, modern yaklaşım gelir eşitsizliğinin olası olumsuz etkilerinin büyümeyi negatif etkileyeceği üzerinde durmaktadır (Yanar ve Şahbaz, 2013: 59). Klasik ekonominin gelir dağılımı anlayışını özetleyen en bilindik örnek Kuznets Eğrisidir.

Kuznets eğrisine göre, büyümenin ilk aşamalarında yüksek gelir grubu toplum içinde tasarrufta bulunabilen, düşük gelirli ise tasarruf yapamayan grubu oluşturmaktadır. Bu süreçte sermaye kıt bir kaynaktır ve yüksek gelirli bireyler yapmış

oldukları tasarruflardan yüksek gelir elde ederek daha da zenginleşmektedirler. Yüksek gelir grubunun giderek zenginleşmesi gelir eşitsizliğini artıracaktır. Fakat büyümenin ileri aşamalarında kıt kaynak olan sermaye artacak ve düşük gelir grubunda bulunan bireylerde tasarruf yapabilir hale geleceklerdir. Zaman içinde büyüme ile birlikte gelir dağılımı da adaletli bir hale gelecektir (Çakmak ve Tosun, 2017: 34).

2021 verilerine göre küresel nüfusun en zengin %10'u, küresel gelirin %52'sine sahipken, küresel nüfusun en yoksul yarısı bunun yalnızca %8,5'ine sahiptir. Gelir eşitsizliğiyle birlikte ele alınan servet eşitsizliğindeyse küresel nüfusun en yoksul yarısının neredeyse hiçbir serveti bulunmazken, dünyadaki zenginliğinde yalnızca %2'sini ellerinde bulundurmaktadırlar. Küresel nüfusun en zengin %10'u ise dünyadaki servetin %76'sına sahiptir (Chancel vd., 2022:4). Şekil 3.6.'da küresel gelir ve servet eşitsizliği gösterilmektedir.

Şekil 3.6. Küresel Gelir ve Servet Eşitsizliği, 2021

Kaynak: Chancel vd., 2022: 4

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kaynakların ve üretimin yetersiz olmasından dolayı büyüme oranları düşük kalmış ve yoksullukla mücadelede ilerleme sağlanamamıştır. Buna ek olarak gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarının artışına rağmen toplumun büyük bir kesimi yoksulluk içinde yaşamaktadır. Büyüme politikaları nedeniyle çeşitli mal ve hizmet ticaretlerinin tam serbestleşmesi, üretim ve istihdam açısından geri kalmış Sahra Altı Afrika ve az gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilemiştir (Karacan, 2014: 87). Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporuna göre 2021 yılında dünyada 109 ülkede 5.9 Milyar insan arasından 1.3 Milyar insan çok boyutlu

yoksullukla mücadele etmekte ve bu insanların yaklaşık %85'i Sahra Altı Afrika ülkelerinde yaşamaktadır (UNDP, 2021).

Çakmak ve Tosun'un 2017 yılında gerçekleştirdiği ampirik çalışmada 11 üst-orta düzeyli ülke üzerinde ekonomik büyüme ve gelir dağılımı karşılaştırması yapılmıştır. Araştırmaya göre, 1990 sonrası dönemde sosyal devlet anlayışının sekteye uğramasıyla birlikte ekonomik büyüme artarken gelir dağılımında adalet de bozulmaya başlamıştır. 2008 küresel kapitalist krizinin etkisiyle uygulanan Keynesyen politikalar emek kesimini içine alamamış ve özellikle bu kesimde yoksullaşmaya ve gelir eşitsizliğine neden olmuştur (Çakmak ve Tosun, 2017: 42).

Ekonomik büyümenin toplumsal arka planlarından biri de toplumların mutluluğudur. Mutluluk tanımı kişiden kişiye değişiyor olsa da herkesin hedeflediği bir olgudur. Dolayısıyla mutluluk kavramı özellikle son yıllarda iktisat literatürü içinde de sıkça tartışılır hale gelmiştir. Bireylerin daha mutlu olabilmesi için hangi iktisat politikalarının uygulanması gerektiği üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu anlamda ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki ilişki de incelenmiştir.

Mutluluk ekonomisinde önemli bir kavram olan Easterlin Paradoksu, Richard A. Easterlin tarafından 1974 yılında ortaya atılmıştır. Easterlin'e göre bir toplumdaki ekonomik büyümenin mutlulukla bir alakası yoktur. Toplumun temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra büyüme için değil, daha fazla mutluluk için çalışmak gerekmektedir (Şeker, 2009: 118). Easterlin, bu çalışmasında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'de kişi başına düşen gelirin iki kat artmasına karşın mutluluk oranlarının aynı düzeyde kaldığını gözlemlemiştir. Çıkan sonuç itibarıyla büyümeyi ön planda tutan refah politikalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Easterlin, bu çalışmayı 1970'lerin ortalarına gelecek şekilde yapmasına rağmen, ABD'ye ilişkin son çalışmalarda da büyüme artarken mutluluk oranlarının sabit kaldığı gözlemlenmiştir (Veenhoven ve Dumludağ, 2015: 8).

Günümüz ekonomik sistemlerinde toplumsal mutluluk önemli bir yer kaplamaktadır. Bu nedenle ekonomi politikalarının toplumun mutluluğunu artırmada etkili olması gerekmektedir. Easterlin Paradoksuna göre, ekonomik büyüme önemli ölçüde bir mutluluk artışına neden olmamaktadır.

Bir ekonomide tüketim isteği olmadan üretim artışı sağlanamaz ve dolayısıyla ekonomik büyümede artış seyri yavaşlar. Sürekli bir şekilde artması gereken üretimi

devam ettirebilmek için daha önce üretilmiş olanın kaldırılması ve yerine yenilerinin getirilmesi gerekmektedir. Bunu yapmanın yolu da reklamlardan geçmektedir. Reklamlar insanlarda eksiklik duygusu oluşturmakta ve insanları sürekli alışveriş yapmaya hazır hale getirmektedir (Başkaya, 2017: 145). Ekonomik büyüme, reklamlar aracılığıyla toplumun satın alma alışkanlıklarını değiştirerek, bireyleri daha fazla tüketir hale getirmektedir.

4. BÜYÜMESİZLİK TEORİSİ (DEGROWTH)

4.1. Büyümesizlik Teorisinin Kavramsal Kökleri

1960'ların sonu ve 1970'leri kapsayan dönemde özellikle Avrupa'da sivil haklar, savaş karşıtlığı, feminist söylemler, cinsel özgürlükler ve öğrenci protestolarının yanı sıra bir dizi çevre savunusu ve tüketim karşıtı söylemlerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde protestocular, Vietnam'a asker göndermeye, nükleer silahlanmaya, kadın işçilerin ücretlerinin düşürülmesine, eşcinselliğe karşı yasaların çıkarılmasına, doğayı yok etmeye yönelik gelişmelere, su ve havanın kimyasallarla kirletilmesine karşı çıkmışlardır. Her türlü hareket çoğaldıkça yasalarda, politikalarda ve günlük kültürde değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Birçok sosyo-politik ve kültürel alanda ilerleme kaydedilmiş fakat dünyadaki ekolojik zorluklar ve sosyal eşitsizlikler derinleşmiş ve genişlemiştir (Liegey ve Nelson, 2020: 2).

Yirminci yüzyılın başları biyolojik çeşitlilik kaybına, iklim değişikliği ve çevre krizine ev sahipliği yapmıştır. Bu krizler yeşil ve döngüsel ekonomi, ekososyalizm ve diğer sürdürülebilir söylemlerle aşılmaya çalışılmıştır. Diğer bir adıyla küçülme teorisi olan Büyümesizlik Teorisinin ortaya çıkışı bu artan tartışmalar ve sorunlar sonucunda olmuştur (Liegey ve Nelson, 2020: 2).

Büyümesizlik Teorisinin ortaya çıkışını simgeleyen ilk yazılı belge, 'Büyümenin Sınırları' isimli rapordur. 1968 yılında dünyanın ve insanlığın sorunlarını çözmek üzere dünyanın her yerinden farklı toplumlara ait yetmiş beş kişi Roma Kulübü'nü kurmuştur. Kurulduktan dört yıl sonra 1972'de, Büyümenin Sınırları raporu yayımlanmıştır (Aşan, 2021). Raporda, nüfus, gıda üretimi, endüstriyel üretim, yenilenemez kaynaklar ve kirlilik gibi beş küresel değişkenin gelecekteki değişimi tahmin edilmiş ve sürekli büyümenin sonlu bir dünyaya uymadığı savunulmuştur (Yalçın, 2022).

Fransızca *Décroissance* kelimesinden hareketle literatüre giren küçülme kelimesi, ilk defa Andre Gorz tarafından 1972 yılında kullanılmıştır. Andre Gorz'un 1972 yılında Fransa'da düzenlenen bir konferansta sorduğu soru küçülme tartışmasının hala merkezinde yer almaktadır: "Yeryüzünün dengesinin sağlanması (ki bunun için maddi üretimin büyümemesi ve hatta küçülmesi şarttır) kapitalist sistem

varlığını sürdürdüğü müddetçe mümkün olabilir mi?” (Gorz: 1972:iv, akt. D’Alisa vd, 2020: 17).

Küçülme, kelime olarak ilk defa Andre Gorz tarafından kullanılmış olsa dahi teorisinin görüşlerine ışık tutan kişi Nicholas Georgescu-Reogen’dır. Nicholas Georgescu-Reogen, kaynakları sınırlı olan bir dünyada ekonomik büyümenin imkânsız olduğuna vurgu yapmaktadır. Georgescu-Reogen, Büyümesizlik Teorisini termodinamiğin ikinci yasası olan Entropi Kanununa dayandırmıştır. Yasa, madde ve enerjinin yalnızca bir yöne doğru değiştiğini söylemektedir. Bu yön kullanılabilirden kullanılamaza doğru gitmektedir. Doğal kaynaklarda bu şekilde giderek tükenmektedir (Turgut, 2014: 147).

Ekolojik iktisat ve biyoiktisadın önderlerinden biri olan Nicholas Georgescu-Reogen, 1971 yılında ‘Entropi Kanunu ve Ekonomik Süreç’ isimli bir eser yayınlamıştır. Bunu takiben, 1979 yılında Jacques Grinevald ve Ivo Rens, Georgescu-Reogen’in makalelerinden bir derleme olan ‘Yarın, Küçülme’ isimli bir eser yayımlamışlardır. 1980’li yıllara gelindiğinde petrol krizinin sona ermesiyle birlikte neoliberal politikalar yükselişe geçmiş ve Büyümesizlik Teorisine yönelen ilgi giderek azalmıştır (D’Alisa vd., 2020: 18).

Büyümesizlik Teorisi özellikle 2000’li yılların başında tekrar ilgi görmeye başlamış, 2001 yılında Fransa’da, 2004 yılında İtalya’da, ilerleyen yıllarda Belçika, İspanya ve Katalonya’da aktivist bir söylem haline gelmiştir (Turgut, 2014:147). Toplumsal düzeyde küçülme söyleminin yeniden ortaya çıkışı 2001 yılında Bruno Clementin ve Vencent Cheynet’in sürdürülebilir küçülme kavramını, sürdürülebilir kalkınma kavramına alternatif bir slogan olarak ortaya çıkması ile başlamıştır. 2002 yılında Silence Dergisinin özel sayısında Clementin ve Cheynet tarafından küçülme, açık bir şekilde vurgulanmış ve politik bir güç haline gelmiştir (Liegey ve Nelson, 2020: 9).

Küçülme tartışmaları, 1970’li yıllarda daha çok kaynakların sınırları üzerine yoğunlaşırken, 2000’lerden sonra sürdürülebilir kalkınma kavramının eleştirisi üzerine yoğunlaşmıştır. 2001 yılında, Büyümesizlik Teorisinin önemli savunucularından olan Serge Latouche, “Kahrolsun Sürdürülebilir Kalkınma! Yaşasın Şenlikli Küçülme!” isimli yazısında sürdürülebilir kalkınmayı savunduklarıyla çelişen bir görüş olarak nitelendirmiştir. 2002 yılında Paris’te UNESCO yerleşkesinde 800

kişilik bir grup “Kalkınmayı Geri Sar, Dünyayı Yeniden Yarat” isimli konferansı gerçekleştirmiş, yine aynı yıl Lyon’da Sürdürülebilir Küçülme Üzerine Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü kurulmuştur. 2000’lerden sonra daha güçlü bir hareket olarak karşımıza çıkan Büyümesizlik Teorisi 2008 yılından itibaren akademik yayınlarda da yerini almaya başlamıştır (D’Alisa vd., 2020: 19).

Büyümesizlik Teorisinin kavramsal köklerinde Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları, Georgescu-Reogen, Serge Latouche ve Friedrich Schumacher’in Budist ekonomi anlayışı önemli bir yer tutmaktadır.

4.1.1. Roma Kulübü ve Büyümenin Sınırları Raporu

Roma Kulübü, dünyada meydana gelen nüfus artışının, çevre kirliliği ve kaynak tüketimi üzerindeki etkilerini araştıran ve eleştiren ilk toplumsal kuruluştur (Bayramoğlu ve Yurtkur, 2016: 32). 1968 yılının Nisan ayında, 10 ülke ve 30 kişiden oluşan bir grup bilim insanı, eğitimci, ekonomist, hümanist, sanayici, ulusal ve uluslararası memur Roma’daki Academia dei Lincei’de toplanmıştır. Grup, İtalyan endüstri yöneticisi Dr. Aurelie Peccei’nin teşvikiyle, insanların şimdiki ve gelecekteki durumunu tartışmak üzere bir araya gelmiştir. Bu toplantı sonucu Roma Kulübü ortaya çıkmıştır (Meadows vd., 1972:9).

Aurelie Peccei’nin Roma Kulübü’nü kurmasına zemin hazırlayan en önemli eseri 1969 yılında yayımlanan “İlerideki Uçurum” isimli kitabıdır. Kitap hem Peccei’nin hem de Roma Kulübü’nün temel ilkelerinin ortaya çıkmasında kilit bir rol oynamıştır. Peccei, insanlık ve çevrenin aynı makro sistemin parçası olduğu, bu makro sistemin yok edilme tehdidi altında olduğunu ve bu felaketleri önlemek için yeni bir küresel planlamanın hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. (Ataman ve Yaman, 2021: 505).

Aurelie Peccei ve OECD’nin İskoç Bilim Başkanı Alexander King, insanlığın çıkmazı olarak isimlendirdikleri, insanların ve gezegenin uzun vadeli geleceği konusunda aynı endişeye kapıldıklarını fark etmişler ve 1968 yılında bu endişelerini konu alan bir toplantı yapmaya karar vermişlerdir. Grubun 1970 yılında gerçekleşen ilk büyük toplantısında Massachusetts Institute of Technology (MIT)’de sistem profesörü olan Joy Forrester, Roma Kulübü’nü ilgilendiren karmaşık sorunları derinlemesine incelemek için geliştirdiği bir bilgisayar modellemesini kullanmayı teklif etmiştir. MIT’deki uluslararası bir araştırma ekibi, sınırsız üstel büyümenin

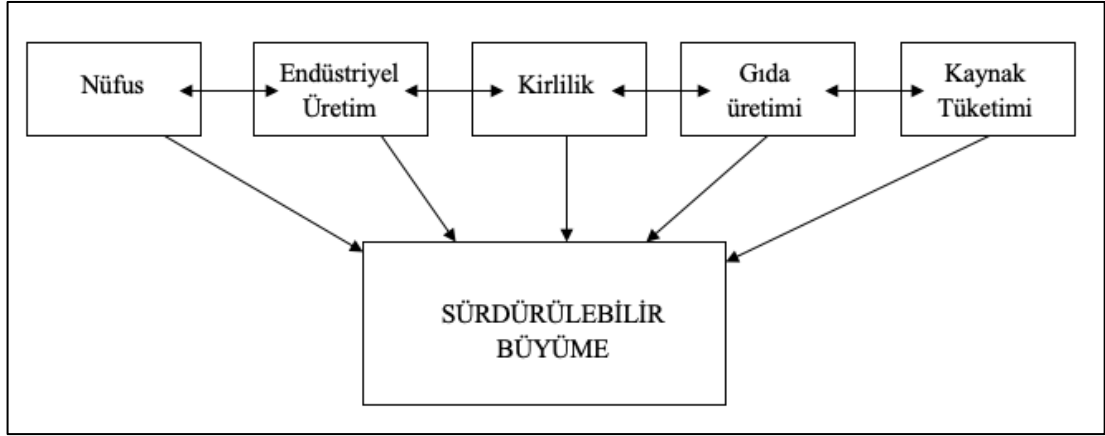
etkilerine dair bir araştırma yapmaya başlamıştır. Araştırma beş temel faktör üzerinden yürütülmüştür. Bunlar: nüfus, tarımsal üretim, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, endüstriyel üretim ve kirliliktir. (Club of Rome, 2023).

1972 yılında Roma Kulübü tarafından oluşturulan “Büyümenin Sınırları” isimli rapor büyük ilgi görmüştür. Raporda temel olarak doğal kaynakların sınırlı ve çoğunun yenilenemez olduğu vurgulanmıştır. Buna ek olarak hızlanan ekonomik büyümenin çevresel dengeyi bozduğu üzerinde durulmuştur (Yöntem, 2013:1). Roma Kulübü’nün bu raporu, büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi araştıran ilk çalışma olması dolayısıyla oldukça önemlidir. Bu rapor sonrasında çevre ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dayalı araştırma ve tartışmalar hız kazanmıştır (Bayramoğlu ve Yurtkur, 2016: 32).

Büyümenin Sınırları Raporu, dünya çapında milyonlarca kopya satarak medyada büyük yankı uyandırmıştır. İnsanlığın davranışlarının ve kaynak kullanımının etkisinin objektif ve bilimsel olarak değerlendirilmesine yönelik bu çağrı, Roma Kulübü’nün temel paradigmasını içermektedir. Günümüzde Roma Kulübü, küresel sorunlarla mücadelede ön saflarda yer almaya devam etmektedir. Bugün 35 ulusal birliği kapsayan yeni misyon ve organizasyon yapısıyla 45’in üzerinde yayımlanmış rapora sahiptir. Toplumun ve gezegenin karşı karşıya olduğu sorunlara çözüm üretebilecek politikaları savunmaya devam etmektedirler (Club of Rome, 2023).

Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens tarafından hazırlanan Büyümenin Sınırları Raporu, Washington’da Smithsonian Enstitüsü’nde kamuoyuna sunulmuştur. Kitap 30 dile çevrilerek 10 milyon satılmıştır. Büyümenin Sınırları dolayısıyla oluşturulan yankı Roma Kulübü’nün de daha tanınır bir hale gelmesini sağlamıştır (Ataman ve Yaman, 2021: 506). Raporun oluşturulmasındaki amaç, dünya sisteminin sınırları ve bunun insan sayısı ve faaliyetleri üzerindeki kısıtlamaları hakkında fikir sahibi olmaktır. Sürekli ekonomik büyüme daha fazla nüfus artışı, toprak işgali, daha fazla üretim ve tüketim faaliyetlerine neden olmaktadır dolayısıyla ekonomik büyümenin dünya toplumunun temel ihtiyaçlarıyla ne derecede uyumlu olduğu araştırılmak istenmiştir (Meadows vd., 1972:185).

Büyümenin Sınırları Raporu'nda yazarlar, Forrester'ın sistem dinamiği metodolojisini kullanarak gezegenin ayrıntılı bir modelini bilgisayar ortamına taşımışlardır. Nüfus, endüstriyel üretim, gıda üretimi, kirlilik ve yenilenemeyen kaynaklar olarak sıralanan beş küresel değişkenin gelecekteki durumu tahmin edilmiştir (Yalçın, 2022).

Şekil 4.1. Büyümenin Sınırları İçin Değişkenler

Kaynak: Ataman, 2020:101

Büyümenin Sınırları Raporu'nda kullanılan model Şekil 4.1'de ifade edilen değişkenlerin ne şekilde arttığına bağlı olarak sürdürülebilir bir büyümenin mümkün olup olmadığını araştırmaktadır. Örneğin, nüfus artışıyla birlikte gıda üretimi de artar fakat bu durum aynı zamanda kaynak tüketimini de artıracaktır. Sonuç olarak sanayileşme kavramı büyümeyi desteklerken kaynakların daha hızlı tüketilmesine ve çevrenin kirlenmesine neden olmaktadır (Ataman, 2020: 101).

Meadows ve ekibi, modellerini oluştururken dört ana adımı takip etmiştir (Meadows vd., 1972:90):

1. İlk olarak beş değişken arasındaki ana etkileşimleri yansıtacak en temel yapıyı bulmak hedeflenmiştir. Basit olarak bu sistem anlaşıldıktan sonra bu temel yapıya ilişkin detaylı bilgileri eklemek istenmiştir.
2. Daha sonra, mevcut olan durumlarda küresel verileri, küresel ölçümlerin yapılmadığı yerlerde ise karakteristik yerel verileri kullanarak her ilişkiyi mümkün olduğunca doğru şekilde ölçmeye çalışmışlardır.

3. Bilgisayar ortamında tüm bu ilişkilerin zaman içindeki eş zamanlı işleyişini hesaplamışlardır. Daha sonra sistem davranışının en kritik belirleyicilerini bulmak için temel varsayımlardaki sayısal değişikliklerin etkisi test edilmiştir.
4. Son olarak ise sistemin davranışlarını geliştirmek veya değiştirmek amacıyla önerilen çeşitli politikaların dünya sistemi üzerindeki etkileri test edilmiştir.

Büyümenin Sınırları Raporu'nda bilgisayar simülasyonu sonucu ulaşılan sonuç şu şekildedir (Meadows vd., 1972:185):

1. Dünya nüfusu, sanayileşme, kirlilik, gıda üretimi ve kaynak tüketimindeki mevcut büyüme eğilimleri değişmeden devam ederse, önümüzdeki yüzyıl içinde gezegendeki büyümenin sınırlarına ulaşılacağı söylenmektedir. En olası ihtimalle ise hem nüfus hem de endüstriyel kapasitede oldukça ani ve kontrol edilemeyen bir düşüş söz konusu olacaktır.
2. Bu büyüme eğilimlerini değiştirmek ve gelecekte sürdürülebilir olacak bir biçimde ekolojik ve ekonomik istikrar oluşturmak mümkündür. Küresel denge durumu, dünyadaki her insanın temel maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve her insanın kendi bireysel potansiyelini gerçekleştirme konusunda eşit fırsatlara sahip olacağı şekilde tasarlanabilir.
3. Eğer insanlar büyüme eğiliminden vazgeçerek böyle bir tasarlama isteğinde bulunurlarsa, yani birinci sonuç yerine ikinci sonucu seçerlerse, ne kadar erken başlanırsa başarı şansı o kadar yükselmektedir.

Büyümenin Sınırları modelinin varsayımları doğrusal olmayan ilişkilere dayanmaktadır. Nüfus artışı kirlilik, kalabalıklaşma, gıda arzı ve maddi yaşam standardından etkilenmektedir. Bu faktörlerden herhangi birinde meydana gelecek artış, doğum oranını aşağı çekme eğilimi gösterebilmektedir. Maddi yaşam standardı, mevcut nüfusun büyüklüğüne ve sermayenin üretkenliğine göre sermaye düzeyi ile ilişkilidir. Üretim sürecinde yenilenemeyen kaynaklar sürekli olarak tüketilmektedir. Bu yenilenemeyen kaynakların seviyesi düştükçe, kaynak elde etmek için sermaye tahsis edilmesi gerekmektedir. Yatırım kararlarına göre araziler aşınabilir veya geliştirilebilir. Sermaye tarafından arazi başına düşen verim artırılabilir ancak getiriler

azalır. Kirlilik ise üretim sürecinde açığa çıkmaktadır ve çevre bu kirliliği yavaş yavaş emerek zararsız bir hale getirmektedir. Fakat yüksek kirlilik birikimi, çevrenin emme kapasitesinde azalmaya neden olmaktadır (Yalçın, 2022).

2000 yılından sonra gezegendeki ekonomik büyüme ve nüfus artışını sürdürülebilir hale getirmek için ihtiyaç duyulan bileşenler Büyümenin Sınırları Raporu'nda iki kategoride incelenmiştir. Birinci kategoride gıda gibi fiziksel ihtiyaçları, hammaddeleri, fosil ve nükleer yakıtlarla atıkları ve kimyasal maddeleri geri dönüştürebilen ekolojik bir sisteme ihtiyaç bulunmaktadır. Bahsedilen bileşenler tatlı su, araziler, ormanlar ve okyanuslar gibi ögelerden meydana gelmektedir. Bunlar ekonomik büyümenin sınırlarının nihai belirleyicileri oldukları için stoklarının da belirlenmesi gerekmektedir. İkinci kategoride ise sosyal ihtiyaçlar bulunmaktadır. Ekonominin ve nüfusun fiili olarak büyümesi eğitim, istihdam, sosyal istikrar ve teknolojik ilerleme gibi faktörlere bağlı bulunmaktadır (Ataman, 2020: 102).

Büyümenin Sınırları Raporu'nun dayandırıldığı sistem dinamiğine göre, modelde incelenen büyüklüklerin desteklenmesi açısından aşınabilir taşıma kapasitesi ile sınırlı bir sistemde, büyüklüklerin sınırlarını dikkate almadan üstel olarak büyümeleri aşamasında bir adım atılması halinde düşünüldüğü gibi sınıra kendiliğinden asimptotik ve sigmoid bir yaklaşma görülmeyeceği tersine eşik aşımının meydana geleceği söylenmektedir. Sınırın aşılmasıyla ekonomik büyüme kendiliğinden durmayacak, limitler aşıldıkça aşınmaya devam edecektir. Sonuçta taşıma kapasitesinin yerine konulamayacak kadar azalmasıyla devrilme noktasına ulaşacak ve kontrolden çıkan bir ani çöküş meydana gelecektir (Akyüz, 2021: 267). Tarihsel büyüme eğrilerinde herhangi bir değişiklik olmazsa gezegen 2072 yılında büyümenin sınırlarına ulaşacak ve hem nüfus hem de endüstriyel kapasitede ani bir düşüşe neden olacaktır.

Roma Kulübü'nün bu çalışmasına birçok eleştiri gelmiştir. Bazı bilim insanları çalışmanın yöntemini eleştirirken, bazıları ise çalışmayı fazla iyimser veya fazla kötümser olduğu yönünden eleştirmiştir. Eleştirilerden en güçlü olanı ise çalışmanın teknolojik gelişmelerle sürdürülecek ekonomik büyümeyi göz ardı ettiği yönündedir. Bu eleştiriye yönlendiren düşünelere göre kısıtlılar yeni alternatiflerin geliştirilmesi yönünde teşvik edicidir. Böylesi bir durumda ekonomik büyüme çevreyi temizlemek ve korumak için gereken serveti ortaya çıkaracaktır. Eleştirilere yanıt olarak Roma

Kulübü 1978 yılında *Dönüm Noktasındaki İnsanlık* adlı çalışmalarını yayınlayarak, teknolojinin problemin altında yatan nedenleri ortadan kaldırmadan sadece belirtileri hafifletebileceğini ifade etmişlerdir. Bütün sorunların çözümü olarak teknolojik ilerlemenin beklenmesinin doğru bir karar olmadığına altını çizmişlerdir (Ansal, 2004: 53).

Büyümenin Sınırları Raporu, Büyümesizlik Teorisinin ortaya çıkmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Rapor, ekonomik büyümenin eleştirilmesi ve gelecekte oluşturacağı tehlikeler açısından incelenmesi konusunda yapılan ilk bilimsel çalışma olarak literatürde yerini almıştır. Büyümenin Sınırları Raporu'nun dünya basınında büyük yankıya neden olması, dünya halklarının ve yöneticilerinin çevresel bilincini artırmış ve bu yönde adımlar atılması konusunda öncü olmuştur.

4.1.2. Georgescu-Reogen'in Kalıcı Etkisi

Georgescu-Roegen 1971 yılında yayımlanan *The Entropy Law and Economic Process* (Entropi Yasası ve Ekonomik Süreç) isimli eserinde ekonomik büyümenin sınırlarına ulaşıldığını belirterek yeni bir çevre akımının başlangıcında yer almıştır. Bilimsel olarak “işe dönüşmeyen enerji” olarak adlandırılan Entropi Yasası, mevcut olarak doğal kaynakların ekonomide kullanılması sonucu geri döndürülemez şekilde bozulduğunu iddia etmektedir (Ataman, 2020: 100).

Georgescu-Roegen, Büyümesizlik Teorisini savunan çoğu bilim insanına ilham kaynağı olmuştur. Georgescu-Roegen'e göre ekonomik süreci mekanik bir analog ile eşitlemek, ekonomik sürecin madde ve enerji çevresini hiçbir şekilde etkilemeyen dairesel bir atlıkarınca olduğu mitini işaret etmektedir. Termodinamiğin birinci yasası herhangi bir sürecin hem ileri hem de geriye doğru gerçekleşmesine izin verir, bu şekilde her şey yeniden en başta olduğu gibi olur ve olanlardan geriye hiçbir iz kalmamaktadır. Bu yasayla ekonomik süreci içeren fenomenler alanıyla değil, yalnızca mekaniğin içinde kalmak mümkündür. Mekanik ve termodinamik arasındaki karışıklık termodinamiğin ikinci yasası olan entropi yasasından kaynaklanmaktadır. Termodinamik temel olarak ekonomik değere sahip bir fiziktir. Termodinamiğin ikinci yasası olan Entropi Yasası, doğası gereği tüm doğa yasaları arasında en ekonomik olanıdır. Diğer yaşam süreçleri gibi ekonomik süreçte geri döndürülememekte ve dolayısıyla yalnızca mekanik terimlerle açıklanamamaktadır (Georgescu-Roegen, 1975).

Ekonomistlerin başlangıçtan itibaren değerli kaynakların girdileri (düşük entropi) ile değersiz atıkların nihai çıktıları (yüksek entropi) arasında yapması gereken niteliksel ayrımı Entropi Yasası aracılığıyla tanıyan termodinamiktir. İktisat literatürüne göre ekonomik kıtlığın ana nedeni Entropi Yasasıdır. Entropi Yasası olmasaydı bir parça kömürün enerjisini ısıya, ısıyı işe ve işi de tekrar ısıya dönüştürerek tekrar kullanma imkânı bulunabilirdi. Entropi yasası bağlamında insanların veya organizmanın her eylemi, doğadaki herhangi bir süreç, tüm dünya sistemi için bir açık meydana getirmektedir (Georgescu-Roegen, 1975).

Georgescu-Reogen'e göre Büyümesizlik Teorisi termodinamiğin ikinci yasasını temel almaktadır. Termodinamiğin ikinci yasası, madde ve enerjinin yalnızca bir yöne doğru değişebileceğini ve o yönün kullanılabilirlikten kullanılamazlığa doğru olduğunu ifade etmektedir. Doğal kaynaklar bu şekilde tükenmektedir. Reogen'e göre bu yasa ekonomi alanında da uygulanmalıdır. Yasanın uygulanması yalnızca organik ürünlerin kullanımını gerektirmez, önemli olan organik olmayan kıt kaynakların dikkatli bir şekilde kullanılmasıdır (Turgut, 2014:147).

Georgescu-Reogen termodinamik ve ekonomi arasında kurduğu ilişkiden ötürü ekolojik iktisadın kurucuları arasında yer almaktadır. Buna ek olarak küçülme terimini kullanan ilk ekonomisttir. Georgescu-Reogen ekonomik sürecin değerli doğal kaynakları zararlı atıklara dönüştürdüğü üzerinde durmuştur.

Büyümesizlik Teorisinin en önemli temsilcilerinden olan Georgescu-Reogen'e göre ekonomik süreç kendi kendini ilerleten bir süreç değildir. Bu süreç içinde çevre karşılıklı etkileşimden ve değişimden etkilenmektedir. Entropi yasasının da belirttiği gibi doğal kaynaklar ekonomik süreçte geri döndürülemez hale gelmektedir. Bu bakımdan insanlar sonsuza kadar yeni enerji kaynakları bulamazlar ve ekonomide yeni kaynaklar eklenmezse sistem sürdürülebilirliğini kaybeder. Yani ekonomik büyümenin çevresel bir sınırı bulunmaktadır (Koçak ve Gökten, 2022:22-24).

Georgescu-Reogen, neoklasiklerin sonsuz büyüme hakkındaki iyimserliklerini ve doğayı hesaplarının dışında tutmalarını eleştirmiştir. Georgescu-Reogen önderliğinde gelişen ekolojik iktisat, entropolojinin büyümeye sınırlar koyduğu farklı yolları araştırmıştır. Ekonomik büyümenin arkasındaki itici güç olarak enerji kaynaklarının gösterilmesi çevreye büyük zararlar vererek enerji kaynaklarının tükenmesine neden olacaktır. Sanayi devriminden bu yana ekonomik büyümedeki

patlama ve enerji kullanımındaki yükseliş çevresel zararın artmasına neden olmuştur. Reogen'e göre, büyümeye dayalı enerji kullanımı çevreye zarar vererek yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenmesine neden olacak ve ekonomik büyüme duracaktır (Alam, 2006:2).

Georgescu-Roegen'in temel fikri ekonomik alanın doğal çevrenin bir alt sistemi olduğudur. Ekonomik uygulamalar bazı değişmeyen yasalara uymak zorundadır. Gezegendeki doğal kaynaklar, fosil yakıtlar ve kıt kaynaklar olmadan hiçbir ekonomik faaliyet gerçekleştirilemez. Bu kaynaklar entropi yasasına tabidir ve aşırı kullanımları söz konusu olduğunda gelecekte daha kıt hale geleceklerdir. Gezegendeki kaynakların tükenmesi durumunda ekonomik dinamikler bu durumdan ciddi bir şekilde etkilenme tehdidiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Georgescu-Roegen bu kaçınılmaz sona ulaşmadan kaynakların daha etkili ve dikkatli kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Roegen, insanlar için ölçülülük ve tutumluluğu teşvik ederek gönüllü sadeliğin temellerini atmıştır. Enerji ve malzeme tüketimi azalırsa toplam üretim düşebilir ve ekonomik küçülme gerçekleşir. Georgescu Roegen'e göre yoğun tarımın yerini organik tarım alırsa gıda üretimi de muhtemel olarak azalacaktır ve dünya nüfusu da yeni gıda rejimine uyum sağlamak zorunda kalacaktır. Daha az yiyecek ve daha az insan sayısı ise muhtemelen daha az toplam üretim ile sonuçlanacaktır. Bu durum ise ekonomik büyüme ile değil ekonomik küçülme yani büyümesizlik ile sonuçlanacaktır (Missemer, 2018:498).

Aşırı gelişen ülkelerin ekonomik büyümelerini durdurma ve küçülme ihtiyacına yönelik bugünkü teorinin kökleri Nicholas Georgescu Roegen'in 1971 yılında gerçekleştirdiği çalışmalarına dayanmaktadır. Bu yönden bakıldığında Büyümesizlik Teorisinin 2000'li yıllardan önceki ilk vurgusu Georgescu Roegen tarafından gerçekleştirilmiştir. İlerleyen yıllardaki vurgu Roegen'in çalışmaları üzerinden devam etmektedir.

4.1.3. Serge Latouche'nin Görüşleri

Roma Kulübünün Ekonomik Büyümenin Sınırları Raporu'ndan ve Georgescu Roegen'in katkılarının ardından ortaya çıkan petrol krizinin etkisiyle birlikte Büyümesizlik Teorisine duyulan ilgi azalmış, ancak 2000'li yıllardan itibaren tekrar yankı bulmaya başlamıştır. Küçülme teriminin ortaya çıktığı Fransa'dan Batu Avrupa'ya ve daha sonra diğer ülkelere yayılmasındaki en büyük savunuculardan biri

Fransız düşünür Serge Latouche'dir. Serge Latouche'nin Büyümesizlik Teorisine sağladığı katkılar Büyümesizlik Teorisinin ikinci aşaması olarak kabul edilen 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir.

Serge Latouche'e göre küçülme, kalkınmaya yönelik radikal bir eleştiriye doğru ilerleyen ve yeni bir alternatif bulmak isteyenlerin bir araya geldiği bir pankarttır. Küçülme, Güney'de olduğu gibi Kuzey'de de neşeli, özerk ve ekonomik toplumların inşasına yönelik bir siyasi projedir. Günümüz ekonomisinde büyüme, ancak doğaya olan yükün ve maliyetin gelecek nesillere aktarılması şartıyla mümkün olabilmektedir (Latouche, 2007a: 2).

Latouche'e göre küçülme, kapitalist sistemin sermaye birikimi olarak anlaşılan ekonomik büyüme sürecine karşı çıkmaktadır. Büyümesizlik Teorisi doğa ile uyumlu bir iktisadi gelişme ve yapı, kültürel formasyon ve sisteme uygun bir politik düzen öngören ekolojik bir toplumsal projedir. Serge Latouche, Büyümesizlik Teorisinin öngördüğü bu toplumsal projeyi "kanaatkar bolluk toplumu" olarak adlandırmıştır. Toplumsal bir erdemle veya kanaatkarlıkla bireylerin gönüllü yetkinliği, ekonomik büyümeye bağlı olmayan daha farklı bir bolluğu ve refah sistemini hedefleyen küçülme toplumunun temelini oluşturmaktadır (Gürkan, 2019:22).

Latouche, küçülmeyi yalnızca bir kavram olarak değil aynı zamanda politik bir slogan olarak görmektedir. Bu politik slogan, sermaye sahiplerinin sınırsız kâr arayışı nedeniyle ekonomik büyümenin arttığını ve bunun çevre için geri dönülemez sonuçlara neden olduğunu söyleyerek ekonomik büyüme olgusundan vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Latouche, ekonomik büyümeyi bir dine benzetmiş ve bu dinin temel yapı taşlarının iktisat, büyüme, gelişme ve kalkınma olduğunun altını çizmiş, bu dinin terkedilmesi gerektiğini savunmuştur (Latouche, 2010:520).

Serge Latouche, uzmanların ekonomik büyüme ve çevre arasındaki çelişkilerin giderilmesi için sürdürülebilir kalkınmanın bir argümanı olan eko verimliliği ortaya attıklarını söylemektedir. Buradaki temel fikir, doğal kaynak kullanımının yoğunluğunu ve etkisini, gezegenin kabul edilen maksimum kapasitesiyle uyumlu bir noktaya ulaşana kadar aşamalı olarak azaltmaktır. Bu fikirle birlikte ekolojik verimlilikte iyileşmeler meydana gelmiştir. Fakat bu iyileşmeye aşırı büyüme eşlik etmiş ve insanların çevre üzerindeki genel etkisi daha da kötüleşmiştir. Büyüyen

toplumların artması eşitsizlik ve adaletsizliklerin de artmasına neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin sağladığı refah ise çoğu zaman yanıltıcıdır (Latouche, 2003).

Latouche'e göre ekonomik büyüme paradigmasına bağlı kalındığı sürece yeni teknolojiler bulunacak ve bu yeni teknolojiler daha fazla üretim ve tüketim yapılmasını teşvik edecektir. Bu durum ise daha fazla doğal kaynak kullanılması sonucunu doğuracaktır. Ekonomik büyümenin bu şekilde devam etmesi ise daha fazla atık üretimi anlamına gelmektedir (Turgut, 2014: 149).

Büyümesiz bir toplumun inşası için Latouche'e göre GSYH uygulamasından ve modern refah anlayışından vazgeçilmesi gerekmektedir. Büyümesiz toplum için ekonomik büyümenin yol açtığı olumsuz dışsallıklarla mücadele edilmeli ve gönüllü sadeliğe geçilmelidir (Latouche, 2010: 521).

Latouche, çok fazla şeye sahip olmak ve refah arasında ters bir ilişki olduğunu söylemektedir. Buna karşın küçülmek demek yalnızca GSYH'de kasti bir düşüş anlamına değil, büyümeme anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, üretim ve tüketim takıntısından vazgeçerek insan hayatının diğer ilişkisel boyutlarının yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir (D'Alisa vd, 2020: 46).

Serge Latouche'a göre büyümesizlik yalnızca enerji ve kaynak kullanımının ölçeğinin azaltılması ile ilgili değildir. Aynı zamanda ekonomizmden çıkışa yönelik genel bir projeye ilgilidir. Yani toplumsal tahayyülün sömürgeleştirilmesi ve kamusal tartışmaların ekonomik terimlerle dile getirilen yaygın söylemlerden kurtarılması ile ilgilidir (Kallis vd., 2018:296).

Büyümesizlik Teorisini savunanların ortak noktada bulunduğu görüş, Kuzeydeki büyümenin büyük bir oranda Güney'in sömürülmesinden kaynaklandığıdır. Serge Latouche, Kuzeydeki ekonomik büyümeden vazgeçilmesiyle Güney ülkelerinin de sömürge durumundan kurtulacağını savunmaktadır (Latouche, 2018: 146).

4.1.4. Schumacher ve Budist Ekonomi

Ernst Friedrich Schumacher, iktisadi alanda ortaya attığı küçük ve sürdürülebilir sistemlerle tanınmıştır. Modern iktisadi düşüncede çok uluslu şirketlerin, büyük kurumların, ekonomik büyümenin ve durmadan artan tüketimin bir ilerleme göstergesi olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Fakat bu modern iktisat

anlayışının çevresel tahribatı artırdığını, çalışma şartlarının insanları yıpratıldığını ve gezegene zarar verdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda ilk kez 1966'da yayınlanan *“Küçük Güzeldir, Önceliğı İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı”* isimli kitabında kendi deyimiyle “devliğe tapınmanın” neden olduğı çevresel ve insani tahribatı anlatmıştır. Bu devliğe tapınmadan çıkış için ise yerelleştirme düşüncesini savunmaktadır. Üretim, tüketim ve örgütlenme biçimlerinin yerel ve küçük yapılanmalarla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Akkuş, 2011: 133).

Schumacher'e göre, kapitalist toplumların ilk problemi üretim ile ilgilidir. Çünkü Sanayi Devrimi sonrasında bilimsel ve teknolojik ilerlemede görülen hızlı artış, insanların sınırsız bir güç yanılgısına kapılmasına neden olmuştur. Modern insan toplumları artık kendilerini doğanın bir parçası olarak değil, onun yöneticisi olarak görmeye başlamıştır. Bireyler, sermayeyi her ne kadar kendi kazanımları olarak görmek isteseler de sahip oldukları sermayenin büyük bir kısmı doğadan karşılanmaktadır. Bireyler doğal sermayeden aldıkları kaynaklarla birlikte üretim faaliyetlerini artırarak sermayelerini yükseltmektedir. Gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda doğa daha fazla sömürölür hale gelmektedir. Schumacher, modern insanların gelecekte gelir sorunundan ziyade doğal sermaye sorunuyla karşı karşıya kalacağını düşünmektedir (Akçakaya, 2022:38).

Schumacher'in vurgu yaptığı konulardan biri de barış ve sürekliliktir. Bireylerin gereksinimleri sonsuzdur ve bireyler bu gereksinimlere ulaşmak için günden güne daha fazla tüketim faaliyeti sergilemektedirler. Buna ek olarak kapitalist sistemde bireyler başka insanların tüketim alışkanlıklarına bakarak da kendilerine yeni tüketim alanları oluşturmaktadırlar. Bu nedenle tüketim artarak bireyler arasında kıskançlık ve aç gözlölüğe neden olmaktadır. Artan aç gözlölük, tüketimin giderek artmasına ve doğal kaynakların daha fazla tüketimine yol açmaktadır. Schumacher, tüm bunlardan dolayı bireylerin gezegende barış ve huzur içinde yaşamaları için tüketim alışkanlıklarının gözden geçirilmesinin gerekliliğı üzerinde durmaktadır. Schumacher'in eleştirdiğı bir diğer mesele ise bireylerin ekonomik büyümeye katkı sağlamayan her türlü üretim biçimini reddetmesidir. Kullanılan üretim tekniğı maksimum kazanç sağladığı müddetçe yayılma ve gelişme hakkına sahiptir. Tekniğın doğaya ve insana olan zararı bu kazanç karşısında önemli değildir. Para tüm değerlerin üzerinde tutulmaktadır. (Akçakaya, 2022:38).

Schumacher, “küçük güzeldir” söyleminin yanında Budist ekonomi anlayışını da geliştirmiştir. Gelir artışına, özellikle de fazla çalışmaya ve azalan doğal kaynaklara aşırı bağımlılık ile ilgili sorunları öngörmüştür. Schumacher, Budistlerin doğru seçim gereksiniminin, karakterin arınması ve özgürleşme amacı taşıyan bir Budist ekonomisinin varolduğu anlamına geldiğini savunmaktadır. Bu yolla Budist ekonomisini basit ve şiddet içermeyen temellere dayandırmaktadır. Schumacher, optimum tüketim modelinin minimum kaynak kullanımıyla maksimum refah olduğunu savunmaktadır. (Brown ve Zsolnai, 2018: 498).

Schumacher’e göre modern ekonomi, tüketimi tüm ekonomik faaliyetlerin odak noktası olarak görmektedir. Budist ekonomi anlayışında ise tüketim yalnızca bireylerin refahı ve mutluluğu için bir araçtır. Bireylerin amacı en az tüketimle maksimum refah ve mutluluğa ulaşmaktır. Budist ekonomi, uygarlığın özünü gereksinimlerin çoğaltılarak tüketimin artırılmasında değil, insan karakterinin arındırılmasında bulmaktadır. Budist ekonomi, kapitalist sistem gibi maddeci değildir. İnsanların kurtuluşuyla ilgilidir. Fakat, Budizm orta yolu hedeflediği için maddi refaha her zaman karşı çıkmamaktadır. Budist ekonomi, sade ve barışçıl olanın değil, servet tutkunluğunun ve aşırıcılığın karşısındadır (Schumacher, 2019:42).

Budist ekonomi anlayışı, görece düşük bir tüketim düzeyiyle, bireylerin baskı ve gerginlik altında kalmadan yaşamalarına ve yüksek bir doyum düzeyine ulaşmalarına vurgu yapmaktadır. Modern ekonomi, yaşam düzeyini tüketim miktarıyla ölçmektedir. Bir birey ne kadar fazla tüketiyorsa, yaşam düzeyi de o kadar yüksektir tezi savunulmaktadır. Fakat Budist ekonomi anlayışında tüketim yalnızca insanın refahı ve mutluluğu için bir araçtır. Amaç en az tüketim miktarı ile en yüksek refah ve mutluluğa ulaşmaktır (Schumacher, 2019: 43).

Schumacher’e göre, kıt kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için yerel kaynakların yerel ihtiyaçlar için üretilmesi gerekmektedir. Ekonomik ilerleme yalnızca kendi kendine yeterliliği elde etmek içindir. Çevresel sürdürülebilirlik açısından yenilenebilir kaynaklara dayanan bir toplum, yenilenemeyen kaynaklara bağımlı olan bir toplumdan daha kusursuzdur (Zinchenko ve Boichenko, 2022: 235).

Modern ekonomi anlayışı yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar arasında bir fark görmez. Modern ekonomi açısından tek ayırım birim başına düşmekte olan maliyettir. Tercih edilmesi gereken her zaman ucuz olandır. Diğer türlü seçim yapılırsa

bu gayri iktisadidir. Budist ekonomi anlayışında ise yenilenemez kaynaklar yalnızca zorunlu durumlarda dikkatli ve az miktarda kullanılmalıdır. Dünyadaki yenilenemez kaynaklar eşitsiz bir biçimde dağılmıştır ve miktarsal olarak sınırlı şekilde bulunmaktadır. Gittikçe artan şekilde yenilenemez kaynakların tüketilmesi doğaya karşı zorbalık eylemini ortaya çıkaracaktır (Schumacher, 2019:46).

Schumacher, kapitalist sistemin daha fazla ekonomik büyüme ve kâr elde etmeyi hedef olarak belirlediğini ve bunun doğa üzerinde yıkıcı etkilerinin bulunduğunu savunmaktadır. Bu nedenle doğanın sürdürülebilir yapısıyla uyumlu bir ekonomik model geliştirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu noktada Schumacher, Budist ekonomi anlayışının da yardımıyla kapitalist sistemin dayattığı ekonomik büyüme ve kâr elde etme arzusunun vazgeçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tarım ve hayvancılıkta sağlıklı üretim yöntemlerinin geliştirilmesini, toprak veriminin artırılmasını ve çevreye zarar vermeyen küçük ölçekli teknolojik gelişmelerle refah ve mutluluğun artırılması gerektiği üzerinde durmaktadır (Akçakaya, 2022: 38).

4.2. Büyümesizlik Teorisinin Temel Prensiplerinin Açıklanması

Modern ekonomik büyüme üretim, tüketim ve yatırımlarda artış sonucu meydana gelmektedir. Bu üç veride artışın meydana gelmesi enerji ve arazi kullanımının da artmasına neden olmaktadır. Tüm bunların sonucu olarak küresel ekonomik büyüme doğal kaynakların tükenmesine ve emisyonların artmasına neden olmaktadır. Özellikle zengin ekonomiler, küresel mal olarak ifade edilen çevresel kaynakları aşırı kullanarak diğer gelişen ülkelerin çevresel zarara maruz kalmasına sebebiyet vermektedir (Ataman, 2020: 99).

Ekonomik büyümenin hem sosyal refahı hem de çevreyi tehdit ediyor olması ana akım iktisat tarafından sürdürülebilir büyüme ve yeşil büyüme gibi kavramlarla gizlenmektedir. Ekonomik büyümeyi sağlamak için iktisadi faaliyetlerin artması sera gazı emisyonlarının da giderek daha tehlikeli bir seviyeye gelmesine neden olmaktadır. İktisadi sistemi besleyen ekonomik büyüme hedefi, ekolojik ve çevresel maliyetin göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Koçak ve Gökten, 2022: 21).

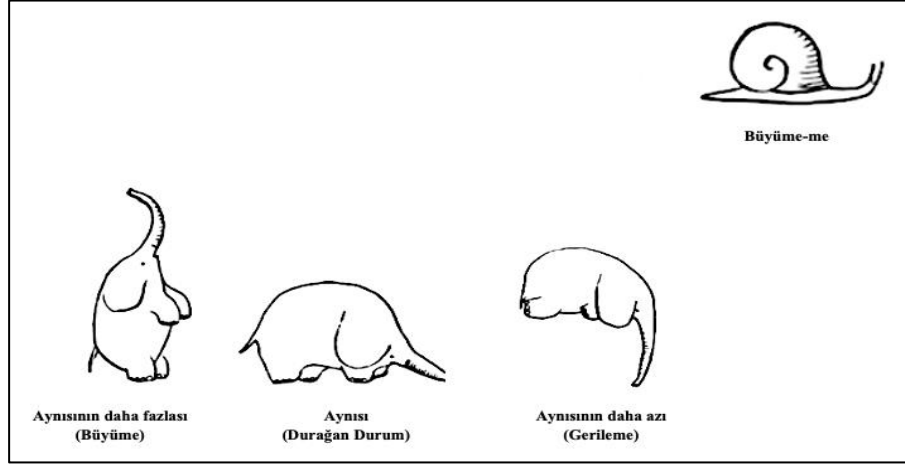
Büyümesizlik Teorisinin düşünsel kaynakları ve takipçilerinin söylemleri dolayısıyla basit bir temele oturtulması mümkün değildir. Fakat Büyümesizlik Teorisinin savunduğu en önemli tez; büyümenin ekolojik, ekonomik ve toplumsal

açından sürdürülemez olduğudur. Ekolojik açıdan bakıldığında dünya kaynaklarının sonuna gelindiği ve günümüz büyümeci politikalarıyla gezegen sınırlarının sürdürülemez olacağı savunulmaktadır. Ekonomik olarak bakıldığında, doğal kaynaklardaki azalış nedeniyle enerji fiyatlarının arttığı göze çarpmaktadır. Toplumsal olarak bakıldığında ise kaynaklara erişimin eşitsiz olması; bakım emeği gibi ücretsiz emeğin sömürüsü; fayda ve maliyetlerin eşitsiz dağılımı ve mutluluğun gelir elde etmekle doğru orantılı olmadığına dair çalışmalar ekonomik büyümenin savunulamaz olduğunu göstermektedir (Koyuncu ve Özar, 2017: 176).

İçinde bulunduğumuz ekonomilerin büyümesi, daha fazla kaynak tüketimi ve daha fazla atık üretimi anlamına gelmektedir (Turgut, 2014:149). Refah içinse asıl önemli olan insanların uzun, sağlıklı ve mutlu bir hayat sürdürmeleri için ihtiyaç duydukları kaynaklara erişim sağlayabiliyor olmalarıdır. Fakat bu noktada ekonomik büyüme ile refah arasında güçlü bir bağlantı bulunmamaktadır. Ekonomik büyüme doğrudan eşitsizlikleri azaltan ve istihdamı artıran bir etkiye sahip değildir. Bu durumda önemli olan gelirin ne kadar fazla olduğu değil, elde edilen gelirle ne kadar refah sağlandığıdır (Ataman, 2020: 99).

Büyümesizlik Teorisi, genel olarak üretim ve tüketimin adil bir şekilde azaltılması olarak tanımlanabilir. Büyümesizlik Teorisinde, ekonomik büyümeden vazgeçilmesinin, kısa ve uzun vadeli olarak yerel ve küresel düzeyde insan refahını artırırken, ekolojik koşulları da iyileştireceği düşünülmektedir (Schneider vd., 2010: 512).

Büyümesizlik, diğer bir ismiyle küçülme savunusu, daha küçük bir metabolizmaya sahip toplumları ifade etmektedir. Küçülmede amaç şu an yapılmakta olanın daha azını yapmak değildir. Teorideki amaç bir fili inceltmek değil, onu bir salyangoza dönüştürmektir (D'Alisa vd, 2020: 22). Büyümesizlik literatüründe karşımıza çıkan fil ve salyangoz, Büyümesizlik Teorisinin yeni bir dil yaratmak istediğinin simgesi olarak görülmektedir.

Şekil 4.2. Fil ve Salyangoz

Kaynak: Bärbara Castro Urío

Salyangozlar, kabuk yapılarına bir dizi genişleyen halka ekledikten sonra, kabuklarını inşa etmeyi aniden durdurmaktadırlar. Salyangozların ekledikleri bir halka kabuklarının boyutunu on altı kat artırmaktadır. Fakat inşaat faaliyeti durduktan sonra eklenen her halka salyangozun refahına ve iyiliğine katkı sağlamak yerine ona daha fazla ağırlık vererek yaşamını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle salyangozlar gereken en mantıklı zamanda büyüme faaliyetlerini durdurmaktadırlar. Kendi kapasitelerini aşmadan ve çevreye zarar vermeden yaşamaya devam etmektedirler (Yeşilyurt Gündüz, 2022:12).

Büyümesizlik, daha küçük ve yeni işlevlere hizmet eden bir metabolizmaya sahip olan bir toplumu ifade etmektedir. Küçülmeyi kabul etmiş bir toplumda her şey daha farklı olacaktır. Örnek verecek olursak: farklı toplumsal cinsiyet rolleri, enerjinin farklı biçim ve kullanımları, zamanın ücretsiz ve ücretli emek arasında farklı biçimde tahsisi. Büyümesizlik Teorisi ilk olarak ekonomik büyümenin eleştirisidir. İkinci olarak ekonomik büyümeyi tabulaştıran ve gerekliliğini savunan kapitalizmin bir eleştirisidir. Bunların yanı sıra GSYH yönteminin ve metalaşmanın da karşısında bulunmaktadır (D’Alisa vd, 2020: 22).

Feminist düşünce hareketi yıllar önce GSYH kavramını, ücretsiz ev emeği ve gönüllü çalışmayı içine almadığı için eleştirmeye başlamıştır. Büyümesizlik öğretisinde de GSYH kavramı eleştirilmektedir. Küçülme teorisinde amaç refahın, ekolojik sürdürülebilirliğin ve sosyal eşitliğin sağlanmasıdır. Bu durumda GSYH düşerken bile sosyo-çevresel iyileşmeler gerçekleşebilmektedir. Büyümesizlik Teorisi

GSYH'nin belirli bir doyum noktasının üzerinde mutluluk getirmediğini savunmaktadır (Schneider vd., 2010: 512).

GSYH büyümesi, insanların sahip olduğu fayda ve maliyetleri, işçilerin çalışma koşullarını görmezden gelmektedir. GSYH büyümesi, sadece ticari işlem değerleri üzerinde yoğunlaşarak yalnızca belirli piyasa işlemlerinin değerini ölçmektedir. Mal ve hizmet üretimi piyasaların etkinliği için bir ücret olarak görülürken, malları üretenlerin emeği yalnızca piyasada bir işlem olarak hesaba katılmaktadır (Durmuş, 2012:41).

GSYH hesaplamasında, eğer bir kadın çamaşırlarını evde kendi imkânları dâhilinde yıkarsa bu GSYH hesaplamasına dâhil edilmemektedir. Eğer bir ücret karşılığında bu kıyafetleri kuru temizleme faaliyetinde bulunan bir işletmede yıkatırsa, yıkattığı çamaşırlar GSYH hesaplamasına dâhil edilmektedir. Ayrıca GSYH kavramında iyi veya kötü olarak bir ayırım yapılmamaktadır. Bir bisiklet aldığınızda da bir alkol ürünü aldığınızda da GSYH'ye katkıda bulunmuş olmaktadır. Yine devletin eğitim harcaması GSYH'ye katkı sağlarken, bir işletmenin neden olduğu petrol sızıntısı dolayısıyla vergilendirilmesi de GSYH'ye katkı sağlamaktadır. GSYH kavramının diğer bir olumsuz özelliği de gelir dağılımında adaletle ilgili herhangi bir bilgi vermiyor olmasıdır. Bir ülkede kişi başına GSYH artsa dahi, eğer elde edilen ek gelirler üst gelir gruplarına gidiyorsa ortalama bir bireyin durumunda iyileşme gerçekleşmez (D'Alisa vd, 2020: 158).

Büyümesizlik Teorisinin temel hipotezlerinden biri GSYH büyümesinin gezegenin sınırlarıyla uyumlu bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği üzerinedir. Küresel ekonomilerin büyümeye devam etmesi halinde gezegenin ısısını 1,5 °C ve 2 °C arasında tutmak mümkün görünmemektedir (Hickel ve Kallis, 2020: 469).

Modern siyasi literatürde toplumsal eşitlik amaçları ekonomik büyüme ile eşleştirilmektedir. Fakat gelişmekte olmayan ülkeler için bu argümanın geçerli olmaması ekonomik büyümenin eleştirilmesine yol açmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik büyüme olarak ölçülmekte olan artan reel iktisadi faaliyetler, maddi yaşam standartlarının yükseltilmesi için bir koşul olarak görülmüştür. Bu dönemde yaşam standartları yükseltilmiş çünkü ekonomik büyüme artarken gelir düzeyleri de artmaya başlamıştır ve bu durum temel maddi haklara erişimi kolaylaştırırken ekonomik büyüme kavramını hükümetlerin çekirdek politikası olarak

dokunulmaz bir noktaya koymuştur. Fakat günümüzde artan kanıtlarla birlikte ekonomik büyümenin kişi başına GSYH'si 15.000 dolardan fazla olan toplumlarda yaşam kalitesinde bir artışa denk gelmediğini göstermektedir (Zhang vd., 2015: 57).

Büyümesizlik Teorisi, ekonomik büyümeyi eleştirirken, uygulanması planlanan çeşitli çözümler de sunmaktadır. Kapitalist sistemlerde, yoksullukla mücadelede ekonomik büyüme oldukça önemli görülmektedir. Ekonomik büyümenin artmasıyla birlikte yoksulluğun azalacağı üzerinde durulmaktadır. Fakat büyümeden elde edilen gelirin eşit dağılımı üzerinde durulmamaktadır. Büyümesizlik Teorisini savunanlara göre, eğer büyümeden vazgeçilip planlı ekonomik küçülmeye geçilirse yoksullukla mücadele için doğrudan uygulanması gereken çözümler bulunmaktadır. Mülkiyet ve vergi sistemlerinin sermayeyi yeniden dağıtacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. “Temel Gelir ve Azami Gelir” uygulaması da Büyümesizlik Teorisinin önerdiği uygulamalar arasında yer almaktadır. Temel gelir, bir ülkede yaşayan herkesin devletten periyodik bir şekilde, onurlu bir biçimde yaşamasına imkân sağlayacak kadar, ödeme almasını sağlayan gelirdir. Büyümesizliği savunanlara göre, doğru bir şekilde uygulanan temel gelir sistemi, yoksullukla mücadelede başarı sağlamasının yanı sıra insanlara bir mülkiyet hakkı sağlayacağından, onların pazarlık gücünü artırarak çalışma koşullarını da iyileştirebilecektir (D’Alisa vd, 2020: 209).

Doğa üzerindeki varsayılan egemenliğimiz bir yanılsamadır. Teknolojik yenilikler ne kadar akıllı olursa olsun, bunlar termodinamiğin yasalarına tabidir. Bu nedenle, büyümeye odaklı kapitalist bir ekonomi, kendisini doğadan tamamen ayırmaya çalışarak %100 döngüsel, hizmet odaklı ve atıksız bir varlık için boşuna çabalamaktadır. Bu takıntı, büyümeyen bir ekonomiyi hayal edememe kabiliyetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda hem metabolizmanın miktarı hem de kalitesi güvenli ekolojik ve gezegensel sınırlar içinde kalmalıdır. Bu sebeple, köklü farklı yollar arayışına girmemiz gerekmektedir. Alternatiflerden biri de Büyümesizlik Teorisidir (Rammelt, 2024: 5).

4.3. Büyümesizlik Teorisinin Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyümeyle

İlişkisi

1987’de yayımlanan Brundtland Raporu, çevre, büyüme ve eşitlik kavramlarını içinde barındıran sürdürülebilir kalkınma kavramını dünyaya tanıtmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla birlikte hem çevre hem de merkez ülkelerde

kaynak kullanımının azaltılması ve enerji altyapısının dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Fakat bunlar gerçekleştirilirken büyüme ve kalkınma politikalarından da ödün verilmemesi gerektiği belirtilmiştir (Işıkara, 2020: 103).

Sürdürülebilir kalkınma paradigması uzun bir süredir ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ilişki olduğu üzerinde durmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomi ile çevre arasında pozitif bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma paradigmasına göre çevresel tahribatı azaltmanın en iyi yolu ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Fakat büyüme odaklı çözümlerin başarılı olup olmayacağı konusunda herhangi bir uzlaşma yoktur. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik eleştirilerin başında, büyümeyle birlikte yüksek miktarda enerji kullanılacağı ve kaynak tüketimi gerçekleştirileceği ve bunun da çevresel bozulmayı artıracığı üzerinedir (Andreoni ve Galmarini, 2014: 78).

Ekonomik büyümeyi savunan yaklaşımlar, büyümenin gelir artışıyla birlikte refaha yol açacağını ve kalkınmayı sağlayacağını savunmaktadırlar. Bu nedenle kalkınmanın devamı için büyüme gerekli görülmektedir. Eğer büyüme yoksulluk oranlarını düşürüp, istihdamı artırıyorsa sürekli olarak devam edebilir düşüncesi üzerinde durulmaktadır (Cengiz, 2022: 199).

Büyümesizlik kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın yetersiz görülmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Büyümesizlik Teorisinde amaç, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak değil, planlı ekonomik küçülmeyi hayata geçirmektir (Ağaoğlu, 2023: 94).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı özü itibarıyla çevresel sorunlara çözüm bulmak amacıyla ortaya atılmıştır. Fakat Büyümesizlik Teorisinin savunucularına göre sürdürülebilir kalkınmanın asıl amacı sermaye birikimini sürdürmektir. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında önerilmekte olan politikalar çevre sorunlarından kâr elde etme üzerine kurulmuştur. Kâr oranlarını düşürecek ve sermaye birikimini olumsuz etkileyecek her uygulama göz ardı edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kapsamında yenilenebilir enerjiye geçme hedefi ise fosil yakıt üreticileri tarafından sekteye uğratılmakta veya karbon ticareti için araç olarak kullanılıp daha fazla çevresel zarara neden olmaktadır (Turgut, 2014: 158).

Büyümesizlik Teorisinde sürdürülebilir kalkınma paradigmasının aksine ekolojik sorunların ekonomik büyüme ile değil çevreci hareketlerle çözülebileceği üzerinde durulmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesiyle birlikte

kapitalist sistemin sürekli üretme ve tüketme döngüsü devam ederken çevresel hassasiyetlere de dikkat edilmesi öngörülmüş fakat istenilen sonuca ulaşamamıştır. Ekonomik büyüme devam ederken, bunun neden olduğu çevresel tahribat çoğu zaman görmezden gelinmiştir.

Büyümesizlik Teorisi savunucularına göre ekonomik büyüme kavramı sürdürülebilir kalkınma olarak maskelenmiş olsa dahi, yine de sosyal ve ekolojik açıdan bir çöküşe neden olacaktır. Bu nedenle farklı sosyal değerleri teşvik ederek, muhtemelen ortaya çıkacak olan zorunlu bir küçülmeye uyum sağlamak daha iyi olacaktır. Böylelikle refah içinde yaşamının bir yolu bulunabilecektir (Martínez-Alier vd., 2010: 1745).

Ekonomik büyüme gerçekleşirken, karbon salınımlarının daha yavaş bir şekilde büyümesi veya büyümemesi Yeşil Büyüme Teorisinin temelini oluşturmaktadır. Fakat Yeşil Büyüme esas olarak toplumsal ilişkileri ve yapısal değişimleri görmezden gelerek yalnızca teknolojik bir çözüme odaklanmaktadır. Yeşil büyüme paradigması, teknolojinin gelişerek daha yeşil bir hale geleceği üzerinde durmaktadır. Fakat büyüyen bir ekonomi her zaman daha fazla enerji tüketmektedir. Bu enerjilerin bir kısmı yenilenebilir yeşil enerjilerden meydana gelse dahi bir kısmı fosil yakıtlardan sağlanmaktadır. Bu nedenle yalnızca teknolojik gelişmenin ekolojik sorunlara çözüm olacağını düşünmek Büyümesizlik Teorisinin savunucuları tarafından anlamsız karşılanmaktadır (Işıkkara, 2020: 104).

Yeşil büyüme paradigmasında öncelikli olan ekonomik büyüme kavramıdır. Yeşil büyüme gerçekleştirilirken çevreyi korumak esas alınmaktadır. Fakat Büyümesizlik Teorisinde eşitlik, refah ve doğanın korunması için ekonominin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Büyümesizlik Teorisinde üretimi ve tüketimi azaltarak gezegen sınırları içinde kalmak hedeflenmektedir (Ağaoğlu, 2023: 94).

Yeşil büyüme; ekonomik kriz, kısa vadeli işsizlik, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve kaynakların tükenmesi gibi sorunlara karşı çözüm önerisi olarak ortaya atılmış bir kavramdır. Yeşil büyüme kavramının ortaya çıkışı Yeşil Keynesçilik ve Yeşil Yeni Anlaşma gibi önerilerinde ortaya çıkmasına neden olarak hükümetlerin odak noktası haline gelmiştir. Fakat büyümesizlik savunucularına göre yeşil büyüme hedefleri yeşil hayaller anlamına gelmektedir. Yeşil büyümenin hedeflediği yenilenebilir enerji sistemlerine geçiş, sanıldığı kadar kolay ve büyümeyi destekleyici

bir nitelik taşımamaktadır. Öncelikli olarak yenilenebilir enerjinin enerji yatırımına olan enerji ve mali getirisi, fosil yakıtların enerji ve mali getirisinden daha düşüktür. Bu nedenle tamamen yenilenebilir enerjiye geçmiş bir ekonomide muhtemelen ekonomik büyüme gerileyecektir. Diğer taraftan yeşil mal ve hizmetlerin öngörülen olumlu etkisi, ekolojik olarak verimli teknolojilerden elde edilen gelirlerin büyüyen ekonomilerde başka alanlarda daha fazla tüketime neden olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Böyle bir durumda Jevons Paradoksu'nun (geri tepme) meydana gelme ihtimali yüksektir (Schneider vd., 2010:516).

Jevons Paradoksu, İngiliz iktisatçı W. Stanley Jevons tarafından geliştirilmiştir. Teknolojik gelişmelerin kullanılan kaynağın verimliliğini artırdığını, bu nedenle de kullanılan kaynağın tüketiminde azalma değil artma meydana geldiğini öne sürmüştür. Paradoksa göre, daha fazla tüketilen kaynak çevreye daha fazla kirlilik bırakmaktadır. Jevons, enerji verimliliğinin artmasının bir sonucu olarak ele alınan üretim düzeyi için eskisine kıyasla daha az kaynak kullanılmaktadır. Verimli olan enerji kaynağının maliyeti düşeceğinden, bu enerji kaynağına yönelen talepte de artış meydana gelecektir. Jevons'un bu örneğinden hareketle enerji verimliliğindeki artışın enerji kullanımı daha da artırdığı sonucuna varılabilmektedir. Örnek olarak, buharlı makinelerin icat edilmesi sonucu kömür kullanımı azalmamış aksine artmıştır (Başol, 2018: 78). Paradokstan da hareketle, Büyümesizlik Teorisini savunanlara göre, yeşil büyüme algısı yalnızca ekonomik büyümenin devamı için oluşturulmuş bir mekanizmadır. Zira yapılan yeşil yatırımlar çevreye verilen zararı azaltmamaktadır. Ekonomik büyümenin devamı, daha fazla üretim ve tüketim faaliyetlerinden geçeceği için gezegen için zararlı bulunmaktadır.

Büyümesizlik Teorisi savunucularına göre, ekonomik büyüme kavramı hem sosyal refahı hem de çevreyi tehdit etmektedir ve yeşil büyüme ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlarla hükümetlerin büyüme arzularının önündeki engeller perdelenmektedir. Daha fazla büyüme isteği için kaynaklara olan talep giderek artmakta ve bu durum sera gazı emisyonlarında artışa neden olarak küresel ısınmayı tetiklemektedir. Bu anlamda Büyümesizlik Teorisi yeşil büyüme kavramına karşı çıkmaktadır (Koçak ve Gökten, 2022: 21).

4.4. Büyümesizlik Teorisinin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Açıdan İncelenmesi

Büyümesizlik Teorisinin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan incelenmesine neden olacak birçok yönü bulunmaktadır. Teori, bu yönleriyle literatüre katkıda bulunarak nasıl uygulanması gerektiğini aydınlatmaktadır.

Ekonomik açıdan Büyümesizlik Teorisinin incelenmesine bakıldığında, anaakım ekonomik büyüme kavramında her yıl tüm sektörlerin hangi alana hizmet ettiğine bakılmaksızın büyümesinin esas alındığı görülmektedir. Fakat ekonomik olarak Büyümesizlik Teorisinde hangi sektörlerin büyümesi gerektiği, hangi sektörlerin yeterince büyük olduğu ve en önemlisi hangi sektörlerin gereğinden fazla büyük olduğu ve küçültülmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Örneğin yenilebilir enerji ve kamu hizmetleri alanındaki üretimlerin büyümesi gerekmektedir. Teoride amaç, ekolojik ve toplumsal olarak yıkıcı üretim alanlarının küçültülmesidir. Daha çok ekonominin insan açısından yararlı alanlarını korumak ve geliştirmek esas alınmaktadır (Ataman, 2020:99).

Modern ekonomik teori, yenilenebilir ve yenilenemez maddeler arasında bir ayrım gözetmez, modern ekonomideki tek ayrım eş değer birim başına düşmekte olan göreceli maliyettir. En ucuz girdi maliyetiyle en yüksek kârı elde etmek hedeflenmektedir. Bu nedenle elde edilen kârın kömür üretiminden veya petrol üretiminden kaynaklanması, modern ekonomi teorisinde herhangi bir fark teşkil etmemektedir. Fakat büyümesizlik savunucularından Schumacher'in öne sürdüğü Budist ekonomi anlayışında durum böyle değildir. Yenilenemez kaynaklar ancak başka kaynaklar bulunamadığında son çare olarak kullanılabilir. Bu açıdan bakıldığında Schumacher, ekonomik sistemin dönüştürülmesi üzerinde durmaktadır. Buna ek olarak yine ekonomik sistemde var olan yenilenemez kaynakların da (kömür, petrol ve doğalgaz gibi) yerküre üzerinde eşitsiz dağıldığı ve miktarsal olarak sınırlı olduğu, gittikçe artan kaynak tüketiminin doğaya karşı zorbalık olduğunu ve insanlar içinde eşitsizlik meydana getirdiğini savunmaktadır (Schumacher, 2019:54).

Ekonomi konusundaki kritik nokta, büyümekte olan bir ekonominin, ekonomik istikrar için gerekli olup olmadığıdır. Yani istikrarlı bir büyüme için ekonominin büyümesine gerek olup olmadığıdır (Jackson, 2021: 54). Büyümesizlik Teorisi, ekonomiyi güvenli, adil ve hakkaniyetli bir biçimde tüm canlılar dünyasıyla dengeli bir hale getirmeyi hedeflemektedir. Aşırı kaynak ve enerji kullanımının planlı bir

şekilde azaltılması üzerinde durmaktadır. Büyümesizlik Teorisi ilk olarak ekonominin tüm sektörlerinin sürekli büyümesi gerektiği inancına karşı çıkmaktadır. Bunun yerine hangi sektörlerin gerçekten büyümesi gerektiği ve hangi sektörlerin gerçekten küçülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Hickel, 2021: 50). Jason Hickel’e göre:

“Ekonominin belli insan ihtiyaçlarını karşılamak yerine kâr azamileştirmesini sağlamak üzere kurgulanmış kısımlarını, örneğin ürünlerin belli bir zaman içinde bozulması için başvuru planlı eskitmeyi, insanların duygularını manipüle edip bizi sahip olduklarımızın yetersiz olduğuna ikna etmekte kullanılan reklamcılık stratejilerini ortadan kaldırabiliriz. İnsanları gereksiz işlerin yükünden kurtararak ve haftalık çalışma saatlerini azaltarak tam istihdam sağlayabilir, geliri ve varlığı daha adil bir şekilde dağıtabilir, kapsayıcı sağlık hizmetleri, eğitim ve uygun fiyatlı barınma gibi kamusal varlıklara daha fazla yatırım yapabiliriz (Hickel, 2021: 50).”

Büyümesizlik Teorisi, sürdürülebilir kalkınmada olduğu gibi sorunların yeşil ve çevreci yatırımlarla çözülemeyeceğini savunmaktadır. Bunun aksine sorunların temelinde büyümenin ve büyümeye dayalı tüketim ekonomisinin olduğunu söylemektedir. Büyümesizlik Teorisi bu düşünce yapısından vazgeçmektir. Zannedildiği üzere dünya ekonomilerinin genel bir şekilde ölçek küçültmesinden değil, sektörel ve coğrafi bazda seçici bir şekilde hayata geçirilecek bir küçülmeden bahsedilmektedir. Büyümesizlik Teorisinde, doğal kaynakların tükenmesi dolayısıyla enerji fiyatlarında meydana gelen artış özellikle kriz dönemlerine referans ile birlikte efektif talep ve yatırım seçenekleri oluşturmada yaşanan zorluklar ve teknolojik yeniliklerin azalması gibi nedenlerden ötürü gelişmiş ekonomilerde büyümenin sonuna gelindiği düşünülmektedir. Bu nedenle ülkelerin ekonomik büyüme tutkusundan vazgeçerek planlı ekonomik küçülmeye geçmeleri gerektiği savunulmaktadır (Koyuncu ve Özar, 2017: 3).

Genel olarak kapitalist ekonomilerde ekonomik büyüme sağlanması gelişme, yenilik ve kalkınma gibi olgularla bağlantı olarak anlatılırken, küçülme ise azalma, düşüş, gerileme ve işsizlik gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Fakat son zamanlarda birçok bilim insanı ve sosyolog kapitalist büyümenin eşitsizliğe, sosyal adaletsizliğe ve iklim krizine çözüm bulamadığını belirtmektedir (Yeşilyurt Gündüz, 2022:12).

Büyümesizlik Teorisi, yapıtaşları gereği bir sosyal hareket olarak kabul edilmektedir. Temel olarak sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve çevre gibi konulara odaklanmaktadır. Küresel ekonomik büyüme ise çevresel tahribata ve sosyal eşitsizliklere neden olmaktadır. Büyümesizlik Teorisi yalnızca ekonomik yapıyı

değiştirmek üzerinde durmamakta aynı zamanda sosyal adalet gibi konularda da çözümler sunmaktadır. Büyümesizlik Teorisine göre, sosyal alan ekonomik büyümeden daha çok politika tercihi ile alakalıdır. Örnek vermek gerekirse Portekiz, GSYH yönünden ABD'nin yüzde 65 gerisinde yer almaktadır. Fakat sosyal göstergeler olarak önemli ölçüde ABD'nin önünde bulunmaktadır (Ataman, 2020: 99).

Büyümesizlik Teorisi, sosyal açıdan eşitsiz bir durumda olan grupları veya bölgeleri de korumaktadır. Büyümesizlik Teorisine göre yoksul kesimler hala büyümeye ihtiyaç duyabilirler. Fakat maliyetlerini başka bir bölgeye dışsallaştıran bir işletme, sektör, bölge veya ülkenin büyümesi sürdürülebilir değildir. Büyümesizlik Teorisinde amaç, ekolojik sürdürülebilirlik ve sosyal adaletin peşinden gitmektir. Genel olarak GSYH büyümesinde yakalanamayan niteliksel farklılıklar, GSYH'nin düşmesine rağmen sosyo-çevresel iyileşmelere izin verebilmektedir. Yine Büyümesizlik Teorisi sosyal açıdan önemli olan mutluluk kavramının da GSYH büyümesi ile sağlanamayacağını ifade etmektedir. GSYH'nin kişi başına mutlulukla belirli ihtiyaçların karşılanmasından sonraki seviyelerde bir korelasyon göstermediği ifade edilmektedir. Yine feminist hareket, GSYH kavramının dışında bırakılan ücretsiz ev emeği ve gönüllü işlere günümüz büyüme paradigmasında değeri verilmediği üzerinde durmaktadır (Schneider vd., 2010: 512).

Büyümesizlik Teorisinin sosyal açıdan üzerinde durduğu diğeri bir konu da Güneyde adaletin sağlanmasıdır. Burada Güney ülkeleri olarak kastedilmekte olan ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan daha az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler genel olarak düşük gelir düzeylerine, yetersiz sağlık hizmetlerine, sınırlı altyapı hizmetlerine ve düşük eğitim imkânlarına sahiptirler. Güney ülkeleri genel olarak Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerinden meydana gelmektedir. Güney ülkelere atıf verilirken coğrafi konum değil, sosyo-ekonomik durum göz önünde bulundurulmaktadır.

Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki eşitsiz ticaret ve iklim değışikliği ile mücadele de kullanılan önemli kavramlardan biri ekolojik borçtur. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, fosil yakıtlara dayalı sanayi sistemleri ve doğal kaynakları sorumsuzca kullanmaları ile iklim değışikliği konusunda büyük bir sorumluluğa sahip bulunmaktadır. Gelişmiş Kuzey ülkelerinin, gelişmekte olan Güney ülkelere yönelik sergiledikleri enerji sömürleri ekolojik borç kavramı altında ele alınmaktadır. Ekolojik borç, Kuzey ülkelerinin fosil yakıt kaynaklı büyüme ve kalkınma stratejileri

sonucunda atmosfere gönderdikleri sera gazı miktarı üzerinden hesaplanmaktadır (Cantürk, 2022:83). Kuzey ülkeleri yoksul ülkelerin doğal kaynaklarını aşırı biçimde kullanmaktadırlar. Parasal karşılık olarak ekolojik borç kavramı karşımıza çıksa dahi asıl yapılması gereken çevrenin söz konusu yoksul ülkelerde sosyal ve ekonomik gelişim aracı olarak kullanılması ve bunun adil ve sürdürülebilir bir biçimde hayata geçirilebilmesidir (Şahinöz, 2019: 95).

Büyümesizlik Teorisi düşünürleri çevresel adalet ve ekolojik borç gibi kavramlara büyük önem vermektedirler. Sosyal açıdan da ülkeler arası adaletin sağlanması açısından bu konu oldukça önemli bulunmaktadır. Küçülme Okulu, planlı iktisadi daralma programının bir parçası olarak merkez kapitalist Kuzey ülkelerinin kişi başına tüketim, enerji kullanımı ve salım düzeylerinin oldukça yüksek olduğu ve bunları azaltılması gerektiği üzerinde durmaktadır (Işıkara, 2020: 107).

Büyümesizlik Teorisinde sosyal olarak ulaşılmak istenen adil bir gelir dağılımı, tam istihdam ve demokrasidir. İnsanların refahı için önemli olan uzun ve sağlıklı bir hayat sürebilmektir. Bu anlamda ekonomik büyüme ve insan refahı arasında çok güçlü bir bağ bulunmamaktadır. Ekonomik büyüme eşitsizliklerin doğrudan azalmasına fayda sağlayamazken buna ek olarak her zaman istihdamı da artırmamaktadır. Günümüz dünyasında nüfusun %60'ı hala en temel mallara dahi erişim sağlayamamaktadır. Bu açıdan incelendiğinde önemli olan gelirin kendisi değil, bu gelirle ne kadar refah elde edilebildiğidir. Büyümesizlik Teorisini savunanlara göre önemli olan büyüme değil insan ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ekonomiler öncelikli olarak refahın artmasını sağlayacak adımlar atmalıdırlar. Bunlara örnek olarak: eğitim, sağlık, mutluluk ve yaşam memnuniyeti gibi kavramlar gösterilebilmektedir (Ataman, 2020: 99).

Büyümesizlik Teorisinin çevreyle olan ilişkisine gelindiğinde ise temel konulardan birinin ekolojik sürdürülebilirlik olduğu göze çarpmaktadır. Çevre tahribatı geçmişten günümüze kadar süregelen bir kavramdır. Sanayi devrimi öncesi dönemde insanların neden olduğu çevre tahribatı sınırlı kalırken, bu tarihten itibaren giderek artmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle ABD, Kanada ve Avrupa'da meydana gelen ekonomik büyümenin etkisiyle çevresel tahribat ortaya çıkmış ve büyümenin bir yan etkisi olarak literatürde kendine yer bulmaya başlamıştır. Zaman içinde çevre hareketleri ve bunun yanı sıra sosyal bilimlerdeki eleştiriler,

çevresel tahribatın yalnızca ekonomik büyümenin yan etkisi olmadığı, bilhassa bunun büyümeden kaynaklandığını dile getirmeye başlamıştır (Yeşilyurt Gündüz, 2022:12).

Büyümesizlik Teorisinde, sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik değil ekonomik sürdürülebilirliği hedef aldığı düşünülmektedir. Sürekli daha fazla üretim ve tüketime dayalı olan kapitalist sistemi değiştirmeden çevresel tahribatın gerilemeyeceği üzerinde durulmaktadır. Büyümesizlik Teorisine göre çevresel tahribatın çözümü yalnızca köklü bir toplumsal dönüşümle birlikte kapitalist sistemin dayattığı sürekli üretim ve tüketim ortamından çıkarak mümkün olmaktadır (Yazgan, 2018: 102).

Küçülmeciler, ekonomik büyümenin çevresel olarak sürdürülemez olduğunu düşünmektedirler. Büyümesizlik hareketi, artan eko-verimlilikten kaynaklanan faydaların Jevons Paradoksu veya geri sekme etkileriyle etkisiz hale gelebileceği üzerinde durmaktadır (D’Alisa vd, 2020: 65). Büyümeyi savunanlara göre ise ekolojik hedeflere ulaşma konusunda ekonomik büyüme elzem bulunmaktadır. Ekonomik büyüme ölçeği artırırken aynı zamanda teknolojik verimliliği de artırmaktadır. Ekolojik sınırları aşmamak için yapılması gereken ise verimlilik artışının ölçek artışından hızlı olmasıdır. Fakat büyümecilerin bu savunusu tarihsel anlamda bir başarı gösterememiştir. Küresel kaynak ve emisyon kullanımı gün geçtikçe artışı sürdürmektedir. Zaman zaman gelişmiş ülkelerin karbon emisyonlarında görülen azalma ya hesap hatalarından ya da sınır ötesi ticaret gibi olgulardan kaynaklanmaktadır (Jackson, 2021: 106).

Çevresel bozulma ve iklim değişikliği konusunda her yıl çeşitli araştırmalarda bulunan ve bu anlamda hem literatüre hem de iklim değişikliği ile mücadele konusunda atılacak adımlara yol göstermekte olan çeşitli kuruluş ve araştırmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve görüşleriyle literatüre katkıda bulunan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change), kısaltılmış haliyle IPCC’dir. IPCC raporları genel düzlemde her yıl yayımlanmaktadır ve iklim değişikliğinin gidişatı hakkında bilgi vermektedir. 2023 yılına dair hazırlanan raporda da yine iklim değişikliği ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

İnsan faaliyetleri özellikle sera gazı salınımı yoluyla, 1850-1900 yıllarını kapsayan döneme göre küresel yüzey sıcaklığının 2011-2020 yılları arasında 1,1°C artmasına neden olmuştur. Küresel sera gazı emisyonları artmaya devam ederken

enerji ve arazi kullanımında meydana gelen artış, yaşam tarzlarındaki değişim ve bölgesel üretim ve tüketim kalıpları, ülkeler içinde ve arasında tarihsel olarak eşitsiz bir biçimde dağılarak iklim değişikliğine olumsuz katkılarda bulunmuştur. Atmosfer, okyanus, kriyosfer ve biyosferde yaygın ve hızlı değişiklikler meydana gelmiştir. İnsan kaynaklı iklim değişikliği, dünya çapında her bölgede birçok hava ve iklim olayını etkilemeye başlamıştır. Yaşanan bu durumlar doğaya ve insanlara yaygın ve ilişkili olumsuz etkiler bırakmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında iklim değişikliğine en az katkıda bulunan topluluklar, orantısız bir şekilde iklim değişikliğinden kaynaklı kayıplardan en çok etkilenen topluluklardır (Lee vd., 2024:5).

IPCC'nin 2023 yılına ilişkin yayınladığı rapora göre yaklaşık olarak 3.3 ila 3.6 milyar insan, iklim değişikliğine son derece duyarlı bölgelerde yaşamaktadır. İnsan ve ekosistem kırılganlığı birbirine bağımlıdır. Gelişme konusunda engelleri ve kırılganlıkları olan bölgeler, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden daha fazla etkilenmektedir. Son yıllarda artmakta olan hava ve aşırı iklim olayları milyonlarca insanı akut gıda güvensizliğine maruz bırakmış ve temiz suya erişim olanaklarını kısıtlamıştır. En olumsuz etkiler Güney ülkeleri olarak adlandırılan Afrika, Asya, Küçük Ada ülkeleri ve az gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Bunun yanı sıra yerli halklar, küçük ölçekli gıda üreticileri ve düşük gelirli hane halkları iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine en çok maruz kalan kesimler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010 ile 2020 yılları arasında sel, kuraklık ve fırtınalardan kaynaklanan insan ölümleri, saydığımız duyarlı bölgelerde, çok düşük kırılganlık gösteren bölgelere göre 15 kat daha yüksek olmuştur (Lee vd., 2024:6).

İklim değişikliği arttıkça gıdaya erişim konusunda çeşitli sorunlar meydana gelmeye başlamıştır. Bu anlamda Minnesota Üniversitesi Çevre Enstitüsü'nde yapılan bir araştırmada iklim değişikliğinin birçok yerde gıda verimliliğini etkilediği gözlemlenmiştir. Araştırmaya göre iklim değişikliği özellikle temel gıda maddeleri arasında yer alan buğday ve pirinç gibi ürünlerin küresel düzeydeki üretimini azaltmaktadır. İklim değişikliği küresel düzeyde pirinç verimini yılda %0,3 ve buğday verimini %0,9 azaltmaktadır. Ayrıca çalışmada iklim değişikliğinin en üst 10 küresel ürün için tüketilebilir gıda kalorilerini yılda yaklaşık %1 azalttığı gözlemlenmiştir. Bu yılda yaklaşık 35 trilyon kaloriye denk gelmektedir. İklim değişikliğinden kaynaklı tüketilebilir gıda kalorilerindeki azalmalar, yetersiz beslenmeye, çocuk gelişiminde

gerilemeye ve atofiyeye, gıda eksikliği dolayısıyla beş yaş altı çocuklarda ölüm oranlarının yükselmesine neden olmaktadır (Ray, 2019).

Normal şartlar altında iklim değişikliğinden kaynaklanan gıda sorunları, dünyanın başka bölgelerinden fazla ürünlerle giderilebilmektedir. Fakat iklim değişikliği birden fazla kıtada aynı anda meydana geldiğinde küresel bir kıtlık sorununa neden olabilmektedir. IPCC'ye göre 2°C'nin üzerinde yaşanacak bir ısınma dünya çapında besin tedarik zincirlerinde kalıcı sorunlara neden olacaktır. Gıda yetersizliğine ek olarak ısınan hava ile birlikte yükselen deniz seviyeleri de tehlikeli noktaya ulaşabilir. Sıcaklık 2°C ile sınırlansa dahi, deniz seviyesinin yüzyılın sonuna doğru 30 ile 90 cm arasında yükseleceği öngörülmektedir. Bu, kıyı bölgelerinde yaşayan sayısız insanın yer değiştirmek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir (Hickel, 2020: 33).

IPCC raporlarından da anlaşılabileceği gibi, iklim krizine bağlı oluşacak göç sonucu, kentlerde yaşam alanları daralabilir, sağlık hizmetlerine erişim kısıtlanabilir ve salgın hastalıkların görülme ihtimali artabilir. Buna ek olarak göçün gerçekleştiği bölgelerde gıda yetersizliği gibi durumlarda ortaya çıkabilecektir.

IPCC'nin 2023 yılı için yayınlamış olduğu rapora göre küresel ısınma yakın gelecekte (2021-2040) artan karbondioksit emisyonları nedeniyle devam edecektir. Yakın gelecekte çok düşük sera gazı emisyonları senaryosunda dahi yerkürenin 1,5°C'ye ulaşma olasılığı çok yüksektir ve daha fazla emisyon miktarlarıyla bu sınırın aşılması kuvvetle muhtemeldir. Değerlendirilen sera gazı emisyon senaryolarına göre 2081-2100 için ısınma tahminleri en iyi ihtimalle 1.4°C, en kötü ihtimalle ise 4.4°C'dir. Günümüzde düşük emisyonlu teknolojilerin benimsenmesi çoğu gelişmekte olan ülkede, özellikle en az gelişmiş olanlarda, kısmen sınırlı finansman, teknoloji geliştirme ve transferi ve kapasite nedeniyle geride kalmaktadır (Lee vd., 2024:14).

Büyümesizlik Teorisi savunucuları yukarıda belirtilen tüm bu iklim krizi sorunlarının temelinde kapitalizm ve ekonomik büyüme arzusunun büyük oranda etkili olduğunu savunmaktadırlar. Sanayi devrimi sonrasında dünya ülkelerinde artan ekonomik büyüme hedefi dolayısıyla üretim ve tüketim miktarlarındaki artış doğanın giderek daha fazla kullanılmasına ve zararlı atıkların doğaya bırakılmasına neden olmuştur.

4.5. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Görüşler

Büyümesizlik Teorisine yönelik literatürde birçok olumlu görüş bulunmaktadır. Buna ek olarak literatüre kısmen yeni kazandırılmış bir kavram olmasından ötürü birçok eleştiriye de maruz bırakılmıştır. Bu bölümde Büyümesizlik Teorisine yönelik olumlu görüşlerden bahsedildikten sonra olumsuz görüşlere de yer verilecektir.

4.5.1. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Olumlu Görüşler

Büyümesizlik Teorisi, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan birçok alanda eşitliği, adaleti ve uyum içinde yaşamayı temel prensip haline getirmesinden ötürü özellikle taraftarları tarafından birçok olumlu görüşe sahiptir. İklim krizinin etkilerinin bu denli hissedildiği günümüz dünyasında, özellikle çevreciler ve iklim aktivistleri tarafından büyük ilgi gören bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. “Daha küçüğü ile daha sade bir hayat yaşama” prensibinin nesiller boyunca insanların huzur ve mutluluk içinde yaşamasına yardımcı olabileceği inancı Büyümesizlik Teorisinin motor gücüdür diyebiliriz.

Büyümesizlik Teorisinin son dönem savucularından olan Hickel, dünyayı küçülmenin kurtaracağını söylemektedir. Ekonominin tüm sektörlerinin sürekli olarak büyümesine dair irrasyonel bir inancın hâkim olduğunu ve sorgusuz sualsiz tüm sektörlerde ekonomik büyüme istemenin gereksiz olduğunu savunmaktadır. Hickel’e göre, hangi sektörlerin hangi oranda büyümesi gerektiği konusunda keskin bir ayrım yapılması gerekmektedir. Gereksiz kaynak çıkartımı ve üretim faaliyetlerini azaltarak hayal edilen bir küçülme ekonomisini hayata geçirebileceğimiz üzerinde durmaktadır. Küçülmeyi savunmak dünyaya bakış açımızı değiştirmek anlamına gelmektedir. Hem iklim hem de eşitlik yönünden birlikte ve uyum içinde yaşayabilmek için ekonomik büyümeden vazgeçmek önemli bir adımdır (Hickel, 2020: 52).

Yine Hickel’e göre: daha kısa çalışma saatleri, istihdam garantisi ve yurttaşlık geliri ile yüksek ücretler sağlanabilir. Kamusal alanlarda reklam yasağı ile caddeler müşterek alanlar olarak geri kazanılabilir ve reklamların zararlı etkilerinden korunabiliriz. Çitlemelere son verilip müşterekler artırılarak ve gelirin adil dağıtılmasıyla, insanlar güvenli ve yüksek gelire sahip olabilirler. Daha az çalışarak ve gereksiz üretimden kaçınarak, tüketim baskısı azalır. İnsanlar boş zamanlarında eğlenebilir, sevdikleriyle vakit geçirebilir, sağlıklı yemekler yapabilir, komşularıyla

etkileşime girebilir ve yeni beceriler geliştirebilirler. Bu, gereksiz tüketim tarzlarını azaltır. Rekabetçilik azalır, ekonomi daha az üretir ama daha azına ihtiyaç duyulur. Ekonomi küçülebilir ama kamusal zenginlik artar, herkesin refahı ve yaşam kalitesi iyileşir. Bu bolluk, ekonomik büyümenin panzehiri olur (Hickel, 2019: 66).

Ataman'a göre, 2019 yılında ortaya çıkan pandemi dönemiyle birlikte, birçok tüketim kalemi olmadan yaşanabildiği ve kapanma döneminde doğanın kendini yenileyebildiği ortaya çıkmıştır. Bu durum ekonomik büyümenin insanların ihtiyacı olduğu seviyeye indirilebileceği yönünde bir kanıt teşkil etmektedir. Büyümesizlik Teorisi, bir yandan gereksiz kaynak ve enerji tüketimini azaltırken bir yandan da refah ve sosyal sonuçları iyileştirmektedir. Büyümesizlik Teorisi, eşitsizliklerin yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Sürekli ve sınırsız olarak ekonomik büyümeyi savunanların aksine yalın ve dayanışmacı bir ekonomi modelini temsil etmektedir. Kapitalist düzende her şeyin ekonomik büyümeye endekslenmesinin aksine Büyümesizlik Teorisi, demokrasi, adalet, mutluluk ve paylaşım gibi sosyal hedeflere odaklanmaktadır (Ataman, 2020: 106).

Yeşilyurt'a göre, Büyümesizlik Teorisinin içinde bulunduğu hareket küresel refahı, iyiliği hedeflemektedir. İnsan, doğa ve bakım emeği arasındaki ilişkiyi yeniden kurarak, gözlerin yeniden bakım emeği ve bakım emeği konusunda eşitlik sağlama alanına çevrilmesini sağlamaktadır. Yeşilyurt'a göre hayata geçirilecek küçülme, kesinlikle feminist olmalıdır ve cinsiyet eşitliği konusunda ilerleme sağlamalıdır. Ekonomik büyümeden vazgeçilmesi yeni bir medeniyet oluşturulması anlamına gelmektedir. Bu yeni medeniyet, daha kısa çalışma saatleri, boş zaman, sosyal ve sanatsal bir yaşam anlamına gelmektedir (Yeşilyurt Gündüz, 2022: 15).

Serge Latouche'ye göre küçülme, sınır tanımadan ihtiyaç ve ürün yaratmanın şeytani çemberinden ve bu ürün yaratmadan kaynaklanan sürekli tatminsizlik halinden kurtulmanın ve bunu takiben bireycilikten gelen günümüzde hâkim olan egoizmi hafifletmenin etkili bir yoludur. Latouche'ye göre, tüketimci bolluğun düzgün bir şekilde işleyişi genele yayılmış bir memnuniyetsizliğe dayanmaktadır. Bunun tam tersine Büyümesizlik Teorisi, insanlığın mutlululuğunu, kanaatkâr bir bolluğa erişmek için özsınırlama ile gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Latouche, 2018: 26).

D'Alisa, büyümesizlik toerisinin öncelikle büyüme ideolojisinin radikal bir eleştirisi olduğunu söylemektedir. Büyümenin "iyi hissetmek için daha fazlasına

ihtiyacımız var” düşüncesi üzerine yerleştirildiğini savunmaktadır. Bu düşüncenin ise batı kültüründe bireyciliği desteklediği ve kapitalist sosyo-ekonomik güçlerin genişlemesini mümkün kıldığını söylemektedir. D’Alisa, büyümenin ekolojik olarak sürdürülemez, toplumsal olarak adaletsiz, eşitsiz ve kültürel olarak yıkıcı olduğunu düşünmektedir. Fakat Büyümesizlik Teorisi, yalnızca ekonomik büyümeden vazgeçilmesi üzerinde durmamaktadır; ekolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel birçok alanda gelişmeyi hedeflemektedir (D’Alisa, 2019:2).

Kallis, Kostakis, Lange, Muraca, Paulson ve Schemelzer kaleme aldıkları Research on Degrowth isimli makalede, Büyümesizlik Teorisinin bir eylem veya aktivist araştırma programı olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre teorinin ortaya çıkmasıyla birlikte, büyümenin neden bu kadar hegemonik bir hale geldiği gibi sorular daha düşünülebilir ve sorgulanabilir hale gelmiştir. Büyümesizlik, kapitalist sistemde rahatsız edici sorular sorabilmesi yönünden dahi değerli bulunmaktadır (Kallis vd., 2018:309).

Kallis’e göre Büyümesizlik Teorisine geçişin küresel olması gerekmektedir. Çünkü günümüz dünyasında yaygın olan neoliberal rejim, küresel bağımlılıkla birlikte bir ülkenin küçülmeyi tek başına hayata geçirmesini imkânsız kılmaktadır. Yalnızca bir ülkenin ekonomisini küçültmesi durumu, kaynak fiyatlarında küresel azalma meydana getirebilir. Böylesi bir durum başka ülkelerde tüketimde artış meydana getirebilir. Bu nedenledir ki uygulanacak politikaların küresel olması gerekmektedir (Kallis, 2015:5).

Dengler ve Strunk, son yıllarda ortaya atılan yeşil büyüme gibi kavramların ekolojik haksızlıkları hafifletmek yerine artırdığını ileri sürmektedir. Büyümesizlik ise sürdürülebilir, seçici bir şekilde küçülmenin çevresel haksızlıkların hafifletilmesi üzerine inşa edilmiştir. Büyümesizlik Teorisi, toplumu bakım tarafında yeniden merkezileştirmeyi amaçlayarak cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Büyümesizlik, iş paylaşımı, cinsiyet eşitliği ve çevresel adalet gibi konulara vurgu yaparak bunlara yönelik politikalar geliştirilmesi konusunda teşvik edici bir mekanizma niteliği oluşturmaktadır (Dengler ve Strunk, 2017:179).

4.5.2. Büyümesizlik Teorisine Yönelik Olumsuz Görüşler

Işıkkara’ya göre Büyümesizlik Teorisini savunanlar kapitalist üretimi doğrudan hedef almaksızın büyüme tahayyülünü sorunsallaştırma yoluna gitmektedirler. Fakat

büyümeyen bir kapitalist ekonomi ne kadar anlamsız ise kapitalizmin temeli olan mülkiyet ilişkilerini altüst etmeden, piyasa mekanizmasının ve kâr arayışının yerine üretim örgütlenmesi işlevini üstlenecek farklı araç ve süreçler yerleştirmeden kapitalizmin ötesine geçileceğini savunmak da o kadar anlamsızdır. Bir üretim tarzı olan kapitalizm yalnızca sonuçları bastırılarak küçülmeyle aşılamaz (Işıkara, 2021:116).

Turgut'un Büyümesizlik Teorisiyle ilgili araştırmada küçülmeyi eleştirenlerin ekonomik büyüme olmadan iş fırsatlarını yaratılamayacağı, küçülmenin işsizliğine neden olacağı üzerinde durdukları belirtilmiştir (Turgut, 2014: 153).

Schwartzman, küçülme teorisini destekleyen akademisyenlerden bazılarının savunduğu enerji tüketiminin azaltılması gerektiği düşüncesine karşı çıkarak bunun bir kitlesel intihar reçetesi olduğunu savunmaktadır. Enerji tüketimindeki azalmanın insanları mevcut durumdan daha fazla enerji yoksulluğuna sürükleyeceğini ve iklim uyumu ve iklim krizinin hafiflemesi için gerekli olan rüzgâr ve güneş enerjisi gibi enerji kaynaklarının oluşturulmasını engelleyeceğini düşünmektedir. Bu durumun ise 1.5°C küresel ısınma hedefinde kalmayı imkansız hale getireceği üzerinde durmaktadır (Schwarthzman, 2020: 22).

Büyümesizlik savunucuları gelişmiş ülkelerin GSYH miktarını azaltmasının ekolojik yıkımla mücadele konusunda etkili olacağını düşündüğünü vurgulamaktadır. Naudé ise günümüzde karbondioksit emisyonlarının çoğunun gelişmekte olan ülkelere geldiğini, gelişmiş ülkelerin karbondioksit emisyonlarını azaltmasıyla sorunun çözülemeyeceğini savunmaktadır. Yine çoğu büyümesizliği savunan düşünürün söylediği, güney ülkelerinin küçülmeden muaf bırakılması konusunu da Kuzey ülkelerinin bu durumu kullanarak Güney ülkelerini daha kirletici hale getirebileceği yönünden eleştirmektedir (Naudé, 2023).

Tunny, ekonomik büyümeden vazgeçme fikrinin günümüz dünyasında hayata geçirilmesi için bir neden olmadığını savunmaktadır. Gerçek hayatta hiçbir hükümetin küçülmeyi hedeflemeyeceği ve sevmeyeceği üzerinde durmaktadır. Küçülmenin gezegenin içinde bulunduğu sınırlarla ilgili bize bilgi verdiğini fakat teknolojik ilerlemedeki geçmiş performansımıza ters düştüğünü ve karamsar bir şekilde felaket tellallığı yaptığını savunmaktadır (Tunny, 2023:8).

Van Den Berg, Büyümesizlik Teorisinin tüketimin azaltılması konusundaki görüşlerini ütöpik bulmaktadır. Ona göre, tüketicilerin önemli bir bölümü günümüz dünyasında insanların alışlagelmiş tüketim alışkanlıklarından vazgeçmesi pek mümkün değildir. Alışveriş merkezlerine, televizyonlara, yollara ve havaalanlarına bakıldığında tüketim azaltımı konusunda küresel düzeyde halkların pek istekli olmayacağı üzerinde durmaktadır. Ortalama tüketiciden modern yaşamın lükslerinden vazgeçmesini istemek gerçekçi değildir ve Van Den Berg bunun adil olduğu konusunda da şüphelidir (Van Den Berg, 2010: 883).

Fotopoulos, küçülmeyi, kapitalist sistemin içinde bulunduğu krizi yalnızca ekolojik açıdan değerlendirdiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Ayrıca Büyümesizlik Teorisinin yeterince sınıf vurgusu yapmadığını savunmaktadır. Büyümesizlik Teorisinin iklim krizini gezegenin ortak sorunu olarak görmesi de Fotopoulos'un başka bir eleştirdiği noktadır. Çünkü ona göre büyük oranda büyümenin sebep olduğu çevresel krizin etkileri en çok alt gelir gruplarında görülmektedir. Ayrıca, Kuzey'deki bazı ülkelerin Büyümesizlik Teorisini kabul etmelerinin bir sonucu olarak uluslararası şirketler yatırımlarını buradan alarak başka konumlara yönlendirecekler ve Büyümesizlik Teorisini kabul etmemek için ellerinden geleni yapacaklardır (Fotopoulos, 2007:10).

Phillps, küçülmeyi batıya bir kemer sıkma politikası uygulatmak istediği gerekçesiyle eleştirmektedir. Buna ek olarak küçülmeyi özgürlüğün ve ilerlemenin önünde bir engel olarak görmektedir (Phillps, 2019).

Foster, ekonomik büyümenin, günümüzde iklim krizinin ana itici gücü olduğunu kabul etmiştir. Fakat, büyüme toplumunu devirme fikri tüm tarihsel perspektifi kaybetmek ve sosyal bilimlere görmezden gelmektir. Ayrıca Foster'a göre çok düşük kişi başına gelire sahip Güney ülkeleri küçülmeyi karşılayamazlar. Düşük gelire sahip Güney ülkeleri ancak su, gıda, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi gerçek ihtiyaçlara yönlendirilmiş sürdürülebilir kalkınma türünden yararlanabilirler (Foster, 2011:32).

Serge Latouche, *"Kanaatkar Bolluk Toplumuna Doğru, Küçülme Üzerinde Yanlış Yorumlar ve Tartışmalar"* isimli kitabında geniş çaplı bir biçimde Büyümesizlik Teorisine dair eleştirileri ele almıştır ve bunlara yönelik cevaplar üretmiştir. Kitaptan da anlaşılacağı üzere Büyümesizlik Teorisi literatürde, yanlış bir

temele dayandırıldığı, işsizlik oluşturulacağı, demokrasi ile uyumsuz olduğu, bilime ve ilerlemeye karşı olduğu gibi birçok konu başlığı üzerinden eleştirilmektedir (Latouche, 2018: 39-113).

Büyümesizlik Teorisi, literatürde özellikle 2008 sonrası olarak değerlendirilen ikinci yükselme döneminde oldukça ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. Mevcut kapitalist düzene oldukça ters bir bakış açısı sunması nedeniyle de eleştirilerin ve olumsuz görüşlerin de merkezinde yer almaktadır. Teorinin nasıl uygulanacağı ve ne sonuçlar meydana getireceği konusunda yeterince örneğin bulunmaması bu tartışmaların oluşmasında birinci neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. BÜYÜMESİZLİK TEORİSİNİN TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELENMESİ

5.1. Türkiye'nin Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma Açısından İncelenmesi

Türkiye ekonomisinde genel olarak dalgalı ve istikrarsız bir büyüme senaryosu göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisi bazı dönemlerde yüksek büyüme oranları gösterirken, özellikle kriz dönemlerinin oluşmasıyla birlikte negatif büyüme oranlarına da sahip olmuştur (Sungur, 2015: 247).

Türkiye ekonomisinde, Cumhuriyetin kurulmasından bu yana ekonomik büyümenin sosyal ve ekonomik açıdan tüm sorunları çözeceğine dair yaygın bir inanış hâkimdir. Ekonomide modernleşmeye, büyümeye ve kalkınmaya duyulan arzu ekonomik ve toplumsal farklılıkların ortaya çıkmasını ve farklı taleplerin oluşması yönündeki istekleri bastırmaktadır. Bu şekilde doğaya ve kamu mülkiyetine el konulmasına yönelik faaliyetler modernizasyon çevrevesinde kabul görerek, ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik bir hayran kitlesinin oluşmasına neden olmaktadır (Koyuncu ve Özar, 2017: 14).

Türkiye'nin ekonomik büyümesi genel olarak ithalat, işsizlik oranı, kredi hacmi, faiz oranları, enflasyon ve döviz kuru gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Türkiye ekonomisinde büyüme genellikle ithalata bağlı olarak şekillenmektedir. İthalatta yüksek değerlerin görülmesi genel olarak kredi hacminde de artışa yol açarak ekonomik büyümede artış meydana getirmektedir. Yine döviz kurunun ve enflasyonun düşük seviyelerde seyretmesi de Türkiye ekonomisinde büyümeyi artıran etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Bağcı ve Hoş, 2021: 200). Bu kapsamda enflasyonun ortaya çıkmadığı, döviz fiyatlarında artış yaşanmadığı ve ithalat anlamında pozitif bir yılın sonunda Türkiye ekonomisi büyümüş olmaktadır. Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik büyüme, birçok açıdan siyasetçiler ve ekonomistler tarafından pozitif olarak algılanmaktadır. Fakat genel olarak ekonomik büyümenin neden kaynaklandığı, hangi kesimlere fayda sağladığı ve hangi alanları olumsuz etkilediği üzerinde durulmamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma açısından Türkiye'ye baktığımızda, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir alanını oluşturan çevresel kavramlara Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planıyla birlikte 1973-1977 yılları arasında değinildiği görülmektedir. Bu kalkınma planında, çevre sorunlarının kalkınmaya ayrılan fonları azaltmadan çözülmesi için adımlar atılması gerektiği esası üzerinde durulmuştur. Türkiye,

sürdürülebilir kalkınmaya yönelik geçmiş yıllardan günümüze gelinceye kadar birçok politika önerisinde bulunmuştur fakat gerçekleştirmek konusunda geride kalmıştır. Çeşitli gelişmeler yaşansa da uzun dönemli bir politika önerisi geliştirilememiştir. Türkiye'nin enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımından ziyade yenilenemez enerjilerin kullanılmasına yöneliktir. Genel olarak küresel düzeyde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de düşük karbonlu enerji sistemlerine geçilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir (Bolayır ve Eroğlu, 2024: 12).

Özellikle Türkiye ekonomisinde son yıllarda ekonomik büyüme diğer tüm hedeflerin önüne koyulmuştur. Gelir dağılımında adalet, enflasyonla ve iklim krizi ile mücadele gibi konular ikinci plana atılmaktadır. Son yıllarda gözlemlenen yüksek enflasyon oranları gelir dağılımında adaletin giderek daha fazla bozulmasına neden olmuştur. Fakat yine de ekonomik büyüme enflasyonla mücadeleye tercih edilmektedir (Eğilmez, 2022).

Ülke ekonomisi büyürken eğer refah azalma eğilimi gösteriyorsa, bu durum “yoksullaştıran büyüme” olarak adlandırılmaktadır. Son yıllarda yapılan bazı çalışmalar Türkiye'nin de yoksullaştıran büyüme yaşadığını ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisinin üretim yapısı incelendiğinde ithal hammadde ve ara mallarına yüksek miktarda ihtiyaç duyulduğu göze çarpmaktadır. İhracat yapılabilmesi için öncelikli olarak hammadde ithalatı yapılması gerekmektedir. İthalat söz konusu olduğunda döviz kurlarındaki dalgalanmalar da etkili olmaktadır. Son yıllarda döviz kurlarında yaşanan artış hammadde ithalatında zorluklara neden olarak üretim sürecini olumsuz etkilemiştir. Son yıllarda ayrıca ekonomik büyüme artmasına rağmen kişi başına gelirlerde azalış meydana gelmiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde yoksullaştıran büyüme görülmesine neden olmuştur (Çelik vd., 2023: 76).

Türkiye, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından incelendiğinde küresel anlamda birçok ülkede olduğu gibi kapitalist sistemle uyum içinde ilerleme göstermektedir. Ekonomik büyüme kavramı ülke içinde gelir dağılımında adalet, sosyal eşitlik ve iklim değişikliği ile mücadele gibi kavramların önünde tutulmaktadır. Ekonomik büyüme birincil hedef haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlar genel olarak refah artışı ve iklim değişikliği gibi kavramlar merkeze alındığında Büyümesizlik Teorisi açıdan yetersiz görülmektedir.

5.1.1. Türkiye'nin Büyüme Verilerinin İncelenmesi

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1999 yılından başlayarak büyüme verileri incelenmiştir. Görüldüğü üzere 1999, 2001, 2008-2009 krizlerinin yaşandığı yıllarda büyüme oranları sıfırın altında seyretmiştir.

Yıllar	Büyüme Oranları	Yıllar	Büyüme Oranları
1999	-3,4	2011	11,0
2000	6,6	2012	4,8
2001	-6,0	2013	8,5
2002	6,4	2014	5,2
2003	5,6	2015	6,1
2004	9,6	2016	3,2
2005	9,0	2017	7,4
2006	7,1	2018	3,0
2007	5,0	2019	0,8
2008	0,8	2020	1,9
2009	-4,7	2021	11,4
2010	8,5	2022	5,5
2023	4,5		

Tablo 5.1. Türkiye'nin Yıllara Göre Büyüme Oranları (1999-2023)

Kaynak: SBB ve TÜİK

Türkiye'nin istatiksel olarak verilen yıllarda büyüme oranları genel olarak değerlendirildiğinde kriz ve küresel salgının etkisi dışında pozitif büyüme oranları gösterdiği görülmektedir. 2001 krizi sonrasında Türkiye çeşitli IMF programlarını hayata geçirerek dışardan gelecek sermaye girişlerine yönelmiştir. Bu yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi yabancı sermaye girişine bağımlı hale gelmiş ve sermaye girişinin azaldığı yıllarda büyüme oranları bundan negatif şekilde etkilenmiştir.

Dönem dönem sermaye girişlerinde yaşanan istikrarsızlıklar ve büyümenin yapısal özellikleri emeğin milli gelirden aldığı payın düşmesine neden olmuştur (Yöyen, 2023: 291).

Yıllara göre bakıldığında, ekonomik büyüme oranlarında olağandışı durumların dışında yükselme olmasına rağmen, gelir dağılımında adalet gibi konularda bozulmalar meydana gelmiştir. Özellikle son yıllarda enflasyonun yüksek seyri ve yaşanan siyasal sorunlar nedeniyle ekonomik büyüme artmasına rağmen refah seviyeleri düşük seyretmiştir.

Dünya genelinde küresel ekonomik büyümede artış meydana geldiğinde, elde edilen büyümeden zenginler yararlanmaktadır çünkü ekonomik büyüme arttığında zenginlerinde gelirleri artmaktadır (Durmuş, 2021: 106). Türkiye’de en yüksek gelir grubunda bulunan %20’lik kesimin en düşük gelir grubunda bulunan %20’lik kesime oranı olarak hesaplanan P80/P20 oranı 2023 yılında bir önceki yıla oranla 0,5 artarak 8,4 olmuş, gelirden en fazla pay alan %10’luk kesimin gelirden en az pay alan %10’unun elde ettiği gelire oranı bir önceki yıla göre 0,8 artarak 15,0 olmuştur. Gelir dağılımı göstergelerinden olan gini katsayısı ise 0,018 artarak 0,433 olmuştur (TÜİK, 2024). (Gini katsayısının sıfıra yaklaşması, gelir dağılımında adalet olduğunu gösterirken, 1’e yaklaşması ise gelir dağılımının bozulduğunu göstermektedir).

Ekonomik büyüme verileri gelir dağılımı verileriyle paralel olarak incelendiğinde Türkiye’de son yıllarda dalgalı da olsa büyümenin pozitif yönde ilerlediği görülmektedir. Fakat gelir dağılımı istatistikleri ekonomik büyümenin gelir dağılımı üzerinde pozitif bir etki yaratamadığını göstermektedir.

5.1.2. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, Rio’da 1992 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan sonra sürdürülebilir kalkınma kavramını ele almaya ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini planlarına ve politikalarına eklemeye başlamıştır. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden yoksullukla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği, erişilebilir ve temiz enerji, eşitsizliklerin azaltılması ve iklim eylemi hedefleri üzerinde durulacaktır. Rio+ 20 İstedğimiz Gelecek Raporu Hedeflerinde belirtilen amaçlara ulaşmak Türkiye için oldukça önemlidir. Bunlardan ilki ve en önemlilerinden biri yoksulluğun ortadan kaldırılmasıdır.

5.1.2.1. Türkiye’de yoksulluğun incelenmesi

TÜİK verilerine göre hesaplanan sürekli yoksulluk oranı eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin yüzde 60’ına göre son yıl ve önceki üç yılı kapsayacak şekilde dört yıllık panel veri analizi kullanılarak hesaplanmaktadır. Böylelikle önceki üç yıldan en az ikisinde de yoksul olan bireyleri görmemize olanak sağlamaktadır (TÜİK, 2024).

Yıllar	Sürekli Yoksulluk Oranı
2019	12,7
2020	13,7
2021	13,8
2022	14,0
2023	12,3

Tablo 5.2. Yıllara Göre Sürekli Yoksulluk Oranı ve Bir Önceki Yıla Göre Fark %, (2019-2023)

Kaynak: TÜİK, 2024

Yukarıdaki tablodan hareketle 2019 yılından başlayarak 2022 yılına kadar sürekli yoksulluk oranında artış olduğu görülmektedir. 2023 yılında ise sürekli yoksulluk oranında sayısal olarak bir azalış görülmüştür. Fakat TR63 bölgesinde bulunan Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye’de, 2023 yılında meydana gelen depremten dolayı alan çalışması yapılamadığı için bu oranın 12,3’e düşmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle 2023 yılında yapılan anket çalışması gözardı edildiğinde Türkiye’de sürekli yoksulluk oranında artış meydana geldiğini söylemek mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden bugüne kadar yoksullukla mücadelede çeşitli politikalar uygulamaktadır. Fakat veriler incelendiğinde yoksulluk oranlarının yüksek olduğu ve birçok kişinin yoksullukla mücadele ettiği görülmektedir. Türk-İş’in yayınladığı Mayıs 2024 açlık ve yoksulluk sınırına bakıldığında, 2024 Mayıs ayında yoksulluk sınırının 61.789, açlık sınırının ise 18.969 olduğu görülmektedir (Türk-İş, 2024). 2024 yılı asgari ücret tutarı ise 17.002 Türk

lirasıdır (ÇSGB, 2023). Bu açıdan bakıldığında uygulanan asgari ücret tarifesinin 2024 Mayıs ayından itibaren açıkl sınırının altında kaldığı görülmektedir.

5.1.2.2. Türkiye’de sağlık, kaliteli yaşam ve nitelikli eğitim konularının incelenmesi

Sürdürülebilir kalkınma planlarında sağlık açısından en önem verilen konular arasında çocuk ölüm oranlarının azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele ön plandadır. Türkiye’de 2023 yılı itibariyle nüfusun %26’sını çocuklar oluşturmaktadır (TÜİK, 2024). Türkiye’de 5 yaş altı çocuk ölüm oranı 2021 yılında her canlı 1000 doğumdan 11,3 olarak gerçekleşirken, 2022 yılında bu oran 11,2’ye düşmüştür. Bebek ölüm oranı ise 2021 yılında 9,3 iken, 2022 yılında 9,2’ye düşmüştür (UNICEF, 2023).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde, 2030 yılına kadar anne ölüm oranlarının 100.000 kişide 70’in altına kadar azaltılması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için ise her yıl ortalama %7,5 oranında bir azalma gerekmektedir (Soysal vd., 2022:5). Türkiye’de ise anne ölüm oranı 2021 yılında %13 iken, 2022 yılında 12,6’ya gerilemiştir (SBSGM, 2023:1).

HIV/AIDS bulaşma oranı dünyada 2000-2013 yılları arasında %30 oranında azalmıştır. Türkiye açısından incelendiğinde, 2019 yılında HIV/AIDS sayısının 4,298 olduğu bu sayının 2022 yılında 5,710’a çıktığı görülmektedir (TCSB, 2023:2).

Türkiye’de sağlık harcamalarının çoğu kamu tarafından karşılandığından, bireylerin hastaneye gitme imkânları daha fazla olmaktadır. Bu nedenle hastalıkların teşhisi ve durdurulması konusunda erken önlem alınma imkânı doğmaktadır. Küresel düzeyde günümüz insanının bilinçlenmesi de HIV/AIDS, sıtma ve Kovid-19 gibi hastalıkların bulaş riskini azaltmaktadır. Ekonomik olarak gelişmişlik seviyeleri düşük olan Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde ise hala sıtma gibi hastalıklarla mücadele ön plandadır.

Türkiye’de kaliteli yaşamı incelemek için değerlendirilebilecek en iyi göstergelerden biri OECD’nin Daha İyi Yaşam Endeksi’dir. Endekste 41 ülke bulunmaktadır. Mevcut yaşam kalitesi, maddi yaşam koşulları ve refahın sürdürülebilirliği başlıkları altında ülkelerin refah düzeyleri belirlenmektedir. Daha İyi Yaşam Endeksi’nde belirtilen genel yaşam memnuniyetinde OECD ortalaması 6,7 iken Türkiye’de ortalama 4,9 puandır (OECD, 2023).

Sürdürülebilir kalkınma için nitelikli eğitim konusunda, 2030 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ücretsiz, kaliteli ve hakkaniyetli bir ilköğretim ve ortaöğretimini tamamlamaları hedeflenmiştir. Buna ek olarak çocukların her konuda duyarlı yetiştirilmesi için adımlar atılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bunlara örnek olarak insan hakları, cinsiyet eşitliği, barış ve şiddete başvurmama kültürünün geliştirilmesi verilebilir (UN, 2024). Türkiye’de 2000 yılından bu yana okullaşma oranı yükselmiştir. 2000 yılında okullaşma oranı kızlarda %39,2, erkeklerde %48,5 iken 2021 yılında bu oran iki katından daha fazla artarak kızlarda %87,8, erkeklerde %88 olmuştur (Can ve Sezer, 2022: 65).

Can ve Sezer’in 2022 yılında yaptığı araştırmanın sonucuna göre: Türkiye’de eğitim yatırımları, yıllara göre artış göstermiş ve niceliksel olarak iyileşme gerçekleşmiştir. Fakat uluslararası sınavlar ve ilkokuldan üniversiteye kadar geçişlerde yapılan sınavların sonuçları, mesleki eğitimlerin istihdam yaratmada yetersiz kalmaları ve mevcut işsizler arasında yükseköğretim mezunlarının sayısının fazla olması eğitim yatırımlarında gerçekleşen niceliksel artışların nitelik olarak yetersiz kaldığını göstermiştir (Can ve Sezer, 2022: 67). Son yıllarda meydana gelen sürekli müfredat ve sınav sistemleri değişiminin de eğitimin kalitesinin azalmasında büyük bir etkisi bulunmaktadır.

PISA (Program for International Student Assessment), OECD tarafından gerçekleştirilen ve 15 yaşın altındaki çocukların okuma, fen bilimleri ve matematik gibi alanlardaki becerilerini ölçen bir programdır. Dünya genelinde eğitim sistemlerinin ne kadar etkili olduğunu göstermek için yapılmaktadır. PISA 2022 Raporu’na katılan 37 OECD ülkesinde Türkiye’nin yeri şöyledir: Okuma becerileri alanında 456 puanla 30. sırada, fen bilimleri alanında 476 puanla 29. sırada ve matematik alanında 453 puanla 32. sırada yer almıştır. PISA’ya göre Türkiye’de her on öğrenciden üçü okulda kendini yalnız, dışlanmış ve okula ait değilmiş gibi hissetmektedir. Türkiye’de öğrencilerin %18’i kendilerini okula giderken güvende hissetmediklerini belirtmiştir. Bu oran OECD ülkelerinde ortama %8 olması yönünde Türkiye’de oldukça yüksektir. Türkiye’de ekonomik açıdan avantajlı öğrenciler dezavantajlı öğrencilere göre matematikte 82 puan daha ilerdedir. Bu durum eğitim fırsatlarındaki eşitsizliğin öğrencilerin başarılarını olumsuz etkilediğinin göstergesidir (OECD, 2023).

5.1.2.3. Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğinin incelenmesi

Toplumsal cinsiyet eşitliğine bakıldığında, Türkiye’de kadınların istihdam oranının erkeklerin yarısından daha az olduğu görülmektedir. Buna ek olarak cinsiyetler arası ücret veya kazanç farklı tüm eğitim düzeylerinde erkekler lehine gerçekleşmektedir. Hanehalkı İşgücü Araştırmasına göre 2022 yılında 15 yaş üstü nüfusun istihdam oranının %47,5 olmuş, bu oran kadınlarda %30,4, erkeklerde ise %65,0 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024).

Son yıllarda kadınların sosyo-kültürel alanda bilinçlenmesinin de etkisiyle birlikte, çeşitli alanlara katılımlarında artış meydana gelmiştir. En tepeden bir örnek olarak meclisteki kadın milletvekili oranlarına bakacak olursak, meclisteki kadın milletvekili oranı 2007 yılında %9,1 iken, 2023 yılında bu oran %19,9 olmuştur. Fakat sayısal olarak bakıldığında 2023 yılında mecliste 481 erkek milletvekili, 119 kadın milletvekili olduğu görülmektedir. Yani mecliste bulunan milletvekillerinin yaklaşık olarak yalnızca 5’te 1’i kadındır. Bu sayı erkeklere oranla hala eşitlik düzeyinde kendini göstermemektedir (TÜİK, 2024).

2023 yılında yapılan son milletvekili seçimlerinde AK Parti’den seçilen milletvekillerinin 218’i erkek, 50’si kadındır. Cumhuriyet Halk Partisi’nde 139 erkek, 30 kadın; İyi Parti’de 38 erkek, 5 kadın; Milliyetçi Hareket Partisi’nde 46 erkek, 4 kadın; Türkiye İşçi Partisi’nde 3 erkek, 1 kadın; Yeşil Sol Parti’de 32 erkek, 29 kadın ve Yeniden Refah Partisi’nde yalnızca 5 erkek milletvekili bulunmaktadır (YSK, 2023). Bu veriler, Türkiye’de siyasi partilerde kadınların temsiline erkekler göre oldukça düşük olduğunun bir göstergesidir. Kadınların karar alma mekanizmasındaki bu düşük temsil oranları, Türkiye’de cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğinin bir kanıtıdır.

Kadınların diğer alanlarda temsiline bakacak olursak, 2023 yılında kadın büyükelçi oranı %27,2’dir. Bu oran, diplomatik görevlerde kadınların yaklaşık olarak dörtte bir oranında temsil edildiğini göstermektedir. Yükseköğretimde görevli profesörler içinde kadın profesörlerin oranı %33,3 ve yönetici pozisyonlarında çalışan kadın oranı %20,7’dir (TÜİK, 2023). Genel olarak incelenen bu veriler kadınların bu alanlarda temsil oranlarının artırılması gerektiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Mevcut Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde yalnızca bir bakan kadındır ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı olarak görev yapmaktadır. Türkiye’de kadınların parlamentoda diğer ülkelere kıyasla daha erken temsil edilme şansına kavuştuğu düşünülürse kadın milletvekili ve bakan oranlarının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak ise toplumsal değer yargılarından geçmişten günümüze gelen düşüncede kadınların ikincil aktör olarak görülmesi gösterilebilir (Kısa vd., 2023: 840).

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinden biri de eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Türkiye, gelir eşitliği konusunda Gini Katsayısı olarak 0.433 ile 1’e yaklaştırmaya devam etmektedir (TÜİK, 2024). Oranın 1’e yaklaşması gelir dağılımının adaletsiz olduğunu göstermektedir. Küresel bir sorun olarak karşımıza çıkan gelir eşitsizliği, cinsiyet etnik köken ayırt edilmeksizin herkesin ekonomik ve sosyal alana katılımı ile giderilebilecek bir sorundur. Bu anlamda Türkiye’nin büyüme verilerinin incelendiği bölümde de bahsedildiği üzere, sürdürülebilir kalkınma politikalarında yer alan eşitsizliklerin azaltılması konusu üzerinde yeterince durulmadığı ve en zenginle en fakir arasındaki farkın giderek açıldığı göze çarpmaktadır.

5.1.2.4. Türkiye’nin insana yakışır iş anlamında incelenmesi

“İnsana yakışır iş kavramı” ilk olarak Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından gündeme getirilmiştir. ILO insana yakışır işi “*çalışma yaşamında bireylerin temel haklarının korunduğu, sosyal koruma sağlayan iş*” olarak tanımlamıştır (ILO, 1996, akt. Yıldırım alp ve İslamoğlu, 2014: 147).

İnsana yakışır iş kavramında öncelikli olarak istihdam oranlarına bakacak olursak, OECD ülkeleri arasında Türkiye son sırada yer almaktadır. OECD ülkelerinin istihdam oranlarının incelendiği verinin 2023 yılı ikinci çeyreğinde Türkiye’nin istihdam oranı 53.6 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam oranlarının OECD ortalaması 69.9’dur, ABD’deki ortalaması ise aynı dönem için %72 olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise kadınların istihdama katılma oranı %35.3 iken, erkeklerde bu oran %71.7’dir (OECD, 2024). Küresel anlamda kadınlar erkeklerden daha çok insana yakışmayan işlerde çalışmaktadır. Türkiye özelinde ise işsizlik ve istihdamdaki problemlerin daha belirgin olması ve ataerkil bir toplumdan gelmesi

dolayısıyla kadınların istihdamda bulunma ve insana yakışır işlerde çalışma oranı diğer ülkelere göre daha düşüktür (Aca ve Akdamar, 2022: 276).

İnsana yakışır iş kavramında bir diğer önemli konu karşılığı ödenmemiş kadın eviçi emeğidir. Karşılığı ödenmemiş kadın ev içi emeği, kadınların ev işlerinde, çocuk bakımında, yaşlı ve hasta bakımı gibi görevlerde harcadıkları zaman ve çabanın ekonomik olarak değerlendirilmemesi durumunu ifade etmektedir. Kadınlar toplumsal yaşamda emeklerini yoğun bir biçimde kullanmalarına rağmen emeklerinin karşılığını almamaktadırlar. Kadınlar, harcadıkları emekle toplumun ve yaşamın temel yapı taşlarından biri olurken, emek kullanım biçimleri, onların ikincil konumda kalmalarına, ezilmelerine ve baskı altında tutulmalarına yol açmaktadır (Güneş, 2015:9). Türkiye’de kadınların büyük bir çoğunluğu, ev işleri ve çocuk bakımı gibi görevlerde yoğun bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Bu durum kadınların işgücü piyasasına katılımını zorlaştırma ve insana yakışır iş bulma olanaklarını düşürmektedir. Türkiye’de geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınlar eviçi emeğe yönlendirilmektedir. Bu durum Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin devam etmesine neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde işsizlik yapısal bir hale gelmiştir. İstihdama yönelik eğitim politikalarının hayata geçirelememesinin bunda etkisi büyüktür. Diğer yandan zaman içinde tarımsal faaliyetlerde yaşanan azalma, kentlerdeki işsizlik oranının da artmasına neden olmuştur. Bu süreçte işsizlikten en çok etkilenen kesimler, kadınlar ve gençler olmuştur. Kadınların eğitim düzeylerinin eksikliği, vasıflı işlerde çalışma olanaklarının düşüklüğü ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmaları büyük oranda etkili olmuştur. Gençler arasında ise işsizlik daha çok yapısalıdır. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin genişliği de insana yakışır iş konusunda büyük sorunlar meydana getirmektedir. Kayıtdışı çalışan bireylerin sosyal güvencelerden mahrum kalması, daha düşük ücretle daha kötü çalışma koşullarına mecbur bırakılması, insana yakışır iş konusunda Türkiye’yi arka sıralara düşürmektedir (Günaydın, 2015: 132).

5.1.2.5. Türkiye’nin ekolojik açıdan incelenmesi

İklim krizi son yıllarda küresel bir sorun haline gelmiş ve diğer ülkeler gibi Türkiye’de iklim kriziyle mücadele ve ekolojinin korunması konusunda adımlar atmaya başlamıştır. Türkiye’nin orta kuşakta bulunması, iklim değişikliğinin olası etkilerinden daha fazla etkileneceğini göstermektedir. Özellikle karbondioksit

salımları iklim değişikliğinin ana nedenleri arasında yer almaktadır ve uluslararası anlamda karbon salınımlarının azaltılması oldukça önemsenmektedir (Özuyar vd., 2021: 37). Türkiye’de 1990 yılından 2022 yılına kadar sera gazı emisyonları incelendiğinde emisyonların 228 milyon tondan 2022 yılında 558,3 milyon tona yükseldiği görülmektedir. Sektörlere göre sera gazı emisyonları incelendiğinde, en yüksek sera gazı kullanımının enerji sektöründe meydana geldiği, bunu sırasıyla tarımın, endüstriyel işletmeler ve ürün kullanımının ve atık sektörünün takip ettiği görülmektedir (TÜİK, 2024).

Türkiye’nin iklim krizine yönelik karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan biri susuzluktur. Son yıllarda Türkiye’de şiddetli kuraklık yaşanmaktadır. 2021 yılında İstanbul’daki barajlar son 15 yılın en düşük su seviyelerine düşmüştür. 2019 ve 2020 yıllarında yetersiz yağışlar nedeniyle su seviyeleri ciddi şekilde azalmıştır. Konya Ovası’nda çiftçiler, yağış eksikliği nedeniyle büyük sorunlar yaşamış ve tahıl hasatları ciddi bir şekilde azalmıştır (Patel,2021).

Türkiye enerji kullanımı bakımında kömüre bağımlı ölkeler arasında yer almaktadır. İklim kriziyle mücadele anlamında birçok ölkö kömürden çıkışa yönelik politikalar uygulamakta ve kömürün yerine geçebilecek alternatif yenilenebilir kaynaklara yönelmektedirler. Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğüne göre 2022 yılında Türkiye’de toplam işlenmemiş kömür üretimi 102,09 milyon ton linyit ve 1,49 milyon ton asfaltit, 1,79 milyon ton taş kömürü olmak üzere toplamda 105,37 milyon ton olmuştur. Bir önceki yıla göre toplam kömür üretimi 11,31 milyon ton artmıştır (ETKB, 2023). Bu anlamda Türkiye iklim kriziyle mücadelenin kömürden çıkış alanında bir ilerleme kaydedememiştir.

“Ekolojik ayak izi” toplumların ve bireylerin üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda doğa üzerinde bıraktığı yükü hesaplamak için kullanılan bir kavramdır. Ekolojik ayak izi karbon tutma ayak izi, tarım arazisi ayak izi, orman ayak izi, otlak ayak izi, yapılaşmış alan ayak izi ve balıkçılık sahası ayak izi olmak üzere çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bunlar içinde yoğunluğu en yüksek olan hem dünyada hem de Türkiye’de karbon ayak izidir. Türkiye’nin toplam ekolojik ayak izinin en yüksek paydasını %46-49’luk bir oranla karbon ayak izi oluşturmaktadır (WWF, 2012:9).

Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik hedeflerini gerçekteştirmek için ölkelere çeşitli kaynaklar ayırmaktadır. Bu anlamda Türkiye’de

erişilebilir ve temiz enerji için %0,3 kaynak ayrılmıştır. Türkiye’de mevcut durumdaki enerji kullanımı karbon ayak izini artırmaktadır. Türkiye, enerjide dışa bağımlı olması ve enerji ihtiyacının büyük bir kısmını petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlardan karşılaması yönünden karbon ayak izini artırmaktadır (Bağcı ve Söğüt, 2023:119).

2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de ekolojik hareketler sivil toplum kuruluşları tarafından daha görünür hale gelmeye başlamıştır. 2000’lerde ekolojik mücadelenin merkezinde hidroelektrik santrallere (HES) karşı yapılan karşı koyuşlar yer almaktadır. Bunu takip eden yıllarda madencilik faaliyetleri, termik santraller, yeraltı ve yerüstü sularının kirletilmesi, termik santraller ve özelleştirme gibi konularda yerel halklar devlet ve özel şirketlerin karşısında durarak kirlenmenin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu mücadelelerde kadınların ön planda bulunduğu göze çarpmaktadır. 8 Mart 2021 tarihinde Ekoloji Birliği kapsamında Ekolojik Birliği Kadın Meclisi kurularak kadınların ekolojik seslerinin yükselmesi hedeflenmiştir (Aslan, 2022:152).

5.2. Büyümesizlik Teorisinin Ele Aldığı Başlıklar Açısından Türkiye’nin İncelenmesi

Büyümesizlik Teorisinin hayata geçirilebilmesi için birçok adım atılması gerekmektedir. Öncelikle aşırı ekonomik büyüme tutkusundan vazgeçilmelidir. Bunu takiben çalışma saatleri üzerinde düzenlemeler yapılmalı, demokratik karar alma süreçleri hayata geçirilmeli, emek ve bakım emeği görünür hale getirilmeli ve doğayla uyumlu bir ekonomi politikası uygulanmalıdır.

5.2.1. Türkiye’nin Büyüme Dinamikleri ile Refah Arasındaki İlişkinin

Kurulması

Türkiye’de ekonomik anlamda birincil hedeflerden biri ekonomik büyümenin hız kesmeden devam etmesidir. Türkiye’de kriz dönemleri dışında dalgalı da olsa ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Ekonomik büyüme gerçekleşse dahi yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik refah artışını negatif yönde etkilemektedir.

Türkiye’nin kırılgan makroekonomik istikrarı, yüksek enflasyon ve yüksek döviz kurları, siyasi karışıklıklar ve politika başarısızlıklarının yanı sıra, coğrafi ve iklimsel zorluklar, yetersiz tarımsal faaliyetler ve kişi başına gelirin eşitsiz dağılımı

gibi faktörler, ekonomik büyüme gerçekleşse dahi Türkiye'nin refah konusunda geri kalmasına neden olmaktadır (Karaalp ve Gülel, 2016: 49).

Türkiye'de geniş tanımlı işsizlik oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre %3,5 artarak Nisan 2024'de 27,2'ye yükselmiştir. Pandemi öncesi 2019 Nisan ayında bu oran %19, 2021 yılında ise %29 olarak seyretmiştir. 2023 yılında işsizlik pandemi döneminden daha düşük seyretse de 2024 yılında pandemi dönemindeki işsizlik oranına yaklaşmıştır (TÜİK, 2024).

Yine Türkiye'de asgari ücretin açlık sınırının altında kalması, Gini Katsayısının yüksek olması, döviz kurunun yüksekliği ve enflasyonla mücadele sürecinde bulunması ekonomik büyüme yüksek olsa da refahın istenilen seviyede gerçekleşmediğinin göstergesidir. Freedom House'un yayınladığı Dünyada Özgürlük Raporunun 2023 yılı verilerine göre dünyanın her bölgesinde özgürlüklerde dramatik düşüşler yaşanmıştır. Raporda özgür ülkeler yeşil, kısmen özgür ülkeler turuncu ve özgür olmayan ülkeler mor renkle işaretlenmiştir. Türkiye bu renk skalasında mor renkle özgür olmayan ülkeler arasında yer almaktadır. Yine aynı raporda 2016 yılında yaşanan darbe girişiminden sonra Türkiye'de özgürlük ve demokratik hakların giderek kısıtlandığı üzerinde durulmuştur (Freedom House, 2023:12).

Tüm veriler incelendiğinde ekonomik büyümenin Türkiye'de istenilen refah seviyesini sağlayamadığı görülmektedir. Son yıllarda yaşanan yüksek enflasyon, işsizlik ve istihdamda yaşanan sorunlar ve bunun yanı sıra demokratik çerçevedeki eksiklikler refahın istenilen düzeyde olmama nedenleri olarak gösterilebilir.

5.2.2. Türkiye'nin Çalışma Saatleri Açısından İncelenmesi

Zaman insan yaşamının oldukça önemli bir alanını oluşturmaktadır. Zamanının çoğunu işte geçiren bireylerin sosyal hayatlarında aktif olmaları mümkün değildir. Bu nedenledir ki mutlu ve sürdürülebilir bir hayat için çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Büyümesizlik Teorisine göre daha kısa çalışma saatleri daha çok boş zamanın yanında daha sosyal, daha sanatsal, kişisel ve ailesel zaman anlamına gelmektedir (Yeşilyurt Gündüz, 2022:16).

OECD ülkelerine göre haftalık çalışma süresi 2022 yılında 37.7 saat olarak gerçekleşmiştir. Hollanda'da bu oran OECD ortalamasının altında en az çalışma saati 30.5 olarak gerçekleşmiştir. Danimarka'da 33.5, Norveç'te 34.3, Almanya'da 34.7 ve Finlandiya'da 35.1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ise 2022 yılı verilerine göre OECD

lkeleri içinde haftalık çalışma saatleri konusunda Kolombiya'dan (47.6) sonra 45.7 saat çalışma ile ikinci sıradadır. Türkiye'yi 45.0 ile Meksika, 44.6 ile Kosta Rika takip etmektedir. Türkiye için bu veri 2010 yılında 50.9 saat, 2015 yılında 48.7 saat ve 2022 yılında 45.7 saat olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2024). Yıllara göre Türkiye'nin haftalık çalışma saatleri düşüş seyrinde olsa da hala OECD ortalamasının oldukça üstünde yer almaktadır.

Türkiye'de kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşması OECD verilerinde yıllara göre düşüş konusunda büyük oranda etkili olan faktörlerden biridir. Çalışma saatlerinde görece gerilemenin bir diğerk sebebi de çalışanların eğitim düzeyinde görülen iyileşmedir. Yükseköğretim mezunu çalışanların daha verimli çalışmaları, teknolojiye daha uyumlu olmaları ve mevzuatlar konusunda bilinçli olmaları yıllara göre çalışma saatlerinin gerilemesinde etkili olmuştur (Aldan, 2020: 1715).

Türkiye'de çalışma saatleri İş Mahkemelerinde görülen çoğu davada bir problem olarak yer almaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu'na göre haftalık 45 saati aşan çalışmalar fazla mesai sayılmaktadır. Kanuna göre, günlük çalışma süresi ise her ne şekilde olursa olsun 11 saati aşmamalıdır (ILO, 2022:5). Kanunda sreler oldukça geniş tutulmuştur. Bu kanuna göre bir işçi haftada 5 gün çalışsa dahi 55 saat kadar çalıştırılabilir. Bu durumun yanı sıra kanunda çalışma saatleriyle ilgili yer alan çeşitli bölümlerin yoruma açık olması, işverenlerin işçilerin haklarını sömürme konusunda daha cesur olmasına neden olmaktadır.

5.2.3. Türkiye'de Adalet ve Demokratik Karar Alma Süreci

Adalet kelime anlamı olarak hak, hukuk ve hakkın korunması anlamlarına gelmektedir. Adil bir şekilde kanunların uygulanması da adaletin bir başka tanımını oluşturmaktadır (Küçük, 2008: 93). TK'in yapmış olduğu yaşam memnuniyeti anketine göre Türkiye'de nüfusun %41'i yasaların herkese adil ve tarafsız uygulanmadığını düşünmektedir. Geçen 2022 yılında %36.5 olan oranın 2023 yılında arttığı göze çarpmaktadır (TK, 2024).

Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesinden sonra 1950 yılında Demokrat Parti, demokrasi, kişisel hak ve özgürlükler, basın özgürlüğü, liberal ekonomi ve grev haklarını savunarak iktidara gelmiş, 1954 yılında seçimlerde önemli bir oy almıştır. Fakat ortaya çıkan i ve dış sorunlarla baş edememesi nedeniyle ikinci dönemlerinde oy kaybetmişlerdir. Yaşanan oy kaybından sonra sorunlar hak ve özgürlüklerin

kısıtlanması yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu durum partinin toplumsal tabanının giderek erimesine neden olmuş ve 27 Mayıs 1960 yılında askeri bir darbe ile Demokrat Parti döneminin sona ermesine neden olmuştur (Albayrak, 2014: 310).

Özellikle 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin adalet ve demokrasi anlayışında değişiklikler meydana gelmiştir. Darbe girişimden sonra 16 Nisan 2017 Türkiye anayasa değişikliği referandumunda seçmenler anayasa üzerindeki 18 değişikliği oylamıştır. Değişiklik paketindeki en önemli değişikliklerden biri parlamenter sistemin kaldırılarak yerine başkanlık sisteminin getirilmesi olmuştur (Erman, 2020:122).

2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile birlikte yürütmenin tek elde toplanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile birlikte ilk elden ve asli düzenleme yetkisine sahip olan kişi cumhurbaşkanıdır (Keskinsoy ve Kaya, 2018: 93).

Türkiye geçmişten günümüze kadar gerçekleştirdiği kazanımlara rağmen tam olarak demokratikleşememiş hatta her geçen gün demokrasiden uzaklaşmıştır. Freedom House'un özgürlük ölçümlerinden de görüleceği gibi Türkiye özgür ülkeler statüsüne çıkamamıştır. 2018 Cumhurbaşkanlığı sistemi öncesinde kısmi özgür kategorisinde bulunan Türkiye, Cumhurbaşkanlığı sisteminin hayata geçirilmesiyle birlikte özgür olmayan ülkeler arasına sabitlenmiştir. Bu nedenle raporlarda ve araştırmalarda Türkiye'nin içinde bulunduğu rejim katı ve kapalı olarak tanımlanmaktadır (Çil, 2022:130).

Türkiye'de adalete olan güvenin düşüklüğü, demokratikleşme mücadelesinin eksik kalması, basın ve yayın özgürlüğünün kısıtlanması gibi konular ülkenin dış görünümünü de olumsuz etkilemektedir. Bu durum ülkenin CDS primlerine de yansiyarak yabancı yatırımcıları ülkeden uzaklaştırmaktadır.

5.2.4. Türkiye'de Emek ve Bakım Emeginin Değerlendirilmesi

1980'li yıllardan itibaren küreselleşen dünyada Türkiye'de işsizlik oranları artma eğilimi göstermektedir. İşsizliğin yüksek olması sosyo-ekonomik ve politik sorunları da beraberinde getirmektedir. Türkiye'deki yapısal işsizlik nedeniyle kayıtdışı istihdam, genç işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve sosyal gerginlikte artış meydana gelmektedir (Çiçen, 2022:278).

Türkiye’de özellikle son yıllarda kendini gösteren göçmen çoğunluğu hem Türk vatandaşları açısından hem de mülteciler açısından emek sömürüsüne neden olmaktadır. Mültecilerin içinde bulundukları durumdan ötürü düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına razı olmaları Türk vatandaşları içinde çalışma koşullarının ve ücretlerinin kötüleşmesine neden olmaktadır. Hâlihazırda asgari ücretin enflasyon karşısında eriyor olması da ücretli çalışanların maaşlarının hayat koşullarını karşılayacak seviyede gerçekleşmemesine neden olmaktadır.

Suriye’de yaşanan iç savaş nedeniyle Türkiye yoğun bir mülteci göçüyle karşı karşıya kalmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 2021 yılında en yüksek haline ulaşarak 3.737.369 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu sayı Suriye bölgesinde yaşanan kısmi iyileşmeler dolayısıyla 2023 yılı sonunda 3.214.780 kişiye gerilemiştir (GİGM, 2024). Resmi verilerin dışında kaçak yollardan gelerek kayıt dışı ikamet eden Suriyeli sayısının da oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin işgücü piyasasına katılım sağlamalarına yönelik düzenlemelerin belirsiz olması, kayıt dışı sektörlerde güvencesiz bir şekilde çalışmalarına neden olmuştur. Suriyelilerin göçü, Türkiye’nin işgücü piyasasında kayıtdışı istihdamı artırmış, düşük ücretler, haksız rekabet ve emek sömürüsüne neden olmuştur. Bu durum Türkiye’de işgücü piyasasında eşitsizliklere neden olmanın yanı sıra Suriyelilere yönelik dışlanma ve nefret söylemlerinin de önünü açmıştır (Dikkaya ve Dinçer, 2023: 194).

Emeğin bir türü olarak görülen bakım emeği, başka bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için ücretli veya ücretsiz olarak yapılan işler olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin zihinsel, duygusal, fiziksel ve sosyal iyilik hallerinin korunmasına ve artırılmasına yönelik işler bakım emeğini meydana getirmektedir (Çoban, 2023:456).

Bakım diğer bir ifadeyle insan ihtiyaçları için gerçekleştirilen günlük eylemleri ifade etmektedir. Toplumun bütününde olduğu gibi yakın çevredeki insanlar için de, aile arkadaş veya mahalle gibi, insan ilişkilerinin tatminkar bir şekilde sürdürülmesi için büyük miktarda emek harcanmaktadır. Ücretsiz bakım emeği kavramı feminist iktisatta bu tür işler için kullanılan bir kavramdır. Feministler, üretim maliyetlerini kadınların ve doğanın üzerine yıkarak onları görünmez kılmaya karşı çıkmaktadırlar.

Büyümesizlik Teorisinde bakım emeği görmezden gelinmemektedir (D'Alisa vd, 2020:106).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2018 yılında yaptığı çalışmaya göre, Türkiye'de ücretsiz bakım emeğinde kadınların ve erkeklerin günlük harcadıkları süre hesaplanmıştır. Bu araştırmaya göre Türkiye'de bekar kadınlar ücretsiz bakım emeğine günde 145 dakika, evli kadınlar 394 dakika, boşanmış kadınlar 257 dakika ve dul kadınlar 310 dakika ayırmaktadır. Erkeklerde bu sayı bekar erkeklerde 51 dakika, evli erkeklerde 105 dakika, boşanmış erkeklerde 106 dakika ve dul erkeklerde 181 dakikadır (Addati vd., 2018: 66). Bu sayılara bakılarak Türkiye'de bakım emeğinin cinsiyet açısından kadın taraflı sorumluluk olarak yüklendiği görülmektedir.

Türkiye'de hane içinde kadın; sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar çerçevesinde bakım emeğinin başlıca sorumlusu olarak görülmektedir. Bu durum kadınların hane içi emeğinin görünmemesine ve karşılıksız kalmasına neden olmaktadır. Türkiye'de yavaş da olsa piyasalaşmaya başlayan bakım emeği, düzensiz ve düşük ücretlidir. Ayrıca kayıtdışı istihdamın da yoğun olarak görüldüğü bir alanı temsil etmektedir (Çoban, 2023:456).

5.3. Büyümesizlik Teorisinin Prensiplerinin Türkiye'ye Uygulanabilirliği

Açısından Değerlendirilmesi

Büyümesizlik Teorisinin uygulanabilmesi için hem dünyada hemde Türkiye'de temelden değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin Büyümesizlik Teorisinin temel gerekliliklerine uyumlu olup olmadığının incelenmesi uygundur. Bu konuda GSYH büyümesinin Türkiye'de ne kadar etkili olduğu, gelir ve servet eşitliği, Türkiye'de insan faaliyetlerinin çevresel etkisinin incelenerek Büyümesizlik Teorisiyle ne kadar uyumlu olabileceği üzerinde durulacaktır.

5.3.1. GSYH Büyümesinin İncelenerek Türkiye'de Büyümesizlik Teorisinin

Uygulanabilirliği

Büyümesizlik Teorisine göre, ekonomik büyüme yoksulluğa, eşitsizliğe, sosyal adaletsizliğe, kaynakların aşırı sömürülmesine, doğa tahribatına, küresel ısınmaya ve iklim krizine çare olamamıştır (Yeşilyurt Gündüz, 2022:12). Fakat dünyanın birçok ekonomisi gibi Türkiye'de ekonomik büyümeyi birincil hedef haline getirmiştir.

Ekonomik büyüme kavramında, büyümenin diğer makroekonomik değişkenlerle uyumlu olması gerekmektedir. Ekonomik büyümenin iktisadi olarak anlamlı sayılabilmesi için istihdam yaratması gerekmektedir. Bunun yanı sıra fiyat istikrarının göz ardı edilmemesi, dış alemle ilişkilerin kontrollü olması gerekmektedir. Örnek vermek gerekirse büyük dış ödeme açıkları verilen bir ortamda ülkeden sermaye çıkışları meydana gelecek ve ekonomik büyüme tutarlı olmayacaktır (Apak ve Uçak, 2007:59).

Bir ekonomi eğer büyürken enflasyonu yüksek seyrediyorsa, o ülkeden yüksek enflasyonlu büyüme söz konusu demektir. Bu anlamda uygulanacak ekonomi politikasında en önemli zorluk büyümeyi korurken enflasyonu düşürmeye çalışmaktır. Türkiye ekonomisinde uzun yıllardır enflasyonlu büyüme ve bazı yıllarda ise enflasyonlu küçülme meydana gelmektedir (Eğilmez, 2020). Türkiye ekonomisi 2023 yılında yüzde 4.5 büyümüş fakat 2023 yılı aralık enflasyonu %66.77 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Bu durum ülkede enflasyonist bir büyümenin olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde büyüme verilerinin incelendiği bölümden hareketle, ekonomide büyümenin dalgalı da devam ettiği görülmektedir. Fakat yüksek enflasyon, gelir dağılımının eşitsiz olması ve yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomik büyüme anlamlılığını kaybetmektedir.

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan beri GSYH büyümesinin sosyal ve ekonomik açıdan tüm sorunları çözeceğine dair yaygın bir inanış bulunmaktadır. Modernleşme ve ekonomik ilerleme Türk politika yapıcıları için uzun yıllardır büyük bir hedeftir. Modernleşme ve ekonomik ilerlemenin içinde ekonomik büyümenin merkezi bir rolü bulunmaktadır. Zaman zaman gecikmeli de olsa, ekonomik büyümenin sosyal ve siyasi düzeni destekleyeceği inancı hâkimdir. Türk siyasetinin geniş bir yelpazesi, ilerlemenin ön koşulunun ekonomik büyüme olacağı inancına sahiptir (Adaman vd., 2014:4).

Türkiye’de ekonomik büyüme olarak kalkınma kavramı, devletin toplumsal alanda var olma pratiğinde derin bir şekilde etkilidir. Büyüme odaklı modernleşme arzusu, toplumsal alanda kolayca göz ardı edilemeyecek kadar hâkimdir. Bu anlamda ekonomik büyümeye bağımlılık yalnızca ekonomik ve siyasi alanda değil, toplumsal

alandanda da büyük bir anlam taşıyarak devler-toplum ilişkisinin bir uzantısını oluşturmaktadır (Adaman vd., 2014:4).

Türkiye içinde bulunduğu ekonomik büyümenin istihdam yaratmaması, gelir adaletine çare olamaması ve çevresel faktörleri gözardı etmesi bakımından aslında ekonomik küçülme fikrini uygulamaya elverişli bir ülkedir. Çünkü hâlihazırda gerçekleşen ekonomik büyüme özellikle son yıllarda Türkiye’ye iç ve dış piyasalarda olumlu bir katkı oluşturmamaktadır. Fakat öncelikli olarak Türkiye’de devlet ve toplum ilişkisinin küçülme yanlısı bir şekilde yeniden yapılandırılması ve demokratikleşmesi gerekmektedir.

5.3.2. Gelir ve Servet Eşitliği Açısından Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin

Uygulanabilirliği

Gelir ve Servet eşitliği tüm dünyada var olan küresel bir sorundur. Dünya genelinde en zengin %1, dünyadaki varlıkların yaklaşık olarak %50’sini elinde bulundurmaktadır. Zenginler, ömürleri boyunca kullanabileceklerinden kat kat fazla gelir elde etmektedirler. İçinde bulundukları bu durum onları daha fazla mesken satın almaya ve kiralaya vermeye itmektedir. Zenginler belirli alanlarda tekel haline geldikçe, geriye kalan herkes onlara borçlanmaya ve kira ödemeye mahkûm kalmaktadır. Buna pasif gelir adı verilmektedir. Elinde sermaye bulunduran en zenginler hiçbir emek harcamadan gelir elde ederek zenginliklerine zenginlik katmaya devam etmektedir. Diğer insanlar ise kira ödemek ve borçlarını kapatabilmek için ömür boyu var güçleriyle çalışmak zorunda kalmaktadırlar (Hickel, 2020: 236).

Gelir ve servet bölüşümü son yıllarda daha önce hiç görülmediği kadar adaletsiz bir hale gelmiştir. Özellikle vergi cennetlerinde büyük servetler gizlenmektedir ve servet sahiplerinin gerçekleştirdikleri tüketimler iklim yıkımına neden olmaktadır (Durmuş, 2021:99).

Büyümesizlik Teorisine göre bu servet eşitsizliğinin önüne geçebilmek için servet vergisi uygulaması getirilebilir. Bu şekilde zenginler varlıklarının belirli bir kısmını satmak zorunda kalacaklar ve servetin daha adil dağılımı biraz da olsa sağlanacak ve çeşitlenecektir. Dünyada ve Türkiye’de artan gelir ve servet eşitsizliği son derece acil servet vergisi uygulanmasını gerekli hale getirmiştir.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın getirdiği ekonomik sorunlar neticesinde meydana gelen yüksek enflasyona çözüm olması amacıyla varlık vergisi uygulamasına gidilmiştir. Savaş döneminde birçok Avrupa ülkesi de yüksek miktardaki kazançların vergilendirilmesi yoluna gitmiştir. Fakat Türkiye’deki varlık vergisi uygulamasında verginin tarh, tahakkuk ve toplanması aşamasında adaletsizlikler meydana gelmiştir. Buna ek olarak en önemlisi ülkede yaşayan azınlıklar hedef alınmıştır. Verginin kanun hükmünde azınlıklara yönelik alınacağına dair bir ifade bulunmasa dahi siyasi çevrelerde çoğunlukla azınlıklardan alınacağı bilgisi hâkim olmuştur. Uygulanan vergi tarifesinde mükelleflerin ödeyeceği vergi belirli değil keyfi olmuştur. Gayrimüslimlerden tahsil edilen varlık vergisinin daha yüksek olması vergilemede eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmuştur. Türkiye’de uygulanan bu varlık vergisi uygulaması eğer daha eşitlikçi bir yapıya sahip olarak azınlıkları ticari hayattan uzaklaştırmasaydı yerinde bir uygulama olarak Türk mali tarihine bir başarı olarak geçmiş olabilirdi (İnci, 2012: 286).

Türkiye’de 2022 yılı sonuna kadar enflasyondaki artışa rağmen 2017 yılından beri düşük reel faizli banka kredileri uygulanmıştır. Bu banka kredilerinin önemli bir kısmı reel yatırımlardan ziyade konut, borsa ve döviz gibi spekülasyon finans piyasalarına aktarılmıştır. Bu durum ülkedeki zenginlerin daha da zenginleşmesine yol açarak gelir dağılımındaki eşitsizliği derinleştirmiştir (Durmuş, 2021: 111).

Durmuş’a göre, Türkiye’de gelir ve servet eşitliğini sağlamak için öncelikli olarak gelir vergisi tarifesinin dik artan oranlı biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Hem gelir dilimlerinin sayısı artırılmalı hem de bunlara denk düşen oranların giderek büyüyen bir şekilde %60’a kadar yükseltilmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak tarifenin ilk dilimine denk düşen oranın düşürülmesi ve yaşanılabilir bir ücret düzeyinin de vergi dışı bırakılması gerekmektedir. Sermaye geliri elde edenlere sağlanan muafiyet, istisna ve indirimlere son verilmelidir. Bu yolla faiz, kâr payı ve yüksek düzeyde kira geliri elde edenlerin yüksek oranda vergilendirilmesiyle yeni kaynak yaratılabilir ve halk üzerindeki dolaysız vergi yükü azaltılabilir. Artan oranlı ve kalıcı bir servet vergisi uygulaması Türkiye’de hem derin yoksulluğu azaltabilir hem de halkı korumak için Temel Gelir Güvencesi gibi bir uygulamayı finanse edebilir. Böyle bir vergi uygulanırken, servetin konusu ve matrahı dikkatli bir şekilde

belirlenmeli, kanunlarla desteklenmeli ve halkın bu vergiye bakışı yumuşatılmalıdır (Durmuş, 2021: 124).

Büyümesizlik Teorisinin desteklediği konulardan biri de Temel Gelir Güvencesidir. Türkiye’de uygulanacak vergi düzenlemeleriyle birlikte hayata geçirilebilecek olan Temel Gelir Güvencesi yoksullukla mücadele konusunda önemli bir adımdır. Bu anlamda Türkiye’de hayata geçirilecek bir servet vergisi özellikle Büyümesizlik Teorisi açısından bu alanda uygulanabilir bir politikayı temsil etmektedir.

5.3.3. İnsan Faaliyetlerinin Çevresel Etkisi Açısından Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin Uygulanabilirliği

Dünya genelinde küresel yüzey sıcaklığı, 2011-2020 yılları arasında 1850-1900 yıllarına göre 1,09°C daha yüksektir. Sıcaklık artışları karalarda denizlere oranla daha yüksek seviyede seyretmiştir. 2023-2027 yılları arasında, yüzeye yakın sıcaklığın sanayi öncesi seviyelerin 1,5°C üzerinde olma olasılığı %66’dır. IPCC, insan faaliyetlerinin iklim değişikliğinde itici güç olduğunun üzerinde durmaktadır (Lee vd., 2024:5).

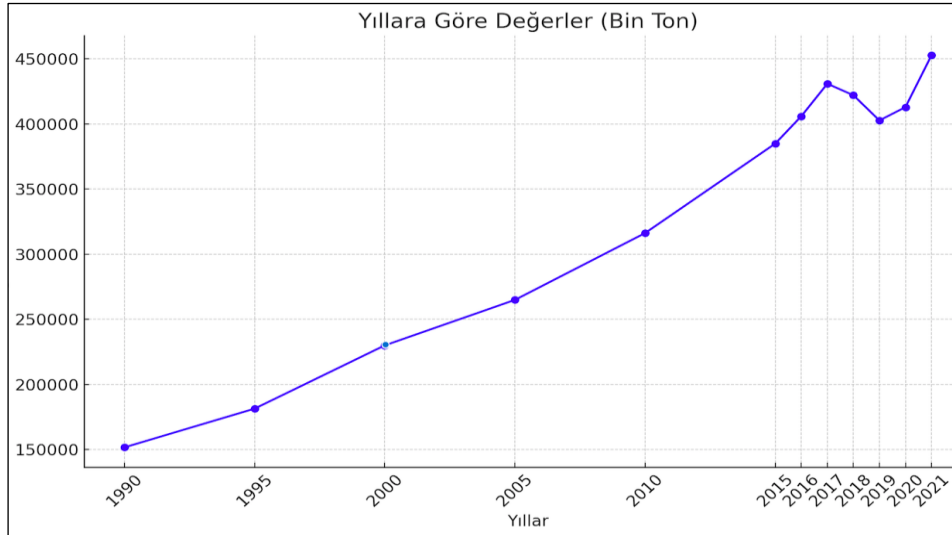
Son yıllarda iklim krizi küresel anlamda büyük bir sorun haline gelmiştir. Artan küresel sıcaklıklar, değişen yağış desenleri, okyanusların asitlenmesi, biyoçeşitlilik kaybı, göç ve tür değişiklikleri, tarım ve gıda güvensizliği, insanlar üzerinde sıcaklık artışından kaynaklı ısı stresi ve hastalıkların yayılması ve sosyoekonomik etkiler iklim krizinin neden olduğu olumsuz şartlara örnek olarak verilebilir. İklim krizi karşısında küresel ölçekte iş birliği ve önlemler gereklidir. İklim krizinin yol açtığı sorunlar yalnızca çevresel değildir. Aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik olarak birçok alanda insan yaşamını etkilemektedir. Bu nedenle küresel olarak geniş ve sürdürülebilir çözümlerle iklim krizinin önüne geçilmesi gerekmektedir.

Çevreye salınan karbondioksit miktarının çok büyük bir kısmı gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Gelişmemiş ülkeler ise iklim krizinin yıkıcı etkilerine karşı savunmasız kalmaktadırlar. Türkiye ise gelişmekte olan ülkeler kategorisinde bulunmasına rağmen ülkenin bulunduğu konum dolayısıyla iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerine en çok maruz kalan ülkeler arasında yer almaktadır (Akyol, 2022:182). Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre 1970 yılından bu

yana Türkiye'nin yıllık ortalama sıcaklıklarında artış görülmektedir. 1970-1979 yılları arasında yıllık ortalama sıcaklık 12,8°C iken, 2013-2023 yılları arasında bu sıcaklık 14,3°C' ye yükselmiştir (MGM, 2024:1).

Ortalama küresel sıcaklığın 1°C artması halinde güneydeki kurak kuşakların 250 km kadar kuzeye kayması beklenmektedir. Bu durum Türkiye'nin güney bölgelerinin daha kurak olması anlamına gelmektedir. Arap Yarımadası'nın devamı olan Suriye'den gelen sıcaklıklar çoğunluklu olarak Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Ege bölgelerini etkileyerek bu alanların daha sıcak ve kurak olmasına neden olabilecektir. Türkiye'nin küresel ısınmanın özellikle kuraklık, çölleşme, orman yangınları ve su kaynaklarının zayıflaması gibi etkilerine maruz kalacağı öngörülmektedir (Şen, 2022:6).

Aşağıda Türkiye'nin yıllara göre CO₂ emisyonlarındaki artış gösterilmektedir. 1990 yılında yaklaşık 152 bin ton olan sera gazı kaynaklı CO₂ emisyonları 2021 yılında yaklaşık olarak 453 bin tona yükselmiştir. Dünya genelinde yıllar bazında gerçekleşen emisyon artışları Türkiye'de de görülmektedir. Sektör olarak ise toplam emisyonlarda en büyük payı enerji oluştururken bunu endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, tarım ve atıklar takip etmektedir.

Şekil 5.1. Yıllara Göre Türkiye’de CO₂ Emisyonları (Bin Ton)

Kaynak: TÜİK, 2023

Türkiye coğrafi konumu dolayısıyla enerji kaynakları olarak petrol ve doğalgaz bakımından yetersiz, kömür bakımından zengin bir ülkedir. Yine coğrafi

konumu bakımından yenilenebilir enerji potansiyeli yüksektir. Fakat enerji kaynakları yönünden dışa bağımlılık söz konusudur. Gelişmekte olan bir ülke olması yönünden de enerji talebi her yıl artış göstermektedir (Erdoğan, 2020: 281).

Türkiye'nin enerji kullanım geçmişine bakıldığında 1980 yılı öncesinde şehirlerde ısınma için kömür kullanıldığı ve bunun ülkede büyük bir hava kirliliğine neden olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde ısınma için doğalgaza geçilmesiyle birlikte şehirlerde ısınma kaynaklı hava kirliliğinde azalış meydana gelmiştir. Sera gazlarının azaltımı içinse ülkede çeşitli tedbirler uygulanmaktadır. Bunlara enerji verimliliği çalışmaları, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım, ulaşımda enerji verimliliği gibi uygulamalar örnek olarak gösterilebilir (Erdoğan, 2020: 295).

Türkiye'de özellikle son 30 yıldır çevre sorunlarına yönelik çeşitli mekanizmalar oluşturulmuştur. Fakat yapılan uygulamalar tam olarak çevresel bozulmayı giderecek nitelikte değildir. Daha çok sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik politika metinlerinden oluşmaktadır.

Türkiye'de insan faaliyetlerinin çevresel etkisine bir diğer bakış açısını da sivil toplum örgütleri ve bireysel tepkiler oluşturmaktadır. Özellikle sanayileşmenin gelişmesi sonrasında Türkiye'de çevre protestoları artmaya başlamıştır. 1977-1979 yılları arasında Akkuyu'da nükleer santral yapımına karşı çıkılmasına yönelik sivil toplum örgütleri ve halkın bir araya gelerek başlattığı protestolarla Türkiye'de çevreci mücadele kurumsallaşmaya başlamıştır. Nükleer enerjinin çevreye, tarım arazilerine ve insan yaşamına vereceği zarar protestonun başlıca nedenleri arasındadır. 1970'li yıllarda Akkuyu termik santraline karşı başlayan mücadeleyi 1984 yılında Gökova'da yapılması planlanan termik santrale karşı yürütülen protestolar izlemiştir. Böylelikle Türkiye'de çevreci mücadelenin tohumları atılmıştır (Öztürk, 2017: 448).

Türkiye'de çevre hareketlerinin bir diğer önemli örneği ise 1990'lı yıllarda Bergama altın madenine karşı gerçekleştirilen direniştir. Bölgede siyanürle altın aranmasına karşı çıkan halk çeşitli eylemler ve hukuki mücadeleler gerçekleştirmiştir. Yaşanan bu protestolar Türkiye'nin çevre hukukunda da emsal birçok kazanıma vesile olmasıyla bilinmektedir. Bergama direnişini takiben yerel halkın başında bulunduğu doğayı ve yaşam alanlarını korumak için yapılan birçok protesto örneği bulunmaktadır (Kalonya, 2021:455).

Türkiye’de özellikle maden ve santral yapımlarına ve bunların yöre halkında bırakacağı zararlara yönelik yerel hareketlenmeler görülmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren çevresel hareketlere yönelik sivil toplum kuruluşlarında artış gözlenmiştir. Fakat gerek üye sayısı gerekse bağış miktarları açısından yetersiz kalmaktadırlar. Türkiye, tarih boyunca tarıma büyük önem vermiş ve bu nedenle tarımsal arazilerin ve ormanların varlığı ülke halkı için büyük bir değer taşımaktadır.

Büyümesiz Teorisi için doğa son derece önemlidir. Gezegen kaynakları ekonomik büyüme uğruna fazla kullanıma maruz kalarak tükenmekte ve emisyonların artması iklim krizini tetiklemektedir. Türkiye’nin iklim krizine yönelik faaliyetleri gün geçtikçe artış göstermektedir. Fakat gelişmiş ülkelerin neden olduğu zarar kadar büyük bir zarara neden olmamaktadır. Türkiye, gelişmekte olan ülkeler kategorisinde hala fosil yakıtlara bağımlı bir ülke olmasına rağmen yenilenebilir enerjilere yönelecek potansiyele de sahiptir. Büyümesizlik Teorisinin müştereklerin çitlenmesine karşı çıkan bakış açısı Türkiye’de geçmiş yıllardan bugüne kadar yaşanan örneklerle çoğu zaman karşılık bulmuştur.

Büyümesizlik Teorisinin “daha küçükle daha mutlu olma’ savunusu”, Türkiye’de kesinlikle çevre politikaları oluşturma alanında uygulanabilir bir potansiyele sahiptir. Türkiye toplumsal açıdan da bakıldığında yerel de çevresel hassasiyeti yüksek olan bir ülkedir. Sivil toplumun desteklenerek alana eğiliminin sağlanması, iklim kriziyle mücadele konusunda önemli adımların atılmasına zemin oluşturabilir ve teorisinin uygulanmasına yönelik alanı meydana getirebilir.

5.4. Büyümesizlik Teorisinin Genel Çerçeve de Türkiye Açısından

Değerlendirilmesi

Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan itibaren neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1980’lerin sonuna doğru özelleştirme politikalarına yoğunluk verilmiş ve süreç 2000’li yıllarda hızlanarak devam etmiştir. Serbest ticaret ve küreselleşme uygulamalarıyla birlikte Türkiye dünya ile daha entegre bir hale gelmiştir. Neoliberalizm, Türkiye’de yıllar içinde ekonomik büyümeyi ve yabancı yatırımları teşvik etmiş fakat bu süreçte sosyo-ekonomik sorunlara neden olmuştur. Neoliberal politikalar sonrasında gelir dağılımında eşitsizlikler meydana gelmiş, zengin ve fakir arasındaki fark açılmıştır. Meydana getirilen özelleştirme politikalarıyla birlikte eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetlerin kalitesi

düşmüş ve erişilebilirliği de olumsuz etkilenmiştir. Türkiye 1980’li yıllardan itibaren neoliberalizm ve kapitalizmin içselleştiği bir sistem içine girmiştir.

Büyümesizlik Teorisi yapısı gereği ekonomik büyümenin sürekli olarak sürdürülemez olduğu ve toplumların ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir bir sisteme geçmeleri gerektiği, toplumsal refah ve çevresel dengeyi ön planda tutmayı hedeflemektedir. Burada bahsi geçen sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilir bir yaşam için gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin ekolojik sınırlarla uyumlu olması gerekmektedir. Büyümesizlik Teorisine göre öncelikli olarak aşırı tüketim ve üretim uygulamasından vazgeçilmesi gerekmektedir.

Türkiye özellikle son yıllarda tüketime dayalı bir büyüme gerçekleştirmektedir. Türkiye’nin ekonomik büyümesine en büyük katkı 4,3 yüzde puan ile 75 oranında özel tüketim harcamalarından gelmektedir. Bu gelişme kapitalist merkezlerin çeperinde yer alan azgelişmiş ekonomilerin neoliberalizmle birlikte içine düştükleri bir durumdur. Yerli üretim hem tercih edilmediği hem de yetmediği için ülkede tüketim açığı ithalat ile kapatılmakta ve ülke ithalata bağımlı hale gelmektedir. Reklamlar ve borçlandırma politikaları da tüketimi artırmaktadır. Neoliberalizmin bir özelliği olarak reel ücretler baskılanmaktadır ve gelir dağılımı emekçiler aleyhine işletildiğinden gelirler düşük kalmaktadır. Bu nedenle emekçiler başta olmak üzere herkes borçlandırılmaktadır. Tüketime duyulan bağımlılık nedeniyle insanlar sürekli yeni ihtiyaçlar üretmek arzusu içine girmektedirler. Bu anlamda neoliberalizm de reklam ve pazarlamaya büyük para ve çabalar harcanmaktadır. Türkiye’de son yıllarda artan tüketim bağımlılığı dolayısıyla kredi kartı borçlarını ödeyemeyenlerin sayısı artmış ve insanlar yüksek faiz ve gecikme zamlarıyla birlikte daha da yoksullaşmıştır. (Durmuş, 2024).

Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin uygulanabilmesi ve ekonomik büyümeden vazgeçilebilmesinin birinci koşulu tüketim bağımlılığını azaltmaktır. Bu anlamda özellikle reklamcılık alanına devlet müdahalesiyle kısıtlamaların getirilmesi insanların gereksiz ihtiyaçlara yönelimini azaltabilir. Zorunlu ihtiyaç ürünlerinin dışındaki ürün reklamları yerine bireylerin daha azıyla daha mutlu ve çevre dostu bir yaşam sürecine dair reklamlar oluşturulabilir. Böylelikle Büyümesizlik Teorisinin daha azıyla daha sürdürülebilir bir yaşam kurma planlamasına yaklaşılmış olacaktır.

Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin hayata geçirilebilmesi için çeşitli politik ve ekonomik reformların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Özellikle neoliberalizmin etkinleşmesi ve 2002 sonrasındaki hükümet değişikliğiyle birlikte Türkiye’de özelleştirme politikalarında artış gözlenmiştir. Fakat Büyümesizlik Teorisinin işlerliği için özellikle stratejik öneme sahip su, enerji ve sağlık gibi temel hizmetlerin kamu tarafından sunulması gerekmektedir. Türkiye’de bu sektörlerde regülasyon yapılarak özel sektör ağırlığının azaltılması gerekmektedir.

Büyümesizlik Teorisinin amaçlarından biri yerel ekonomilerin güçlendirilmesidir. Bu anlamda yerel üretim ve tüketim önem arz etmektedir. Yerelleştirme, kırsal ekonomileri canlandırarak gıda güvenliği, yoksulluk ve açlık sorunlarını çözebilir ve kırdan kente göçü azaltarak köylüleri ve yerli toplulukları koruyabilir. Bu durum, kentlerde işsizliği önleyerek işçi sınıfını güçlendirebilir. Ayrıca, küresel tarım işletmeleri ve büyük sermayenin insanların hayatlarına, geçim kaynaklarına ve kültürlerine yönelik baskılarını engelleyebilir. Ancak Türkiye’de, yerelleştirme ve yereli güçlendirme yerine, siyasette ve ekonomide merkezileştirme ön planda tutulmakta ve bu durum başta tarım olmak üzere birçok alanı tehdit etmektedir (Durmuş, 2023).

Türkiye’de 2023 yılı ilk çeyreği itibariyle tarım sektöründe %3,8’lik bir daralma meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisi içinde tarım sektörünün payı yıllar içinde azalma göstermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2024). Türkiye, tarımsal üretim açısından ele alındığında bulunduğu coğrafi konum, arazi ve toprak yapısı bakımından oldukça verimli bir ülkedir. Fakat 1980 sonrasında ithalatta serbestleşmenin başlamasıyla, ülke için üretim maliyeti ile karşılaştırıldığında başka ülkelerden tarım ürünü ithal etmenin daha avantajlı olduğunun düşünülmesiyle tarım ürünlerinde dışa bağımlılık artmıştır (Bulut, 2023).

Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin uygulanabilmesi için yerel üretimin teşvik edilmesi gerekmektedir. Tarımın desteklenmesi ve bu şekilde yerel üretimin artması için üreticilerin kırsalda kalmasını cazip hale getirecek altyapı hizmetlerinin sunulması, üreticiye malının satılacağına dair garanti verilmesi ve çağdaş dünyaya uygun herkes tarafından benimsenebilecek bir tarım ve toprak reformunun geliştirilmesi gerekmektedir (Kaya ve Kalaycı, 2021: 33).

Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin uygulanabilmesi için regülasyon yapılması gereken bir diğer alanı ise emek sektörü oluşturmaktadır. Esnek çalışma saatleri uygulamasının artırılmasına yönelik politikalar hem istihdamı artırabilir hem de teorisinin uygulanabilmesi için gerekli zemini hazırlayabilir. Buna ek olarak Temel Gelir Güvencesi uygulamasının hayata geçirilmesiyle birlikte de insanlar daha az çalışma saatleriyle daha yüksek refah seviyesine ulaşabilirler. Böylelikle Türkiye’de refah ve istihdam sorunlarına yönelik düzenleyici adımlarda atılmış olacaktır.

Türkiye ekonomisinin ekonomik büyümeden vazgeçerek Büyümesizlik Teorisine entegre olabilmesi için kültürel ve eğitimsel alanda da düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Tüketim kültürünün yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalar ve çevresel hassasiyeti artırmaya yönelik çalışmalar okullarda ve topluluklarda eğitim programlarına eklenebilir. Bir toplumu bilmediği bir yapı içine sürüklemek her zaman zor ve tehlikelidir. Bu nedenle bilinçlendirme politikaları teorisinin uygulanabilmesi için birincil öneme sahiptir.

Özellikle iklim krizine yönelik küresel anlaşmalarda daha etkin söz sahibi olunması, ülkenin ve dünyanın olası iklim krizi senaryolarına karşı korunması için son derece önemlidir. Türkiye, gelişmiş ekonomiler kadar gezegene zarar vermese de zaman içinde değişen tüketim alışkanlıkları nedeniyle her geçen gün gezegene verilen zarar artmaktadır. Bu anlamda ilk olarak kömürden çıkışa yönelik politikaların etkinlik kazanması gerekmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımlarına yönelik teşvikler artırılarak, ülkede yenilenebilir enerji kullanımı artırılmalıdır.

Özetle, Türkiye’de Büyümesizlik Teorisinin hayata geçirilebilmesi için mevcut ekonomik ve sosyal yapının köklü bir şekilde yeniden dönüştürülmesi gerekmektedir. Böylesi bir süreç hem bireysel hem de toplumsal olarak farkındalık ve kararlılık gerektirmektedir. Politik iradenin desteği ve uluslararası iş birliği de Büyümesizlik Teorisinin Türkiye’de hayata geçirilebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Büyümesizlik Teorisinin ülke olarak bir uygulama örneği bulunmasa da bazı ülkeler ve bölgeler teoriye yakın politikalar ve uygulamalar benimsemektedir. Büyümesizlik Teorisinin hayata geçirilmesi büyük çapta toplumsal ve ekonomik dönüşümler gerektirmektedir. Türkiye, yerelden başlayarak bu politikaları uygulayabilecek potansiyele sahip bir ülkedir. Fakat bunun için öncelikli olarak yukarıda sayılan uygulamaların gerçekleştirilmesinin yanı sıra özellikle siyasi ve

politik düşüncenin değiştirilmesi gerekmektedir. Teorinin uygulanmasının birinci koşulu demokrasi, eşitlik, özgürlük ve adalettir. Türkiye'nin öncelikli olarak kapitalist sistemle güdümlü büyüme tutkusundan vazgeçmesi gerekmektedir.

6. SONUÇ

Büyümesizlik Teorisi, günümüz kapitalist ekonomilerinde kendine geniş bir alan bulamamış olsa dahi son yıllarda özellikle iklim krizi kaynaklı sorunların artmasıyla birlikte literatürde bir tartışma alanı bulmuştur. Bu teori, temelde ekonomik büyümenin terkedilerek, daha azıyla daha mutlu yaşamayı hedeflemektedir. Sanayileşmenin başlaması ve 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren neoliberal politikaların etkinlik göstermesiyle birlikte ekonomik büyüme çoğu ülkenin birincil politik hedefi haline gelmiştir. Fakat dünya genelinde artan büyüme oranlarının gelir dağılımında adaleti sağlamadığı ve insan refahına katkısının sınırlı olduğuna dair yaygın bir literatür ve veri seti mevcuttur. Kuzey ülkeleri, ekonomik gelişme ve büyümelerini artırmak üzere Güney ülkelerini sömürmektedir. Kuzey ülkeleri teknoloji ve sermaye yoğun bir gelişme gösterirken, Güney ülkeleri genellikle tarım ve katma değeri düşük üretimde kalmıştır. Yaşanan bu durum kaynakların adil olmayan dağılımına, çevresel sorunlara ve sosyal eşitsizliklere neden olmaktadır. Güney ülkeleri olarak ele aldığımız gelir düzeyi düşük olan ülkelerde, gıdaya ve suya erişim konusunda büyük sıkıntılar yaşanmakta ve yoksulluk büyük bir sorun haline gelmektedir. Bugün dünyanın en zengin %1'lik nüfusu toplam servetin büyük bir kısmına sahipken, en yoksul kesim ise temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak durumdadır.

Büyümesizlik Teorisi yalnızca ekonomik büyümeden vazgeçilmesi değil, aynı zamanda doğal kaynak tüketimini azaltmayı, tüketim alışkanlıklarının yeniden düzenlenmesini ve toplumsal refahı daha sürdürülebilir bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Mevcut ekonomik büyüme, doğal kaynakların tükenmesine yol açarak toplumsal sorunları derinleştirmektedir. Dünya üzerinde hali hazırda var olan eşitsizlikleri artırmaktadır. Ekonomik büyüme sisteminde emekçilerin, kadınların ve doğanın kaynakları büyük bir sömürüye maruz kalmaktadır. GSYH hesaplama yöntemlerinde kadınların ev içi emeği görmezden gelinmekte ve çevreye verilen zarar da hesaplama dâhil edilmemektedir.

Büyümesizlik teorisinin temel yaklaşımı, GSYH gibi geleneksel büyüme odaklı ölçüm yöntemlerinin, refahın gerçek bir göstergesi olmadığıdır. Teoriyi uygulamaya koyarken GSYH yönteminden vazgeçilerek, İnsani Gelişim Endeksi gibi alternatif ölçüm araçlarının kullanılması çözüm olabilir. İGE, ekonomik büyümenin

tek başına bir ülkenin gelişmişliğini veya refahını belirleyemeyeceği anlayışına dayanır. Bu endeks, bir ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminin sadece ekonomik büyümeye odaklanmaması gerektiğini, bunun yerine insanların refahı, eğitim düzeyi, sağlık hizmetlerine erişim ve yaşam beklentileri gibi faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. İGE, bireylerin yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen bir yaklaşımdır ve bu yönüyle Büyümesizlik teorisiyle uyumludur. Büyümesizlik Teorisi, ekonomik büyümeyi değil, toplumsal refahı ve çevresel sürdürülebilirliği öncelik haline getirir. Dolayısıyla, İGE'nin dikkate aldığı faktörler, büyümesizlik teorisinin önerdiği sürdürülebilir ve insan odaklı bir ekonomi anlayışıyla örtüşür.

Büyümesizlik Teorisinin ana prensiplerinde ise ekonomik büyümenin eleştirisi, tüketim ve üretim alışkanlıklarının yeniden şekillendirilmesi, toplumsal refah kavramının daha kapsamlı bir şekilde sağlık, eğitim, eşitlik ve sosyal bağlantılar gibi faktörler göz önünde bulundurularak yeniden tanımlanması, yerel ekonomik sistemlerin güçlendirilmesi ve dayanışma ekonomisinin desteklenmesi, doğa ve ekosistemlerin korunması yer almaktadır.

Günümüzde dünya üzerinde birçok eşitsizlik mevcuttur. Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikler, işsizlik ve düşük ücretler gibi ekonomik faktörler toplum içi eşitsizlikleri artırmaktadır. Dünyada artmakta olan savaş ortamı ise etnik kökenlere yönelik eşitsizliklere neden olmaktadır. Bunun yanı sıra cinsiyet, yaş ve cinsel yönelime dair eşitsizlikler günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Dünya üzerinde insanların eşit eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim imkânlarının bulunmaması da yaşam kalitesi ve iş fırsatları açısından eşitsizliğe neden olmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomilerinin ekosistem üzerindeki kirlilikten sorumlu olmaları gerekirken, onların neden olduğu kirliliğin faturası ise az gelişmiş ülkelere kesilmektedir. Bu durum çevresel adaletsizliklere neden olmaktadır. Eşitsizlikler konusunda bir diğer alanı da politik eşitsizlikler oluşturmaktadır. Siyasi güç ve katılımların eşit olmaması da karar alma süreçlerinde adaletsizliklere neden olmaktadır. Dünyada tüm bu eşitsizliklerin artması sosyal huzursuzluklara, güvensizliğe ve adalet taleplerine neden olmaktadır. Büyümesizlik Teorisi tüm bu eşitsizliklere karşı mücadelede ön safta yer almaktadır. Gezegende tüm insanların barış ve huzur içinde sürdürülebilir bir

hayata sahip olmasını hedeflemektedir. En başta küresel ölçekte dayanışmayı temel olarak topluluk dayanışmasını teşvik etmektedir.

Büyümesizlik teorisinin üzerinde durduğu en önemli alanlardan biri bakım ekonomisidir. Bakım ekonomisi; evde bakım, yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri gibi destek ve yardım faaliyetlerini kapsayan bir alanı ifade eder. Bu faaliyetler, mevcut ekonomik sistemlerde sıklıkla göz ardı edilmekte ve çoğunlukla karşılıksız emek olarak değerlendirilmemektedir. Ancak, dünya genelinde nüfusun yaşlanmasıyla birlikte bakım hizmetlerine olan talep ve bu hizmetlere verilen değerin artırılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bakım ekonomisi, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği açısından da önemli bir yere sahiptir; çünkü bu faaliyetlerin büyük bir kısmı geleneksel olarak kadınlar tarafından üstlenilmekte ve genellikle değersizleştirilmektedir.

Büyümesizlik teorisi ile bakım ekonomisi arasındaki ilişki, her iki yapının da refahı merkeze alması noktasında güçlüdür. Büyümesizlik teorisi, bakım emeğini sürdürülebilir, insan odaklı ve toplumsal dayanışmayı esas alan bir ekonomik sistemin temel unsurlarından biri olarak görmektedir. Bu bağlamda, bakım ekonomisi, çevreye zarar veren endüstriyel üretim ve tüketim modellerinin yerine geçebilir ve böylece daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir toplumun oluşumuna katkıda bulunabilir.

Büyümesizlik politikalarının hayata geçirilmesi söz konusu olduğunda doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı sağlanabilir. Daha adil bir gelir dağılımıyla birlikte eşitsizlikler azaltılarak sosyal huzur artırılabilir. İnsan refahı ve yaşam kalitesinde artışlar meydana gelebilir. Büyümesizliğin temelinde dayanışma ve sosyal adalet gibi konular olduğundan, dayanışma ekonomileri genişleyebilir. Çalışma saatlerinin kısaltılması ve Temel Gelir Güvencesi gibi uygulamalarla bireylerin daha sağlıklı ve dengeli bir çalışma hayatına geçmeleri sağlanabilir.

Türkiye açısından Büyümesizlik Teorisi incelendiğinde, ülkenin mevcut kapitalist sisteme ve ekonomik büyümeye sıkı bir şekilde bağlı olduğu görülmektedir. Türkiye, hızlı büyüme dönemleri yaşamış ancak bu büyüme, sürdürülebilirlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bugünkü ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, işsizlik ve ekonomik kırılganlık gibi konularda çözüm sağlamaktan uzak kalmıştır. Türkiye'nin ekonomik büyümesi yaygın büyüme modeline dayanmaktadır. Yaygın büyüme, daha fazla iş gücü, tarım alanı veya fabrika gibi genişleme odaklı politikalarla

dayanır. Özellikle inşaat sektörü ve tüketim odaklı politikalar, son yıllarda bu büyüme modelinin en belirgin örnekleri olmuştur. Ancak, bu model zamanla sürdürülebilirliğini yitirmiş ve kaynakların tükenmesi ile verimlilik sorunlarına yol açmıştır.

Türkiye'de Büyümesizlik Teorisi'nin uygulanabilmesi için toplumsal ve sosyal dinamikler büyük bir önem taşımaktadır. Farklı sosyal ve demografik grupların ihtiyaçlarına yönelik politikalar geliştirilir ve eşitliği artırıcı adımlar atılırsa, Türkiye Büyümesizlik Teorisi'ni uygulama noktasında önemli bir adım atabilir.

Türkiye, bulunduğu konum itibarıyla biyoçeşitlilik açısından oldukça zengin bir ülkedir. Büyümesizlik Teorisi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını desteklemekte ve çevresel koruma önlemlerini teşvik etmektedir. Türkiye'de çevresel politikaların güçlendirilmesi ve doğal kaynakların korunmasına yönelik uygulamalar yapılması Büyümesizlik Teorisinin Türkiye'deki başarısını artırabilir.

Türkiye, toplumsal geçmişi dolayısıyla yerellik kavramını köklerinde barındıran ve tarım geçmişi güçlü olan bir ülkedir. Son yıllarda tarımın ekonomideki payının azalması tersine döndürülerek tarım politikaları ve yere üretim teşvik edilerek Türkiye'nin kendi kendine yetebilecek bir ülke haline gelmesine yönelik adımlar atılabilir. Doğanın korunması adına Türkiye'de yerel sesler oldukça güçlüdür. Doğal kaynakların aşırı kullanımına ve doğal hayatı bozucu kaynak üretimine karşı her zaman yerel mücadele örnekleri verilmiştir. Türkiye'de bu anlamda sivil toplum kuruluşlarının varlığının ve etkinliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye özellikle son yıllarda hem ekonomik hem de siyasi anlamda zorluklar yaşamaktadır. Ülkede yaşanan yüksek enflasyon ve yüksek kur sorunu gelir dağılımında adaleti giderek bozmaktadır. Bunun yanı sıra insan hakları, hukukun üstünlüğü ve bağımsızlığı, siyasi ifade özgürlüğü ve azınlık hakları gibi konularda da tartışmalar mevcuttur. Türkiye'de demokratik süreçlere, ifade özgürlüğüne ve ekonomik politikalara yönelik artmakta olan bir eleştiri ortamı kendini göstermiştir. Tüm bu sorunlar Büyümesizlik Teorisinin temel paradigmalarına atıfta bulunmaktadır.

Tezin son bölümünde de değerlendirildiği gibi, Türkiye özünde bulunduğu potansiyel açısından Büyümesizlik Teorisini uygulamaya uygun bir ülkedir. Fakat dünyanın çoğunluğunda ve Türkiye'de yaygın siyasi ve ekonomik görüş politikanın uygulanmasındaki en büyük zorluğu oluşturmaktadır. Uzun yıllardır süregelen

zamanda alışlagelmiş büyüme ve tüketim temelli politikalar toplumun geniş bir kesiminde kabul görmüştür. Büyümesizlik Teorisinin Türkiye’de hayata geçirilebilmesi için toplumsal bilinçlenmenin sağlanmasına yönelik politikalar oluşturulması gerekmektedir.

Büyümesizlik Teorisinin görece yeni bir alanı oluşturması, destekleyen literatürün yanısıra eleştiren bir literatürün de var olması, politikaların oluşturulmasındaki gerekli zeminin tanımlanmasındaki belirsizlikler ve ülke bağlamında bir uygulama örneğinin bulunmuyor olması, teorinin ekonomiler tarafından gerçekleştirilmesini zorlayan etkenler arasında bulunmaktadır. Toplumların tüketim algısına olan bağlılığı ise teorinin uygulanması konusundaki en büyük sorunu oluşturmaktadır. Tüketime sıkı sıkıya bağlı bir toplumu daha az tüketmeye nasıl ikna edileceği teoride belirgin bir şekilde açıklanmamaktadır.

Büyümesizlik Teorisi, küresel çapta kaynakların daha adil kullanılmasını teşvik etmektedir. Fakat bu durum bazı gelişmekte olan ülkelere kabul görmesi zor bir alanı oluşturmaktadır. Dünya genelinde politikanın uygulanmasının nasıl kabul göreceğine dair eksikler bulunmaktadır. Yine Türkiye’de böyle bir teorinin uygulanabilmesi için toplumun ve politika yapıcıların ikna edilmesi gerekmektedir ki bu durum kapitalist sisteme eklenmiş bölgelerde oldukça zordur.

Büyümesizlik teorisi, özellikle gelişmiş ekonomilerin çevreye ve insan yaşamına zarar veren faaliyetlerinden vazgeçmesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında yer almakta olup, teoriyi uygulama konusunda öncelikli ülkeler arasında bulunmamaktadır. Türkiye, birçok ülke gibi çevreye zarar veren ekonomik faaliyetlerde bulunsa da, bu zarar gelişmiş ekonomilerle karşılaştırıldığında görece daha sınırlı kalmaktadır. Büyümesizlik teorisinin Türkiye özelindeki değerlendirmesi, ülkenin mevcut ekonomik durumunu korumasını önermekten ziyade, gelişmiş ekonomilerin öncülüğünde ortaya çıkan alternatif bir yaşam ve ekonomi modeline Türkiye’nin uyum sağlayıp sağlayamayacağına odaklanmaktadır. Bu perspektif, Türkiye’nin bu yeni paradigmayı benimseme potansiyelini sorgulamaktadır.

Büyümesizlik Teorisi, literatürde ekonomik büyümeye eleştiri, iklim krizine dikkat çekme, gelir adaletsizlikleri görünür hale getirme, dayanışma ve demokrasi ortamını destekleme gibi birçok konuda farkındalık sağlamaktadır. Uygulaması

önünde birçok engeller bulunmasına rağmen toplumun temellerinde bulunan bir alanı temsil etmektedir. Büyümesizlik Teorisi bize ekonomik büyüme hedeflerinin, iktidarların toplumu ve gezegeni sömürme isteklerinin üstünde bir gizleme mekanizması olduğunu göstermektedir. Dünyada ve Türkiye’de bu sömürgeci anlayıştan vazgeçmeden gerekli küçülme politikalarının uygulanması pek mümkün görünmemektedir.

Büyümesizlik Teorisi veya diğer adıyla küçülme teorisi, Türkiye’de yeterince araştırma ve tartışma alanı bulamamıştır. Bu tez çalışmasında Büyümesizlik Teorisinin yerellerden doğan çevre hareketleriyle ve çitleme karşıtı protestolarla Türkiye’de karşılık bulduğunu görmekteyiz. Yine bu tez Türkiye ekonomisinin dünyadaki ekonomik sisteme gelir adaletsizliği, eşitsizlik ve çevresel adaletsizlikler bakımından uyumlu olduğunu göstermektedir.

Büyümesizlik Teorisi, tam olarak hayata geçirilemese dahi mevcut ekonomik sisteme, adaletsizliklere ve iklim krizine büyük dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra küresel gelir eşitsizliğinin durumu, cinsiyet eşitsizliğinin durumu, bakım emeğinin durumu, temel gelir tartışmalarının gelişimi, servet vergilerinin uygulanabilirliğinin tartışılması gibi birçok konuda literatüre öncülük etmektedir.

Bu tez, ülke çapında örneği bulunmasa dahi, Büyümesizlik Teorisinin kapsamını ve dünyada barışı ve her konuda adaleti sağlamaya yönelik önemli ve görünür bir politika olmasını sağlamak, bu konuda Türkiye literatürüne katkı sağlamak için kaleme alınmıştır.

KAYNAKLAR

- Aca, Z., & Akdamar, E. (2022). Türkiye’de İnsana Yakışır İş: Bağlam, Kavramsallaştırma ve Değerlendirme: Bir Alan Araştırması. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 271-291. (<https://doi.org/10.11611/yead.1037757>, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Addati, L., Cattaneo, U., Esquivel, V., & Valarino, I. (2018). *Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*. Geneva: International Labour Organisation. (<https://www.ilo.org/publications/major-publications/care-work-and-care-jobs-future-decent-work>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Apak, S., & Uçak, A. (2007). Ekonomik Büyümenin Anlamlılığı ve Gelişmişlik: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(34), 57-65.(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35603/395513>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Ağaoğlu, N. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Büyümeme ve Yeşil Büyüme. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 6(2), 83-105. (<https://doi.org/10.54186/arhuss.1204495>, Erişim Tarihi: 02.02.2024).
- Akçakaya, M. S. (2022). Küçük Güzeldir: Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 1(1), 37-40. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2362547>, Erişim Tarihi: 05.07.2023).
- Akiş, E. (2015). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*. (<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/damla.aslan/137001/İktisadi%20Büyüme%20ve%20Kalkınma-İstanbul%20Üniversitesi-Ekitap.pdf>, Erişim Tarihi: 25.06.2023).
- Akkuş, M. (2011). Hayatı ve Düşünceleri ile Bir “İktisatçı”: Ernst Friedrich Schumacher. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 131-136. (<https://isahlakidergisi.com/sayilar/4-cilt-1-sayi/b0016>, Erişim Tarihi: 02.07.2023).
- Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 1-33.(http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e00u1ru61bbncf2qmlcpv8.pdf, Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- Aksu, L. (2014). İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerin Analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (208), 351-392. (<https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12462/4289>, Erişim Tarihi: 25.03.2024).
- Akusta, E., & Cergibozan, R. (2020). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyümenin Çevre Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneği. *Öneri Dergisi*, 15(54), 431-462. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/maruoneri/issue/56256/714726>, Erişim Tarihi: 01.02.2023).
- Akyol, H. (2022). İklim Değişikliği Türkiye’de Ekonomik Büyüme İçin Bir Risk Oluşturur mu? *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 179-195. (<https://doi.org/10.35341/afet.996986>, Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Akyüz, A. A. (2021). Ekolojik Gezegen Modellemeleri ve Anlam Dünyası Olarak Geleceğin Coğrafyası. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 263-283. (<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif/article/view/62>, Erişim: 23.05.2023)

- Alaeddinoğlu, F. & Okudum, R. (2018). ``Dünya’da ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Gelişimi``, *Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye*, s. 1-32, yay. haz. F. Arslan, A. Karadağ ve P. Aksak, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Alam, M. S. (2006). Economic Growth With Energy. *Munich Personal RePEc Archive* 2006; Working Paper No: 1260. (<https://ideas.repec.org/p/pramprapa/1260.html>, Erişim Tarihi: 01.06.2023).
- Albayrak, E. N. ve Gökçe, A. (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4 (2), 279-301. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/22479/240421>, Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- Albayrak, M. (2014). Türkiye’de demokrasiye geçiş yılları ve demokratikleşme sürecinin ilk on yılı. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 295-312. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33815/374461>, Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- Aldan, A. (2020). Türkiye’de Ortalama Çalışma Saatinde Değişimin Kaynakları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1702-1716. (<https://doi.org/10.21547/jss.740244>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Alkin, E. (1981). *Gelir ve Büyüme Teorisi*. İstanbul: Güryay Matbaası.
- Altunöz, U. (2015). Reel Büyüme ve İşsizlik Bağlamında Türkiye İçin Okun Yasası Analizi, *Kamu İş*, 14(1), 29-44. (https://www.researchgate.net/publication/283055875_REEL_BUYUME_VE_ISSIZLIK_BAGLAMINDA_TURKIYE_ICIN_OKUN_YASASI_ANALIZ I Erişim Tarihi: 29.01.2023).
- Andreoni, V. & Galmarini, S. (2014). How to Increase Well-Being in a context of Degrowth. *Futures*, 55, 78-89. (<https://doi.org/10.1016/j.futures.2013.10.021>, Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Ansal, H. (2004). Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü. M. Kiper (Ed.) *Teknoloji*. (ss. 35-58) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayını. (<https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/teknoloji.pdf#page=35>, Erişim Tarihi: 24.05.2023).
- Aren, S. (2008). *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aslan, Ö. (2022). Türkiye’de Ekoloji Hareketi ve Cinsiyet Eşitliği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (43), 147-160. (https://www.feministyaklasimlar.org/wp-content/uploads/2022/08/7_FY43.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Aşan, D. (2021). Roma Kulübü Büyümenin Sınırları Raporu. *dilekasan.com*. (<https://www.dilekasan.com/roma-kulubu-buyumenin-sinirlari-raporu/>, Erişim: 16.04.2023).
- Atalay, K. (2022). Simit Ekonomisi: 21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(2), 521-532. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/pek/issue/74572/1139874>, Erişim Tarihi: 07.03.2023).

- Ataman, B. (2020). Ekonomi ve Sosyal Teoride Yeni Bir Paradigma Olarak Büyüme. *Aurum Journal of Social Sciences*, 5(2), 97-108. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/aurum/issue/58103/823195>, Erişim Tarihi 30.05.2023).
- Ataman, M. & Yaman, K. (2021). “Aktif Bir Düşünce Kuruluşu Olarak Roma Kulübü’nün Uluslararası Politika Alanındaki Etkileri”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*. Vol:7, Issue:31; pp:504-511. (https://www.researchgate.net/profile/Kemal-Yaman-4/publication/354372237_Aktif_Bir_Dusunce_Kurulusu_Olarak_Roma_Kulubu'nun_Uluslararası_Politika_Alanındaki_Etkileri/links/61348a712b40ec7d8be6d377/Aktif-Bir-Duesuence-Kurulusu-Olarak-Roma-Kuluebuenuen-Uluslararası-Politika-Alanındaki-Etkileri.pdf, Erişim: 20.05.2023).
- Ay, A., & Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli İle Analizi. *Maliye Dergisi*, 155, 39-54. (https://www.researchgate.net/profile/Ahmet-Ay-5/publication/237268236_Türkiye%27de_Beseri_Sermaye_Birikimine_Dayalı_Ak_Tipi_Içsel_Ekonomik_Buyumenin_Var_Modeli_Ile_Analizi_1950-2000/links/02e7e5296591ceb06c000000/Tuerkiyede-Beseri-Sermaye-Birikimine-Dayali-Ak-Tipi-Içsel-Ekonomik-Bueyuemenin-Var-Modeli-Ile-Analizi-1950-2000.pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2023).
- Azgün, S. (2022). *Büyüme ve Kalkınma İktisadı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bağcı, A. & Söğüt, Y. (2023). Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatından Hareketle Çevresel Sürdürülebilirliğe Ulaşmada Emisyon Ticaret Sistemi ve Sınırdaki Karbon Düzenlemesi Mekanizmasının Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Araştırma. İçinde G. Güngör (https://www.researchgate.net/publication/377973583_Avrupa_Birligi_Yesil_Mutabakati'ndan_Hareketle_Cevresel_Surdurulebilirlige_Ulasmada_Emision_Ticaret_Sistemi_ve_Sinirda_Karbon_Duzenlemesi_Mekanizmasının_Rolu_Türkiye_Uzerine_Ampirik_Bir_Arastirma, Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Bağcı, B., & Hoş, S. (2021). Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Makroekonomik Göstergeler İle İlişkisi: MARS Modeli. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 193-202. (<https://doi.org/10.38009/ekimad.964749>, Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye’de Okun yasası, asimetri ilişkisi ve istihdam yaratmayan büyüme: Markov-Switching yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159(2), 88-102. (<http://earsiv.gop.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12881/10909> Erişim Tarihi: 29.01.2023).
- Başkaya, F. (2017). *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto*. Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı? İstanbul: Yordam Kitap.
- Başol, O. (2018). Dünyada ve Türkiye’de yeşil işlerin gelişimine ilişkin bir değerlendirme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (636), 71-87. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/fpeyd/issue/47987/607075>, Erişim Tarihi: 02.02.2024).

- Bolayır, S., & Eroğlu, İ. (2024). Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 13(1), 1-22. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sid/issue/84531/1454331>, Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- Bozlağan, R. (2005). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. *In Journal of Social Policy Conferences*, 50, 1011-1028. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/891/9943>, Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Brown, C., & Zsolnai, L. (2018). Buddhist economics: An overview. *Society and Economy*, 40(4), 497-513. (<https://doi.org/10.1556/204.2018.40.4.2>, 03.07.2023).
- Bulut, R. (2023). Türkiye’de Sorunsal Bağlamda Tarım ve Dışa Bağımlılık. *Tesam Strateji*. (<https://tesamstrateji.com/yazi.php?link=turkiye-de-sorunsal-baglamda-tarim-ve-disa-bagimlilik>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Can, E. & Sezer, Ş. (2022). Türkiye’de Eğitimin 20 Yılı (2000-2021): Betimsel Bir Analiz. *Journal of Research in Education and Teaching*. 11(3). 58-69. (http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/5_senol_sezer58-69.pdf, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Cantürk, S. (2022). Sosyal Adalet Bağlamında İklim Değişikliğinin Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkisi. S. Cantürk ve Z. Erdoğan (Ed.). İklim Adaleti ve Adil Dönüşüm. (ss. 77-100). Gazi Kitabevi.
- Cengiz, O. (2022). Günümüz Küresel Kapitalizmde Sürdürülebilir Kalkınma Ne Kadar Mümkün? Retorik ve Gerçekler. *In Circular Economy in the Framework of Sustainable Development Policy*, 185-219. (<https://www.cceol.com/search/chapter-detail?id=1173154>, Erişim Tarihi: 02.02.2024).
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2022). Dünya Eşitsizlik Raporu-Yönetim Raporu. World Inequality Lab. (https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf, Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- Club of Rome. (2023). *History*. Clubofrome.org. (<https://www.clubofrome.org/history/>, Erişim Tarihi: 21.05.2024).
- Çakmak, A. İ. ve Tosun, B. (2017). Ekonomik Büyüme-Gelir Dağılımı İlişkisi: Kuznets Hipotezinin Seçilmiş Ülkeler Üzerine Araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33),33-44. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kosbed/issue/43231/524877>, Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- Çaşkurlu, E. (2014). İstihdamsız Büyüme (İstihdamsız İyileşme) Sorununa Karşı Kamusal Politikalar ve Önemi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2). (https://www.researchgate.net/publication/282875562_Istihdamsiz_Buyume_Istihdamsiz_Iyilesme_Sorununa_Karsi_Kamusal_Politikalar_ve_Onemi_Turkiye_Acisindan_Bir_Degerlendirme_TODAIE_Amme_Idaresi_Dergisi_SSC-I-ISSN_1300-1795_Cilt_47_Sayi_2_Haziran_2014_s, Erişim Tarihi: 01.02.2023).

- Çelik, D., Aydın, A., Gündoğdu, B. Ç., & Aykaç, S. (2023). Türkiye Üzerinde Yoksullaştıran Büyüme Hipotezinin Analizi: 1970-2020. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13, 59-82.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/article/1206326>, Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- Çiçen, Y. B. (2022). 2000’li yıllarda Türkiye’de Emek Piyasasında Gelişmeler: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *The Journal of International Scientific Researches*, 7(3), 260-281.(<https://doi.org/10.23834/isrjournal.1150218>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Çiftçi, C. & Aykaç, G. (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. *Sosyoekonomi*, (14). 160-180.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/sosyoekonomi/issue/21074/226897>, Erişim Tarihi: 21.01.2023)
- Çil, M.İ. (2022). Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Demokratik Açıdan İrdelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir, Türkiye.(<https://acikerisim.kapadokya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12695/2036/10491308.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Çoban, S. (2023). Bakım Rejimleri ve Türkiye’de Bakım Emeği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2), 455-465.
(<https://doi.org/10.32600/huefd.1228210>, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Çokişler, N., & Çokişler, E. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Getirilen Eleştiriler. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1, 1-7.
(https://www.researchgate.net/publication/329699748_CRITICS_OF_THE_CONCEPT_OF_THE_SUSTAINABLE_DEVELOPMENT_-_Surdurulebilir_Kalkinma_Kavramina_Getirilen_Elestiriler, Erişim Tarihi: 14.07.2024).
- D’Alisa, G. (2019). Degrowth. *Dicionário Alice*.
(https://estudogeral.uc.pt/bitstream/10316/87061/1/Degrowth_Dicionario%20Alice.pdf, Erişim Tarihi: 07.04.2024).
- D’Alisa, G., Demaria, F. Ve Kallis, G. (2020). *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*. (Çev. B. Akbulut ve E. Turhan). İstanbul, 145.(Orijinal Yayın Tarihi, 2015).
- Danışoğlu, A.Ç. (2004). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*.
(<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423905107.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Deliktaş, E. (2001). “Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye”. *Ege Akademik Bakış*, 1 (1), 92.
(https://www.researchgate.net/publication/26541871_MALTHUSGIL_YAKLASIMDAN_MODERN_EKONOMIK_BUYUMEYE, Erişim Tarihi: 16.01.2023).
- Dengler C. & Strunk B. (2017) The Monetized Economy Versus Care and the Environment: Degrowth Perspectives On Reconciling an Antagonism, *Feminist Economics*, 24:3, 160-183.
(<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13545701.2017.1383620>, Erişim Tarihi: 05.04.2024)

- Dikkaya, M., & Dinçer, S. (2023). Türkiye İş Gücü Piyasasında Suriyeli Sığınmacılar. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 187-198. (<http://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/77969/1261970>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Dinda, S. (2004). Environment Kuznets Curve Hypothesis a Survey. *Ecological Economics*, 49, 431-455. (https://mimoza.marmara.edu.tr/~mtekce/Dinda_2004.pdf, Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- Dinler, Z. (2016). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Divitçioğlu, S. (2013). *Karl Marx'da İktisadi Büyüme: Marxın Görüşleri ve Harroddla Karsılastırma*. Ankara: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *The Journal of Academic Social Science*, 6, 365-380. (https://www.researchgate.net/profile/zehra-dogan-caliskan-2/publication/345314902_ekonomik_buyume_sureclerinin_analizinde_yeni_acilimler_ve_buyumenin_yersel_dinamikleri/links/6007fb0a92851c13fe23c1c9/ekonomik-bueyueme-suereclerinin-analizinde-yeni-acilimler-ve-bueyuemenin-yersel-dinamikleri.pdf, Erişim Tarihi: 16.01.2023).
- Down, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadi: eleştirel bir tarih*. (Çev. C. Gerçek). İstanbul: Yordam Kitap. (Orijinal Yayın Tarihi: 2000).
- Duman, E. (2018). *Teknolojik-Ekonomik Büyüme Modelleri ve Türkiye*. Adıyaman: İksad Publishing House. (https://www.researchgate.net/profile/erhan-duman-2/publication/352064284_teknolojik_ekonomik_buyume_modelleri_ve_turkiye/links/60b7cf8e299b1d329bf27fa/teknolojik-ekonomik-bueyueme-modelleri-ve-tuerkiye.pdf, Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Durmuş, M. (2012). Büyüme: Neyin Büyümesi? İktisadi Büyümeye İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(83), 37-68. (<https://ideas.repec.org/a/eyd/eyjrn/v23y2012i83p37-68.html>, Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- Durmuş, M. (2021). Covid-19 Salgını ve Servet Vergisi İhtiyacı. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(1), 95-131. (<https://doi.org/10.30586/pek.931987>, Erişim Tarihi: 14.04.2024).
- Durmuş, M. (2023). Dünya Yerelleşme Günü. *Evrensel.net*. (<https://www.evrensel.net/haber/492934/dunya-yerellestirme-gunu>, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Durmuş, M. (2024). Tüketimle Büyüyen Ekonomi Tüketiciyi Ezerek Küçülür. *Sendika.org*. (<https://sendika.org/2024/06/tuketimle-buyuyen-ekonomi-tuketiciyi-ezerek-kuculur-mustafa-durmus-t24-707344>, Erişim Tarihi: 18.06.2024).
- Dündar, G. (2020). Emek sömürüsü bağlamında insan ticareti. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 326-349. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gad/issue/58982/849809>, Erişim Tarihi: 03.03.2024).
- Eğilmez, M. (2020). Enflasyonla Büyüme ve Küçülme: Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yıllık Deneyimi. *Kendime Yazılar*. (<https://www.mahfiegilmez.com/2020/09/enflasyonla-buyume-ve-kuculme-turkiye.html>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).

- Eğilmez, M. (2022). Yüksek Enflasyonlu Büyüme Sürdürülebilir mi? *Kendime Yazılar*. (<https://www.mahfiegilmez.com/2022/08/yuksek-enflasyonlu-buyume.html>, Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- Erdoğan, İ., Türköz, K. ve Görüş, M.Ş. (2015). “Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye Ekonomisi İçin Geçerliliği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 113-123. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4786/66046>, Erişim Tarihi: 02.03.2023).
- Erdoğan, M.E. (2022). Antroposen Nedir? PlumeMag Sürdürülebilir Yaşam Trendleri. (<https://www.plumemag.com/antroposen-nedir/>, Erişim Tarihi: 06.03.2023).
- Erdoğan, S. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (4). (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjss/issue/43010/520809>, Erişim Tarihi: 05.02.2023).
- Erdoğan, S. (2020) Enerji, çevre ve sera gazları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1), 277-303. (<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1178439>, Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- Erdoğan, S. & Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme- Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 29-43. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/anemon/article/258538>, Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Ergün, T., & Çobanoğlu, N. (2017). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1). 97-123. (<http://sobild.ankara.edu.tr/index.php/sobild/article/view/728>, Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Erman, A.C. (2020). *Kimlik Bunalımı ve Türkiye, Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Ertürk, M. (2016). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin veri görselleştirme kullanarak karşılaştırılması. *MPRA Paper*. (<https://mpa.ub.uni-muenchen.de/69879/>, Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- Foley, K.D. & Michl, R.T. (2014). *Büyüme ve Bölüşüm*. (Çev. B. Eres.) Ankara: Phoenix Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi: 1999).
- Foster, J.B. (2011), “Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem”, *Monthly Review*, 62 (8), s. 26-33. (https://monthlyreviewarchives.org/index.php/mr/article/view/MR-062-08-2011-01_2, Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- Fotopoulos, T. (2007). Is degrowth compatible with a market economy. *The international journal of inclusive democracy*, 3(1), 1-16. (<https://www.inclusivedemocracy.org/journal/pdf%20files/pdf%20vol3/Is%20degrowth%20compatible%20with%20a%20market%20economy.pdf>, Erişim Tarihi: 06.04.2024).
- Freedom House. (2023). Freedom in The World 2023. (https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Georgescu-Roegen, N. (1975). Energy and economic myths. *Southern economic journal*, 347- 381. (<https://www.jstor.org/stable/1056148>, Erişim Tarihi: 30.05.2023).

- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2024). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Gökçin Özuyar, P., Gürcan, E. C., Bayhantopçu, E. (2021) Türkiye'nin güncel iklim değişikliği stratejisinin ana yönelimi. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(3). 31-46. (bit.ly/45sdoU4, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Göksu & E. Eroğlu. (2023). Kamu Maliye Politikaları Perspektifinden Çevresel Sürdürülebilir Kalkınma (ss.97-126). *T.C. Sayıştay Başkanlığı*. (https://www.sayistay.gov.tr/files/2955_KAMU%20MAL%C4%B0YE%20POL%C4%B0T%C4%B0KALARI%20PERSPEKT%C4%B0F%C4%B0NDEN%20CISK%20FUL.pdf, Erişim Tarihi: 08.08.2023).
- Grossman, G.M. & Helpman, E. (1988). Product Development and International Trade. *Journal of political economy*, 97(6), 1261-1283. (<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/261653>, Erişim Tarihi: 22.01.2023)
- Günaydin, D. (2019). İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 7(37), 123-148. (https://www.researchgate.net/publication/282422891_INSANA_YAKISIR_IS_TURKIYE_ACISINDAN_BIR_DEGERLENDIRME, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Güneş, F. (2015). Toplumsal Yeniden Üretim ve Karşılığı Ödenmeyen Emek. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15(57), 2-9. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/msg/issue/49192/627941>, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Açısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (28), 126-138. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6142/82429>, Erişim Tarihi: 04.04.2023).
- Güneş, S. (2005). Türkiye'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonomik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 60 (03), 123-136. (Dor: 10.1501/Sbfder_0000001436, Erişim Tarihi: 25.05.2024).
- Güney Işıkkara, B. (2020). Küçülme-Yeşil Büyüme İkiliğinin Ötesinde: Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm. *Praksis*, (54), 95-119. (https://www.academia.edu/45415218/K%C3%BC%C3%A7%C3%BClme_Ye%C5%9Fil_B%C3%BCy%C3%BCme_%C4%B0kili_%C4%9Finin_%C3%96tesinde_Ekolojik_Y%C4%B1k%C4%B1m_ve_Kapitalizm, Erişim Tarihi: 05.05.2024).
- Gürak, H. (2004). *Emek, Teknolojik Yenilik ve Büyüme*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Gürkan, C. (2019). Aydınlanma ve İlk Birikim Çelişkisinde Halk ve Halkçı Ekonomi Politik. *Memleket Siyaset Yönetim*, (32), 1-30. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/msydergi/issue/60942/905363>, Erişim Tarihi: 03.06.2023).
- Hickel, J. (2021). *Çoğu Zarar Azı Karar–Dünyayı Küçülme Kurtaracak* (Çev. D. Keskin). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi: 2020).
- Hickel, J. (2019). Degrowth: a theory of radical abundance. *Real-world economics review*, 87(19), 54-68. (<https://www.paecon.net/PAEReview/issue87/whole87.pdf#page=54>, Erişim Tarihi: 15.07.2024)

- Hickel, J. & Kallis, G. (2020) Is Green Growth Possible?, *New Political Economy*, 25:4, 469-486, (<https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>, Erişim Tarihi: 10.07.2023).
- ILO (2022) Unemployment rate by sex and age-ILO modelled estimates, Nov. 2022 (%) -Annual. (https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer55/?id=UNE_2EAP_SEX_AGE_RT_A&sex=SEX_T&classif1=AGE_YTHADULT_YGE15&timefrom=2000 Erişim Tarihi: 28.01.2023).
- ILO (2022). Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage. (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_854733.pdf Erişim Tarihi: 28.01.2023).
- ILO (2022). Sosyal Uygunluk 05 İnşaat Sektöründe Çalışma ve Dinlenme Sürelerinin Düzenlenmesi. (<https://www.ilo.org/tr/resource/sosyal-uygunluk-05-inaat-sektorunde-calisma-ve-dinlenme-surelerinin>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Işıkkara, B.G. (2020). Küçülme-Yeşil Büyüme İkiliğinin Ötesinde: Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm. *Praksis*, 0(54), 95-119. (<https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/409433>, Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- İnci, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 272-290. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cbayarsos/issue/4066/53646>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Jackson, T. (2021). *Büyümesiz Refah: Sonlu Bir Gezegen Yönelik Bir İktisat*. (Çev. A.S. Erdoğan) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi: 2017).
- Kallis, G. (2015). The degrowth alternative. *Great Transition Initiative*, 1-6. (<https://www.tellus.org/pub/Kallis-The-Degrowth-Alternative.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2024).
- Kallis, G., Kostakis, V., Lange, S., Muraca, B., Paulson, S., & Schmelzer, M. (2018). Research on degrowth. *Annual Review of Environment and Resources*, 43, 291-316. (<https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102017-025941>, Erişim Tarihi: 10.06.2023).
- Kalonya, D. H. (2021). Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri. *Planlama*, 31(3). (https://jag.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN_31_3_448_465.pdf, Erişim Tarihi: 04.06.2024).
- Karacan, R. (2014). *Kapitalist Ekonomide Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Karagül, M. & Açıkgöz, Ö. (2009). İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma ve Din İlişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (18), 472-486. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/susead/issue/28417/302567?publisher=selcuk>, Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Karataş, M. & Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0 (3), 29- 55. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/makusobed/issue/19435/206671>, Erişim: 24.01.2023).

- Karataş, T., Aydın, H.Y. & Duman, M. (2022). “İktisat Okulları ve Ekonomik Büyüme”, *Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Büyüme (2000-2021)*, s.39-72, yay. haz. N. Altuntepe, Gazi Kitabevi.
- Kaya, A. A. (1999). İçsel Büyüme Kuramlarına Ak Yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 389-402. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/issue/48501/615797>, Erişim Tarihi: 21.01.2023).
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye’de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 23-34. (<https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.837519>, Erişim Tarihi: 04.06.2024).
- Keskinsoy, Ö., & Kaya, S. B. (2018). Türkiye’nin hükümet sistemleri üzerine bir değerlendirme. *TBB Dergisi*, 137, 67-96. (<https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2018-137-1783>, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Kısa, H., Akca, M., & Yıldırım, C. (2023). Kadınların Üst Yönetimdeki Görünürlüğü: Yükseköğretim Kurumlarında Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 835-851. (<https://doi.org/10.33712/mana.1333446>, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Koçak, E. & Sarıöz Gökten, Y. (2022). Kapitalizmde İktisadi Küçülme Mümkün Mü? Malzeme Ayak İzi ve CO2 İçin Panel Veri Analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 20-36. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/oskauibfd/issue/74482/1190326>, Erişim: 25.01.2023).
- Koyuncu, M. ve Ş. Özar (2017) “Büyümemek Mümkün mü? ‘Ekonomik Küçülme Fikri’ Üzerine Tartışmalar”, Cömert, H. ve E. Özçelik ve E. Voyvoda (der.), *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye’ye Bakmak*, İstanbul: İletişim, 175-196.
- Küçük, A. (2008). Adalet Kavramı ve Adaletle İlişkin Bazı Teoriler. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 4(15), 91-121. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/muhafazakar/issue/55767/763087>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Latouche, S. (2003). Would the West actually be happier with less? The world downscaled. *Le Monde Diplomatique*. (Hata! Köprü başvurusu geçerli değil., Erişim Tarihi: 04.06.2023).
- Latouche, S. (2004). Degrowth economics. *Le monde diplomatique*, 11(1-5), 2004. (<https://jussemper.org/Resources/Economic%20Data/Resources/Degrowth%20economics,%20by%20Serge%20Latouche.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2023).
- Latouche, S. (2007). De-growth: an electoral stake. *The international journal of inclusive democracy*, 3(1), 14-18. (<https://www.inclusivedemocracy.org/journal/pdf%20files/pdf%20vol3/De-growth.%20%20an%20electoral%20stake%20.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2023).
- Latouche, S. (2010). Degrowth. *Journal of Cleaner Production*. 18, 519-522. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652610000417?via%3Dihub> Erişim Tarihi: 06.06.2023).
- Latouche, S. (2018). *Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru: Küçülme Üzerine Yanlış Yorumlar ve Tartışmalar* (Çev. Tahir Karakaş). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi: 2011).

- Lee, H., Calvin, K., Dasgupta, D., Krinner, G., Mukherji, A., Thorne, P., ... & Ruane, A. C. (2024). Climate change 2023 synthesis report summary for policymakers. Climate Change 2023 Synthesis Report: Summary For Policymakers. (https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf, Erişim Tarihi: 02.04.2024).
- Liegey, V., Nelson, A., ve Hickel, J. (2020). *Exploring degrowth: A critical guide* (Vol. 10). London: Pluto Press. (<http://supadu-imgix.s3.amazonaws.com/plutopress-uk/pdfs/look-inside/LI-9781786807601.pdf>, Erişim: 15.04.2023).
- Manga, M. & Cengiz, O. (2020). *Yeni Küresel Dzende Büyüme, Eşitsizlik ve Kapsayıcılık İlişkisi*. Hiper Yayın. İstanbul.
- Martínez-Alier, J., Pascual, U., Vivien, F. D., & Zaccai, E. (2010). Sustainable degrowth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm. *Ecological economics*, 69(9), 1741-1747. (<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.04.017>, Erişim Tarihi: 02.02.2024).
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Book. (<https://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>, Erişim: 22.05.2023).
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü, (MGM). (2024). Türkiye Ortalama Sıcaklık 2023. (<https://www.mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/parametreAnalizi/2023-ortalama-sicaklik.pdf>, Erişim Tarihi: 06.06.2024).
- Missemer, A. (2017). Nicholas georgescu-roegen and degrowth. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 24(3), 493-506. (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09672567.2016.1189945>, Erişim Tarihi: 01.06.2023).
- Napoli, C. (2012). Understanding Kyoto's Failure. *The SAIS Review of International Affairs*, 32(2), 183–196. (<https://www.jstor.org/stable/27000907>, Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- Naude, W. (2023). Degrowth: slowing down rich economies to deal with climate change is a flawed idea. *The Conversation*. (<https://theconversation.com/degrowth-slowing-down-rich-economies-to-deal-with-climate-change-is-a-flawed-idea-209434>, Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- Organisation for Economic Co-operation And Development (OECD). (2023). OECD Better Life Index Türkiye. (<https://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkiye/>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Organisation for Economic Co-operation And Development OECD (2023), PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education, PISA, OECD Publishing, Paris, (<https://doi.org/10.1787/53f23881-en>, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Organisation for Economic Co-operation And Development (OECD). (2024). Employment Rate. (<https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm#indicator-chart>, Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Organisation for Economic Co-operation And Development (OECD). (2024). Average usual weekly hours worked on the main job.

- (https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=Ave_HRS, Erişim Tarihi: 13.06.2024).
- ÖZSAĞIR, A. (2008). Dünden bugüne büyümenin dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 332-347.
(<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10222/125666>, Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik Söylemleri ve Türkiye’deki Çevre Hareketlerinin Seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456.
(doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i2.804>, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Özyiğit, M. (2022). “Kapitalist Olmayan Büyüme Mümkün mü?: Büyümeye Ekonomi Politik Bir Bakış”, *İktisadi Büyümenin Dinamikleri*, s.1-33, yay. haz. Y. Muratoğlu, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara.
(https://www.researchgate.net/profile/Mehmet-Ozyigit/publication/363731785_Kapitalist_Olmayan_Buyume_Mumkun_mu_Buyume_Ekonomi_Politik_Bir_Bakis_Is_Non-Capitalist_Growth_Possible_An_Economy-Politic_Look_Toward_Growth/links/632b95240a708521500fb5dc/Kapitalist-Olmayan-Bueyueme-Muemkuen-mue-Bueyuemeye-Ekonomi-Politik-Bir-Bakis-Is-Non-Capitalist-Growth-Possible-An-Economy-Politic-Look-Toward-Growth.pdf, Erişim Tarihi: 19. 01.2023).
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Patel, K. (2021). Turkey experiences intense drought. *NASA Earth Observatory*.
(<https://earthobservatory.nasa.gov/images/147811/turkey-experiences-intense-drought>, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Phillips, L. (2019). Degrowth Delusion. *Open Democracy*.
(<https://www.opendemocracy.net/en/oureconomy/degrowth-delusion/>, Erişim Tarihi: 04.04.2024).
- Rammelt, C. (2024). How entropy drives us towards degrowth. *Real-world economics review*, 2, (https://www.paecon.net/PAERReview/issue87/whole87.pdf#page=54, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Raworth, K. (2017a). A Doughnut for the Anthropocene: humanity’s compass in the 21st century. *Open Access*.
(<https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2542-5196%2817%2930028-1>, Erişim Tarihi: 06.03.2023).
- Raworth, K. (2017b). Why it's time for Doughnut Economics. *IPPR Progressive Review*, 24: 216-222. (https://doi.org/10.1111/newe.12058, Erişim Tarihi: 08.03.2023)
- Raworth, K. (2019). *Simit Ekonomisi: 21. Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu* (Çev. A. E. Pilgir) İstanbul: Tellekt Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi: 2017).
- Ray, D. (2019). Climate Change is Affecting Crop Yields and Reducing Global Food Supplies. *The Conversation*. (https://theconversation.com/climate-change-is-affecting-crop-yields-and-reducing-global-food-supplies-118897, Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- Ritchie, H., Roser, M. ve Rosado, P. (2020) "CO₂ and Greenhouse Gas Emissions". OurWorldInData.org. (https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions. Erişim Tarihi: 08.02.2023)

- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, 98(5, Part 2), 71-102. (<https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/261725>, Erişim Tarihi: 20.01.2023)
- Rosado, P., Ritchie, H. Ve Mathieu, E. (2022). Data update: We've just updated all of our global CO₂ emissions data. OurWorldInData.org. (<https://ourworldindata.org/co2-data-update-2022>, Erişim Tarihi: 06.02.2023).
- Rua, L. (2022). Doughnut Economics: An Introduction. Climatedtalk. (<https://climatedtalk.org/2022/01/23/doughnut-economics/>, Erişim Tarihi: 08.03.2023).
- Sağlık Bilgi Sistemleri Genel M¼d¼rl¼ę¼ (SBSGM). (2023). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2022 Haber B¼lteni. (https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/46511/0/haber-bulteni-2022-v7pdf.pdf?_tag1=3F123016BE50268AF4A10917870BF5962AC79ECF, Erişim Tarihi: 01.01.2024).
- Schneider, F., Kallis, G., & Martinez-Alier, J. (2010). Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability. Introduction to this special issue. *Journal of cleaner production*, 18(6), 511-518. (<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>, Erişim Tarihi: 07.07.2023).
- Schumacher, E.F. (1919). *K¼ę¼k G¼zeldir Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı*. (Çev. Osman Çetin Deniztekin). İstanbul: Varlık Yayınları. (Oriğinal Yayın Tarihi: 1973).
- Schwartzman, D. (2020). The global solar commons, the future that is still possible: A guide for 21st century activists. *The Solar Utopia.org Press*. (<https://www.theearthisnotforsale.org/solarcommons2021.pdf>, Erişim Tarihi: 03.04.2024)
- Soysal, G., Özcan, C., & Akın, A. (2022). Dünyada ve Türkiye'de kadın, anne ve çocuk sağlığının güncel durumu. *Sağlık ve Toplum*, 32(1), 3-13. (https://www.researchgate.net/publication/376784198_The_Current_State_of_Women%27s_Maternal_and_Child_Health_in_the_World_and_Turkey, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Stern, D. I., Common, M. S., & Barbier, E. B. (1996). Economic Growth And Environmental Degradation: The Environmental Kuznets Curve And Sustainable Development. *World Development*, 24(7), 1151-1160. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0305750X96000320>, Erişim Tarihi: 03.03.2023).
- Strateji ve B¼tçe Başkanlığı (SBB). (2024). Temel Ekonomik Göstergeler Veri Tabanı, Ortalama Büy¼me Oranları. (<https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler-veritabani/>, Erişim Tarihi: 13.04.2024).
- Sungur, O. (2015). 2000 sonrası Türkiye ekonomisi: Büy¼me, enflasyon, işsizlik, borçlanma ve dış ticarete gelişmeler. *Toplum ve demokrasi dergisi*, 9(19), 243-270. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/toplumdd/issue/22712/242420>, Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- şahinöz, A. (2019). S¼rd¼r¼lemeyen "S¼rd¼r¼lebilir Kalkınma". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Dergisi*, 8(15), 77-101. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ufuksbedergi/issue/57470/815064>, Erişim Tarihi: 01.04.2024).

- Şahinöz, A. (2021). Neoklasik İktisadın Ekolojik Ekonomiye Dönüşümü: Sosyal Demokrat Çevre Politikaları. *İktisat ve Toplum*. 129. 18-34.
(<https://iktisatvetoplum.com/neoklasik-iktisadin-ekolojik-ekonomiye-donu%CC%88su%CC%88mu%CC%88-sosyal-demokrat-cevre-politikalari-ahmet-sahinoz/> Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- Şaşmaz, M. Ü. & Yayla, Y. E. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance*, 3 (2), 249-268.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/ijpf/issue/41946/463825>, Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Şaşmaz, M. Ü., Odabaş, H. & Yayla, Y. E. (2019). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları ile Kalkınma Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (3), 851-866.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/issue/50844/544425>, Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- Şeker, M. (2009). Mutluluk Ekonomisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (39), 115- 140.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/issue/9511/118860>, Erişim Tarihi: 14.04.2023).
- Şen, Z. (2022). "İklim Değişikliği ve Türkiye", *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 1. ss. 1-19.(<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2369134>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Şenkardeşler, R. A. (2021). Keynesyen Perspektifle Büyümenin Dinamikleri Üzerine Bir İnceleme: 1998-2019 Türkiye Örneği. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(66), 503-514.
(<https://doi.org/10.26450/jshsr.2331>, Erişim Tarihi: 14.07.2024).
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2023). 2024 Yılında Uygulanacak Yeni Asgari Ücret 17 Bin 2 TL Olarak Belirlendi.
(<https://www.cs.gb.gov.tr/haberler/2024-yilinda-uygulanacak-yeni-asgari-ucet-17-bin-2-tl-olarak-belirlendi/>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). (2023). Kömür.
(<https://enerji.gov.tr/bilgimerkezi-tabii-kaynaklar-komur>, Erişim Tarihi: 04.06.2024).
- Taban, S. (2010). *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2023). *Genel Açıklamalı Sözlük*.
(<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 57-73.
(<http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10265/125901>, Erişim Tarihi: 24.01.2023).
- Tosunoğlu, B. (2014). Sürdürülebilir Küresel Refah Göstergesi Olarak Ekolojik Ayak İzi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (5), 132-149.
(<https://dergipark.org.tr/en/pub/hakisderg/issue/7577/99504>, Erişim Tarihi: 03.02.2023).
- Tunny, G. (2023). Debunking Degrowth. *The Centre for Independent Studies*.
(<https://www.cis.org.au/wp-content/uploads/2023/09/AP54-Debunking-Degrowth.pdf>, Erişim Tarihi: 04.04. 2024)

- Turgut, G. (2014). Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 29 (2), 137-165. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22718/242472>, Erişim: 18.04.2023).
- Türker, M. T. (2015). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25). (<https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/4767/65546>, Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı (TCSB). (2023). HIV/AIDS İstatistikleri. (<https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/bulasici-hastaliklar-ve-erken-uyari-db/Dokumanlar/Istatistikler/hiv-aids-2023.pdf>, Erişim Tarihi: 01.01.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (2024). İşgücü İstatistikleri, Nisan 2024. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2024-53511>, Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gayrisafi yurt içi hasıla iktisadi faaliyet kollarına (A21) göre zincirlenmiş hacim endeks ve değişim oranı (2009=100) 2018-2022. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742>, Erişim Tarihi: 13.04.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53711>, Erişim Tarihi: 14.04.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). İstatistiklerde Çocuk, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Statistics-on-Child-2023-53679>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). İstatistiklerde Kadın, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Women-in-Statistics-2023-53675>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53713>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (2024). Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2022. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2022-53701>, Erişim Tarihi 06.06.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (2024). Tüketici Fiyat Endeksi, Aralık 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Consumer-Price-Index-December-2023-49657>, Erişim Tarihi: 06.01.2024).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK). (2024). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2023. (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2023-49692>, Erişim Tarihi: 01.06.2024).
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş)(2024). Türk-İş Mayıs 2024 Açlık ve Yoksulluk Sınırı. (<https://www.turkis.org.tr/turk-is-mayis-2024-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Türkmen, N. C. (2022). Kitap Kritiği: Kate Raworth, Simit Ekonomisi: 21.Yüzyıl İktisatçısı Gibi Düşünmenin Yedi Yolu. *Journal of Business and Trade*, 3(2), 163-168. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/joinbat/issue/74195/1152584>, Erişim Tarihi: 05.03.2023).

- UN (United Nations). (2012). İstedığımız Gelecek, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20). Rio De Janeiro, Brezilya, Konferans Çıktısı. (http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Future_We_Want.pdf, Erişim Tarihi: 24.01.2023)
- UN (United Nations). (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Genel Kurul Kararı. **(Hata! Köprü başvurusu geçerli değil., Erişim:24.01.2023).**
- UN. (1992). Rio Declaration on Environment and Development. (<https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf>, Erişim Tarihi 23.01.2023).
- UN (United Nations). (2023). Ending Poverty. (<https://www.un.org/en/global-issues/ending-poverty> Erişim Tarihi: 25.01.2023).
- UNDP. (2021). Yoksulluk endeksi, etnik gruplar arasındaki keskin eşitsizlikleri gözler önüne seriyor. (<https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/yoksulluk-endeksi-etnik-gruplar-arasindaki-keskin-esitsizlikleri-gozler-onune-seriyor>, Erişim Tarihi: 10.04.2023).
- United Nations (UN). (2024). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar. (<https://www.kureselamaclar.org/>, Erişim Tarihi: 09.06.2024).
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2024). *Levels & trends in child mortality: Report 2024*. (<https://data.unicef.org/resources/levels-and-trends-in-child-mortality-2024/>, Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Uslu, Z. (2020). İstihdamsız Büyüme Kavramı ve İstihdamsız Büyümeyi Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. *Gergedan Dergi*. (<https://gergedan.press/istihdamsiz-buyume-kavrami-ve-istihdamsiz-buyumeyi-etkileyen-faktorler-turkiye-ornegi-7952/> Erişim Tarihi 27.01.2023).
- Ünsal, E. (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Ünver, H. A. (2017). Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Özel Sayı: Paris İklim Zirvesi ve Yansımaları, 3-19. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/42582/513221>, Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- Van den Bergh, J. C. (2011). Environment versus growth—A criticism of “degrowth” and a plea for “a-growth”. *Ecological economics*, 70(5), 881-890. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800910004209>, Erişim Tarihi: 06.04.2024).
- Veenhoven, R., ve Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58(2), 46-51. (<https://personal.eur.nl/veenhoven/Pub2010s/2015z-fullt.pdf>, Erişim Tarihi: 14.04.2023).
- Walk Free. (2023), The Global Slavery Index 2023, Minderoo Foundation. (<https://walkfree.org/global-slavery-index/>, Erişim Tarihi: 17.07.2024).
- WCED (The World Commission on Environment and Development) (1987). Our Common Future. Oxford: Oxford University Press. (<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, Erişim Tarihi: 23.01.2023)

- WIL (World Inequality Lab). Dünya Eşitsizlik Raporu 2022.(https://wir2022.wid.world/world-website/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf Erişim Tarihi: 26.01.2023).
- Woerden, W. (2022). Green Growth. *Mr Online*. (<https://mronline.org/2022/12/03/green-growth/>, Erişim: 04.02.2023).
- World Wide Fund for Nature (WWF). (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu. (https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/turkiyenin_ekolojik_ayak_izi_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- Yalçın, A. Z. ve Çetin, H. (2021) “21. Yüzyılda Türkiye'de Kooperatifçilik ve Kalkınma Üzerine Bir Değerlendirme”, Çakı, F., Öner, Ş., Uzun, A., Altındal, Y. ve Yalçın, A. Z. (der.) 21. Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. (https://www.researchgate.net/publication/356944149_21_YUZYILDA_TURKIYE'DE_KOOPERATIFCILIK_VE_KALKINMA_UZERINE_BIR_DEGERLENDIRME, Erişim Tarihi: 05.03.2023).
- Yalçın, F. (2022). Büyümenin Sınırları. Haliç Çevre Laboratuvarı. haliccevre.com. (<https://haliccevre.com/buyumenin-sinirlari/>, Erişim 17.04.2023).
- Yalçın, Z. (2017). *Yeşil Büyüme: Çevre Kirliliği ve Eşitsizliklere Karşı Yeni Bir Büyüme Paradigması*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Yanar, R. & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (3), 55-74. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/oguiibf/issue/5713/76477>, Erişim Tarihi: 11.03.2023).
- Yandle, B., Bhattarai, M. ve Vijayaraghavan, M. (2002). The Environmental Kuznets Curve. *PERC Research Study*. 1-38. (<https://www.perc.org/wp-content/uploads/2018/05/environmental-kuznets-curve-primer.pdf>, Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 96-114. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/kmusekad/issue/10227/125771>, Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Yazgan, Ş. (2018). *Çevre ve Kalkınma İlişkisinde Yeni Eğilimler*. Z. Kanberoğlu (Ed.). Kalkınma Ekonomisinde Yeni Eğilimler. (ss. 91-110). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yeşilyurt Gündüz, Z. (2022). Yeni Şeyler Söylemek Lazım “Ekonomik Büyüme Fetişine” Karşı “Küçülmek İyidir!”. *İktisat ve Toplum Dergisi*. 143, 10-17. (<https://iktisatvetoplum.com/yeni-seyler-soylemek-lazim-ekonomik-buyume-fetisine-karsi-kuculmek-iyidir-zuhal-yesilyurt-gunduz/>, Erişim Tarihi: 08.07.2023).
- Yıldırım, S., & İslamoğlu, E. (2014). “İnsana Yakışır İş” Kavramı Bağlamında Türkiye’de Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(2), 145-175. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sgd/issue/28863/308732>, Erişim Tarihi: 02.06.2024).

- Yılmaz, H., & Yücel, T. (2022). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Uluslararası Çalışmalar ve Eleştirileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 691-702. (<https://doi.org/10.33712/mana.1181239>, Erişim Tarihi: 14.07.2024).
- Yöntem, G. (2013). Yöntem, G. (2013). Ekonomik büyüme ve karbon salınımı arasındaki ilişkinin nedensellik analizi: Türkiye örneği. *Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-11. (https://www.academia.edu/7213001/EKONOM%C4%B0K_B%C3%9CY%C3%9CME_VE_KARBON_SALINIMI_ARASINDAK%C4%B0_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N%C4%B0N_NEDENSELL%C4%B0K_ANAL%C4%B0Z%C4%B0_T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C3%96RNE%C4%9E%C4%B0, Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Yöyen, H. T. (2023). 100. Yılında Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Performans Üzerinden Bir Değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 7(Özel Sayı), 283-309. (Doi: 10.25295/fsecon.1358726, Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- Yüksek Seçim Kurulu (YSK). (2023). 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni. (<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14%20May%C4%B1s%202023%20Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1%20ve%2025.%20D%C3%B6nem%20MV%20Genel%20Se%C3%A7imleri%20%C4%B0statistikleri.pdf>, Erişim Tarihi: 15.07.2024).
- Yülek, M. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*. 1997(6). 1-15. (https://www.researchgate.net/publication/278303495_Icel_Buyume_Teorileri_Gelismekte_Olan_Ulkeler_ve_Kamu_Politikalari_Uzerine Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Zhang, D., Fabrica, F., Kallis, G., Van Den Berg, J., Weiler, R., ve Hueting, R. (2015). *Yeşil Ekonomi; Küçülmek Güzeldir*. (S. Erengözgin, Çev.) İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Zinchenko, V., ve Boichenko, M. (2022). Buddhist economics as a return to a rational model of economic management. *The Journal of Philosophical Economics: Reflections on Economic and Social Issues*, XV(1), 227-244. (<https://jpe.episciences.org/10828/pdf>, Erişim Tarihi: 05.07.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad : ÇİÇEK GÜNGÖR, Eda

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2024
Lisans	Gazi Üniversitesi	2021
Lise	Pursaklar Borsa İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	2014

